ŞANLIURFA
VİZYON 2023 FİZİBİLİTE RAPORU

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Murat Şeker
Doç. Dr. Arif Saldanlı
Dr. Hakan Bektaş
Çağlar Mesci

BÖLÜM YAZARLARI

Doç. Dr. Abdulkadir Tuna
Dr. Abdullah Erol
Dr. İbrahim Çifçi
Dr. Melike Akbıyık
Dr. Selcan Peksan

İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

2020

ISBN: 978-605-86616-7-7

"Şanlıurfa Vizyon 2023 Fizibilite Raporu, 2018 yılı Fizibilite Desteği kapsamında Karacadağ Kalkınma Ajansı tarafından sağlanan mali destek ile yürütülmektedir. Sözleşme No: TRC2/18/FD/0033"

İÇİNDEKİLER

1. ŞANLIURFA'DA TURİZM 11
1.1. Dünya ve Türkiye'de Turizm 11
1.2. Yerli ve Yabancı Turist İstatistikleri 14
1.2.1. Türkiye'de Yerli ve Yabancı Turist İstatistikleri 14
1.2.2. Şanlıurfa'da Yerli ve Yabancı Turist İstatistikleri 15
1.3. Türkiye ve Şanlıurfa Konaklama Tesisleri 16
1.4. Türkiye ve Şanlıurfa Yiyecek-İçecek İşletmeleri 22
1.5. Türkiye ve Şanlıurfa Seyahat İşletmeleri Karşılaştırması 24
1.6. Şanlıurfa Ulaşım İmkânları 25
1.7. Türkiye ve Şanlıurfa Kültür Varlıkları Karşılaştırması 26
1.8. Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyeli 27
1.8.1. Kültür Turizmi 27
1.8.2. İnanç Turizmi 29
1.8.3. Kış Turizmi 31
1.8.4. Su Sporları Turizmi 31
1.8.5. Sağlık ve Termal Turizm 32
1.8.6. Gastronomi Turizmi 32
1.8.7. Ekoturizm 34
1.9. Şanlıurfa'ya Yönelik Turizm Çalışmaları 36
1.9.1. Türkiye Turizm Stratejisi 2023 36
1.9.2. Kentsel Ölçekte Markalaşma Stratejisi 36
1.9.3. Turizm Gelişim Bölgeleri Stratejisi 37
1.9.4. GAP Master Planı ve GAP Eylem Planı 37
1.9.5. TRC2 Bölgesi Gelişme Planları 38
1.9.6. Şanlıurfa Marka Kent Eylem Planı 39
1.9.7. İl Kültür Turizm Müdürlüğü Projeleri 40
1.9.8. Şanlıurfa Belediyesi Projeleri 40
1.10. Hedef ve Eylemler 42
2. ŞANLIURFA'DA SANAYİ 51
2.1. Demografik Yapı ve İş Gücü 51
2.2. Tarım 57
2.3. Hayvancılık 60
2.4. Sanayi Sektörü 61

2.4.1.Teşvikler 61
2.4.2. İthalat ve İhracat 61
2.4.2.1. İhracat 66
2.4.2.2. İthalat 66
2.4.2.3.Dış Ticaret Dengesi 66
2.4.3. Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) 69
2.4.4. Sanayi Tesisleri 72
2.4.5. Sektörler 74
2.4.5.1. Tekstil ve Konfeksiyon 74
2.4.5.2. Gıda 76
2.4.5.3. Kimya ve Plastik 78
2.4.5.4. Seramik Ürünleri ve Cam Ürünleri 80
2.4.5.5. Metal Eşya ve Makine Sanayi 81
2.4.5.6. Diğer Sektörler 83
2.5. Lojistik 85
2.5.1. Karayolu 85
2.5.2. Havayolu 86
2.5.3. Demiryolları 86
2.6. Madencilik 86
2.7. Hedef ve Eylemler 87
3. ŞANLIURDA'DA EĞİTİM 91
3.1. Türkiye Genelinde Eğitimin Mevcut Durumu 91
3.1.1. Okul Çağındaki Nüfus 91
3.1.2. Eğitime Katılım Oranı 91
3.1.3. Eğitim Düzeyi 95
3.1.4. Bütçeden Eğitime Ayrılan Pay 96
3.1.5. Fiziki ve Beşeri Kaynaklar 97
3.2. Şanlıurfa'da Eğitimin Mevcut Durumu 99
3.2.1. Okul Çağındaki Nüfus 99
3.2.2. Eğitime Katılım Oranı 100
3.2.3. Eğitim Düzeyi 103
3.2.4. Fiziki ve Beşeri Kaynaklar 105
3.2.4.1. Okul Sayısı 105
3.2.4.2. Derslik ve Şube Başına Düşen Öğrenci Sayısı 106
3.2.4.3. Öğretmen Sayısı 107
3.3. Şanlıurfa'da Eğitimin Önünde Fırsatlar ve Tehditler 108

3.3.1. Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler 108
3.3.1.1. Nüfusa Oranı 108
3.3.1.2. Yaş İtibarıyla Demografik Dağılımları 109
3.3.1.3. Eğitim Durumları 110
3.3.1.4. Entegrasyon Politikaları 111
3.3.2. Toplumsal Yapı 113
3.3.2.1. Kırsal-Kentsel Nüfus Yoğunluğu 113
3.3.2.2. Feodal Adetler 113
3.3.3. Şanlıurfa'ya Yönelik Genel Algı ve Bunun Öğretmen Kadrosuna Yansıması 114
3.3.4. Sosyal ve Kültürel İmkânlar 114
3.4. Hedef ve Eylemler 116
4. ŞANLIURFA'DA GENÇLİK VE MADDE BAĞIMLILIĞI 123
4.1. Madde Kullanımı ve Bağımlılığı 123
4.1.1. Temel Kavramlar 123
4.1.1.1. Uyuşturucu Madde Bağımlılığı Nedir? 123
4.1.1.2. DSM-4 ve DSM-5 Tanımları 123
4.1.1.3. Risk Faktörleri 123
4.1.1.4. Yaklaşım Modelleri 124
4.1.2. Dünyada Madde Kullanımı ve Bağımlılığı 124
4.1.2.1. Uluslararası Açıdan Madde Kullanımı ve Bağımlılığı 124
4.1.2.2. Rakamlarla Dünyada ve Avrupa'da Madde Kullanımı ve Bağımlılığı 125
4.2. Türkiye'de Gençlik ve Madde Kullanımı/Bağımlılığı 127
4.2.1. Türkiye'de Çocuk ve Gençlere İlişkin Bazı Sosyo-Demografik Özellikler 127
4.2.1.1. Nüfus 127
4.2.1.2. Okullaşma ve Eğitim 127
4.2.1.3. İstihdam ve İşsizlik 128
4.2.1.4. Ölüm Sebepleri 128
4.2.1.5. Yaşam Memnuniyeti 129
4.2.1.6. Kadın ve Evlenme İstatistikleri 129
4.2.1.7. İnternet Kullanımı 131
4.2.2. Türkiye'de Madde Kullanımı ve Bağımlılığı Üzerine 131
4.2.2.1. Türkiye'nin Coğrafi Konumu 131
4.2.2.2. Türkiye'de Uyuşturucu ile Mücadele 132
4.2.2.3. Rakamlarla Türkiye'de Madde Kullanımı ve Bağımlılığı 133
4.2.2.3.1. Yaygınlık ve Eğilimler 133
4.2.2.3.2. Tedavi 134

4.2.2.3.3. Uyuşturucu Kaynaklı Ölümler 134
4.2.2.3.4. Kamu Harcaması 135
4.3. Şanlıurfa İlinde Gençlik ve Madde Kullanımı/Bağımlılığı 135
4.3.1. Şanlıurfa'da Çocuk ve Gençlere İlişkin Bazı Sosyo-Demografik Özellikler 135
4.3.1.1. Nüfus 135
4.3.1.2. Eğitim 137
4.3.1.3. İstihdam ve İşgücü 139
4.3.1.3.1. İşsizlik 139
4.3.1.3.2. İşgücüne katılım 140
4.3.1.3.3. İstihdam 140
4.3.1.3.4. İktisadi Faaliyet Kolları 141
4.3.1.3.5. Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler 141
4.3.1.4. Yaşam Kalitesi 143
4.3.1.5. Suriyeli Göçmenler 144
4.3.2. Şanlıurfa İlinde Madde Kullanımı ve Bağımlılığı Üzerine 144
4.3.3 Şanlıurfa İlinde Gençlik ve Madde Bağımlılığı Konusunda Yapılmış Diğer Çalışmalar 147
4.3.2.2 Proje ve Saha Çalışmaları 148
4.3.2.2.1 Projeler 148
4.3.2.2.2. Saha Çalışmaları 149
4.3.2.3 Tez Çalışmaları 149
4.4. Hedef ve Eylemler 151
5. ŞANLIURFA'DA SAĞLIK 163
5.1. Dünyada Sağlık Politikaları ve Temel Sağlık Göstergeleri 163
5.1.1. Dünya Sağlık Düzeyi Göstergeleri 163
5.1.1.1. Üreme Sağlığı ile Anne, Yenidoğan ve Çocuk Sağlığı 163
5.1.1.2. Bulaşıcı Hastalıklar 164
5.1.1.3. Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar ve Ruh Sağlığı 164
5.1.1.4. Kazalar, Yaralanmalar ve Şiddet 164
5.1.1.5. Herkesi Kapsayan Sağlık Güvencesi ve Sağlı Sistemleri 165
5.1.1.6. Çevresel Riskler 165
5.1.2. Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgesi Temel Sağlık Göstergeleri 165
5.1.3. Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Yılı Küresel Sağlık Hedefleri 166
5.2. Türkiye'nin Temel Sağlık Göstergeleri ve Sağlık Politikaları 167
5.2.1. Türkiye Sağlık İstatistikleri (Sağlık Düzeyi Göstergeleri) 168
5.2.1.1. Üreme Sağlığı, Anne, Bebek ve Çocuk Sağlığı Göstergeleri 168
5.2.1.2. Bulaşıcı Hastalıklar 169

5.2.1.3.Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar 169
5.2.2. Türkiye'de Sağlık Harcamaları (İktisadi Göstergeler) 170
5.2.3. Politika Uygulayıcılarının Sağlıkla İlgili Stratejileri 172
5.2.3.1. T.C. Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan ve Programları 172
5.2.3.2. Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) 173
5.2.3.3. 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı 174
5.2.3.4. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) 175
5.3. Şanlıurfa İli Sağlık Göstergeleri 177
5.3.1. Demografik Göstergeler 177
5.3.1.1. Doğumda Beklenen Yaşam Süresi 177
5.3.2. Temel Sağlık Göstergeleri 177
5.3.2.1. Anne Sağlığı İstatistikleri 177
5.3.2.2. Bebek Ölümleri İstatistikleri 180
5.3.2.3. 5 Yaş Altı Ölüm Hızı 182
5.3.2.4. Çocuk Sağlığı, Çocuk Ölüm Nedenleri ve Oranları 183
5.3.3. Fiziki Göstergeler ve Altyapı 184
5.3.3.1. Sağlık Tesisleri ve Hastane Yatak Sayıları 184
5.3.3.2. Erişilebilirlik ve Nüfusun Sağlık Kurumlarını Kullanım Durumu 186
5.3.4. Beşeri Kaynaklar - Sağlık Personeli Sayı 187
5.4. Hedef ve Eylemler 189
Kaynakça 199

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ülkelere Göre Turizm Gelirleri Dünya Sıralaması (Milyar $) 12
Tablo 2: Ülkelere Göre Gelen Turist Sayısı Dünya Sıralaması (Milyon Kişi) 13
Tablo 3: Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Gelirinin Yıllara Göre Dağılımı 14
Tablo 4: Şanlıurfa İli Yıllara Göre Konaklama İstatistikleri (2010-2017) 15
Tablo 5: Türkiye'deki Yatırım ve İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri ve Yatak Kapasitelerinin Yıllara Göre Dağılımı 16
Tablo 6: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (31.12.2018) 17
Tablo 7: Şanlıurfa Tesis ve Yatak Sayısı (Belediye + Bakanlık İşletme Belgeli) 18
Tablo 8: Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranlarının Türkiye ve TRC2 Bölgesi Dağılımı 19
Tablo 9: Mahalli İdarelerce Belgelendirilen Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranlarının İllere ve İlçelere Göre Dağılımı (2018) 20
Tablo 10: Turizm Belgeli Yeme-İçme Tesislerinin Sayısı (31.12.2018) 22
Tablo 11: İstatistiki Bölge Birimlerine Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Yeme-İçme Tesislerinin Sayısı 23
Tablo 12: Türlerine ve Sınıflarına Göre Turizm Belgeli Yeme İçme Tesislerinin Sayısı (Güneydoğu Anadolu) 23
Tablo 13: Yıllara Göre Acente Sayıları (2018) 24
Tablo 14: Gruplarına Göre Acente ve Şube Sayıları (2018) 25
Tablo 15: 2019 Yılı İtibarıyla Şanlıurfa ve Diyarbakır İli Turizm Seyahat Acente Sayısı 25
Tablo 16: Türkiye ve TRC2 Bölgesi Havaalanı Aralık Sonu Yolcu Trafiği (Gelen-Giden) 26
Tablo 17: Türkiye Geneli ve TRC2 Bölgesi Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları 27
Tablo 18: Şanlıurfa'da Kültür Turizmi Varlıkları 28
Tablo 19: İnanç Amaçlı Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçiler (2003-2019) 29
Tablo 20: Şanlıurfa İnanç Turizmi Varlıkları 30
Tablo 21: Şanlıurfa'ya Özgü Yiyecekler 33
Tablo 22: Şanlıurfa İli Sınırları Dâhilindeki Endemik Bitki Türleri 34
Tablo 23: Şanlıurfa İlinde Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvanlar 35
Tablo 24: 2014-2018 GAP Eylem Planı Kapsamında Şanlıurfa İli İçin Yapılacak İşlemler 37
Tablo 25: Şanlıurfa Valiliği ve İl Kültür Turizm Müdürlüğü Katılımı ile Şanlıurfa Marka Kent Eylem Planına Yönelik Bazı Projeler 39
Tablo 26: Şanlıurfa Belediyesi Çalışma ve Projeleri 41
Tablo 27: GAP Bölgesi Nüfusunun İllere Göre Dağılımı (1990, 2000, 2007 - 2018) 52
Tablo 28: Şanlıurfa Net Göç Hızı 53
Tablo 29: Yıllar İtibarıyla Türkiye ve Şanlıurfa'nın Nüfus Karşılaştırması 54

Tablo 30: Türkiye ve Şanlıurfa Nüfusunun Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2018) 54
Tablo 31: Türkiye ve TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa-Diyarbakır) İşgücü Durumu 56
Tablo 32: Şanlıurfa İli Tarım Alanları (ha) 58
Tablo 33: GAP Bölgesi ve Türkiye Traktör Sayısı (2005, 2010, 2016) 59
Tablo 34: Şanlıurfa İli Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı 60
Tablo 35: Şanlıurfa İli Büyükbaş ve Küçükbaş Süt Üretimi 61
Tablo 36: Şanlıurfa İli Teşvik Belge Sayısı, İstihdam ve Sabit Yatırım Tutarı 61
Tablo 37: Şanlıurfa İli İthalat - İhracat Verileri (Bin Dolar) 62
Tablo 38: GAP Bölgesi İl Bazında İhracat Değerleri ve İhracatçı Firma Sayısı 63
Tablo 39: GAP Bölgesi İl Bazında İthalat Değerleri ve İthalatçı Firma Sayısı 64
Tablo 40: Şanlıurfa Dış Ticaret Dengesi 66
Tablo 41: 31.05.2018 İhracatçı Firmaların Kanuni Merkezleri Bazında Sektör İhracat Performansı (1.000 $) 67
Tablo 42: Şanlıurfa'daki İhracatçı Firmaların Kanuni Merkezleri Bazında Ülke İhracat Performansı 2017 ve 2018 Yılları (1.000 $) 68
Tablo 43: GAP Bölgesinde Tamamlanan OSB'ler 69
Tablo 44: Şanlıurfa İlinde Tamamlanan OSB'ler 70
Tablo 45: GAP Bölgesi'nde Planlanan ve Devam Eden OSB'ler 70
Tablo 46: GAP Bölgesinde Tamamlanan KSS'ler 71
Tablo 47: Şanlıurfa İlinde Tamamlanan KSS'ler 72
Tablo 48: Şanlıurfa İli İmalat Sanayiinde Sektörlere Göre Firma Sayısı ve İstihdam 72
Tablo 49: GAP Bölgesi İmalat Sanayi İşletme ve İstihdam Durumu İllere Göre Dağılımı 74
Tablo 50: Şanlıurfa Tekstil, Örme Konfeksiyon ve Deri Sanayi'nde Faaliyet Gösteren Firmalar 75
Tablo 51: Yıllar İtibari ile Şanlıurfa Gıda Sektöründeki Firma Sayısı 76
Tablo 52: Şanlıurfa Gıda Sektörü 76
Tablo 53: Şanlıurfa Plastik Sektörü 79
Tablo 54: Seramik ve Cam Sektörü 80
Tablo 55: Metal Eşya ve Makine Sanayi 82
Tablo 56: Metal Sanayi 83
Tablo 57: Kağıt ve Kağıt Ürünleri 84
Tablo 58: Ağaç, Mantar ve Mobilya Ürünleri 84
Tablo 59: Şanlıurfa'nın Bazı Merkezlere Karayolu Uzaklıkları 85
Tablo 60: Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus (2018) 91
Tablo 61: Okul Çağındaki Nüfusun En Az %90'ının Kayıtlı Olduğu Yıl Sayısı ve Yaş Aralığı 92
Tablo 62: Öğretim Yılı ve Seviyesine Göre Okullaşma Oranı (12 Yıllık Zorunlu Eğitim) 93
Tablo 63: Bitirilen Eğitim Durumuna Göre Nüfus (2008-2018) (6 ve Daha Yukarı Yaş) 95

Tablo 64: 2011-2017 yılları arasında Devlet Tarafından Eğitim İçin Yapılan Harcamalar (Milyon TL) .. 96
Tablo 65: Eğitime Yapılan Harcamaların GSYİH İçindeki Payı 97
Tablo 66: Öğretim Yılına Göre İlkokulda Okul, Öğretmen, Öğrenci, Derslik ve Şube Sayısı, Şube ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı, (2012-2017) 98
Tablo 67: Öğretim Yılına Göre Ortaokulda Okul, Öğrenci, Derslik ve Şube Sayısı, Şube ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2012-2017) 98
Tablo 68: Öğretim Yılına Göre Lisede Okul, Öğrenci, Derslik ve Şube Sayısı, Şube ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2012-2017) 99
Tablo 69: Doğurganlık Hızı Bakımından Türkiye'nin İlk Beş İli (2009-2018) 99
Tablo 70: Şanlıurfa'daki 0-24 Yaş Arası Nüfus ve Toplam Nüfusa Oranı 100
Tablo 71: Şanlıurfa'daki 0-24 Yaş Arası Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı 100
Tablo 72: Şanlıurfa'da Eğitim Seviyelerine Göre Okullaşma Oranları 102
Tablo 73: Okul Öncesi Net Okullaşma (3-5 Yaş) Oranı % (Türkiye-Şanlıurfa) 102
Tablo 74: Şanlıurfa Nüfusunun Bitirilen Eğitim Durumuna Göre İl Nüfusuna Oranı 103
Tablo 75: Eğitim Seviyesi, Yıllar ve Bulunduğu Yer İtibarıyla Şanlıurfa'daki Resmi ve Özel Okul Sayısı 105
Tablo 76: Şanlıurfa'da Eğitim Seviyesine ve Yıllara Göre Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayıları 106
Tablo 77: Şanlıurfa'da Eğitim Seviyesine ve Yıllara Göre Şube Başına Düşen Öğrenci Sayıları 106
Tablo 78: Eğitim Seviyesi, Yıllar ve Görev Yapılan Yer İtibarıyla Şanlıurfa'daki Resmi ve Özel Okullardaki Öğretmen Sayısı 107
Tablo 79: Yıllar İtibarıyla Türkiye'deki Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler 108
Tablo 80: 2018 Yılı İtibarıyla Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeli Sayısının Nüfusa Oranına Göre İlk On İl 109
Tablo 81:Türkiye'de Yaşayan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet İtibarıyla Demografik Dağılımları 109
Tablo 82: Sektörlere Göre Türkiye'de 2018 Yılı Genç İstihdamı 128
Tablo 83: Ölüm Nedenlerinin 1-17 Yaş Grubunda Yer Alan Çocuklarda Yaş Grubuna Göre Dağılımı, 2017 128
Tablo 84: Cinsiyete Göre Seçilmiş Göstergeler, 2017 130
Tablo 85: 16-17 Yaş Grubunda Evlenenlerin toplam Evlenmeler İçindeki Oranı (%) 130
Tablo 86: 2017 Yılı Emniyet Genel Müdürlüğü Tarafından Gerçekleştirilen Uyuşturucu Arzına Yönelik Mücadele Verileri 132
Tablo 87: 2017 Yılı Madde Türlerine Göre Polikliniklere Başvuru Yapan ve Yatan Hasta Sayıları 134
Tablo 88: Nüfusa İlişkin Temel Göstergeler 136
Tablo 89: Yaş Bağımlılık Oranları 136
Tablo 90: Evlenme İstatistikleri 137
Tablo 91: Kadınların Doğum Yaşı İstatistikleri 137
Tablo 92: Türkiye ve Şanlıurfa'da Okullaşma Oranları 137
Tablo 93: Eğitim Durumuna Göre Yaklaşık Nüfus Oranları (15 yaş ve üstü) 139

Tablo 94: İşsizlik Oranı 140
Tablo 95: İşgücüne Katılım 140
Tablo 96: İstihdam Oranı 140
Tablo 97: 15 yaş ve Üzeri İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam Edilenler, 2018 141
Tablo 98: 2017 Yılında Türkiye ve Bazı OECD Ülkelerinde 15-19 Yaş Aralığında NEİY Oranları 141
Tablo 99: 2017 Yılında Eğitimine Resmi Bir Kurumda Devam Etmeyen Gençlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları 142
Tablo 100: 2017 Yılında NENİ'lerin En Son Mezun Oldukları Okullar 143
Tablo 101: Türkiye'de ve Şanlıurfa'da Kamplarda ve Hanelerde Uyuşturucu Kullanım Sıkılığı ve Kullananlara İlişkin Bazı Demografik Özellikler 145
Tablo 102: Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Küresel Sağlık Hedefleri Açısından Göstergeler 167
Tablo 103: Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklar Vaka Sayıları ve İnsidansı (100.000 Nüfusta), 2017 169
Tablo 104: Türkiye'de Ölüm Nedenlerinin Dağılımı (2017, 2018) 169
Tablo 105: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının GSYH'ya Oranı 170
Tablo 106: On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Sağlık Hedefleri 176
Tablo 107: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (2014, 2017) 177
Tablo 108: Türkiye'de Doğurganlık Hızının En Yüksek Olduğu İller (2016, 2017, 2018) 178
Tablo 109: Seçilmiş illerde Anne Ölüm Oranı (Yüz binde) 2017 178
Tablo 110: Düzey 1 Bölgelere Göre Adolesan Doğum Sayıları, 2018 179
Tablo 111: Adolesan Doğumların Toplam Doğumlar İçindeki Oranının En Yüksek Olduğu İller (%) (2016, 2017, 2018) 179
Tablo 112: Bebek Ölüm Sayıları 180
Tablo 113: Yıllara Göre Bebek Ölüm Hızı (binde) 181
Tablo 114: Türkiye'de Bebek Ölüm Hızının En Yüksek Olduğu 10 İl (2017-2018) 181
Tablo 115: Şanlıurfa İline Ait Günlük ve Aylık Bebek Ölümleri İstatistikleri 182
Tablo 116: Beş Yaş Altı Ölüm Hızı (binde) 182
Tablo 117: Türkiye'de 5 Yaş Altı Ölüm Hızının En Yüksek Olduğu 10 İl (2017-2018) 183
Tablo 118: Yıllara Göre Hastane Yatak Sayıları 184
Tablo 119: Seçilmiş İllerde Hastane ve Yatakların Dağılımı, 2017 185
Tablo 120: Şanlıurfa İli, İlçelere Göre Nüfus Dağılımı, Aile Sağlı Merkezi, Devlet Hastanesi ve Hastane Yatak Sayıları 185
Tablo 121: Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep İllerine Ait Bazı Sağlık Göstergeleri, 2017 186
Tablo 122: Türkiye'de Yüz Bin Nüfus Başına Toplam Hastane Yatak Sayısının En Düşük Olduğu 15 İl, (2016, 2017) 187
Tablo 123: Sağlık Personelinin İllere Göre Dağılımı, 2017 188

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Dünya Turizm Örgütü Uluslararası Turist Taşımacılığı ve Seyahat Motivasyonları Verileri-2018 12
Grafik 2: Tarım Alanlarını Dağılımı 58
Grafik 3: Şanlıurfa Tarım Alanlarının GAP İçindeki Payı 59
Grafik 4: Sanayi Tesislerinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017) 73
Grafik 5: İldeki İstihdamın Sektörel Dağılımı 73

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Şanlıurfa ve Çevre İller ve Bölgeler: Turizm Gelişim Bölgeleri ve Aksları Haritası 31
Şekil 2: TRC2 Bölgesi Mekânsal Gelişme Tematik Haritası 38
Şekil 3: TRC Bölgesi Turizm Ana Stratejileri 39
Şekil 4: Bir bakışta Avrupa Birliği'nde Uyuşturucu Kullanımına İlişkin Tahminler 126
Şekil 5: 16-17 Yaş Grubundaki Kız Çocuk Evlenmelerinin Toplam Evlenmeler İçindeki Oranı, 2018 .. 130
Şekil 6: Bir Bakışta Türkiye'de Uyuşturucu Madde Sorunu 133
Şekil 7: 2017 Yılı Uyuşturucu Kaynaklı Ölümlerde Yaş Dağılımı, Türkiye ve AB 135

1. ŞANLIURFA'DA TURİZM

Dr. İbrahim Çifçi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa şehri, 18.584 km^2 yüz ölçümü ile Türkiye topraklarının %3'ünü oluşturmaktadır. Ortalama rakım 518 m, arazinin %64'ü dalgalı, %22'si dağlık, %16.3'ü ova ve %13'ü yayladır. Güneyde Suriye ile olmak üzere, yurt içinde de Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır ve Mardin illeri ile komşudur. En yüksek noktası 1938 metre ile Karacadağ'dır. Kuzey bölgesi dağlıktır ve bu bölgede Halfeti, Bozova, Hilvan Ovaları yer alır; Harran, Suruç ve Viranşehir ovaları ise güneyinde yer almaktadır (Erkol & Zengin, 2015). Şanlıurfa'nın kuzeybatısında Karkamış, Birecik ve Atatürk Baraj gölleri yer almaktadır. Karasal iklimin hâkim olduğu Şanlıurfa'da yıllık ortalama yağış miktarı 622,7 kg/m², ortalama sıcaklık ise 19,3°C olarak belirlenmiştir (T.C. Şanlıurfa Valiliği, 2019).

Şanlıurfa geçmişinde çok farklı inançlara ev sahipliği yapması nedeniyle günümüzde ''Peygamberler Şehri'' olarak anılmaktadır. Sümerler, Babiller, Hititler, Asurlular, Persler, Makedonlar, Romalılar, Bizanslılar ve son olarak Türklere ev sahipliği yapan Şanlıurfa tescilli olarak 1.827 kültür varlığına sahiptir (Özbek, 2011). Şanlıurfa, kültür ve medeniyetin dünyaya yayıldığı yer olarak nitelendirilen ''Bereketli Hilal'' de Diyarbakır kenti ile birlikte yer almaktadır. Dolayısıyla önemli bir turistik çekim noktası halini almaktadır. Bu raporda da Şanlıurfa ilinin turizm mevcut durumu Hem Türkiye geneli turizm verileri ile hem de TRC2 bölgesi turizm verileri ile birlikte ele alınmıştır.

1.1. Dünya ve Türkiye'de Turizm

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), 2018 barometrelerine göre dünyada 2018 yılı içerisinde 1,326 milyon kişi seyahate çıkmıştır ve toplamda uluslararası turizm hareketlerinden 1,340 milyar dolar sağlanmıştır. Turistlerin %51'i Avrupa, %16'sı Amerika, %24'ü Asya ve Pasifik bölgesi, %5'i Afrika ve %4'ü de Ortadoğu bölgesini ziyaret etmiştir. Toplam turizm geliri dağılımına bakıldığında ise, gelirin %39'u Avrupa, %24'ü Amerika, %29'u Asya ve Pasifik bölgesi, %3'i Afrika ve %5'ide Ortadoğu bölgesine dağılmıştır. Yine, Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) 2018 barometrelerine göre turistlerin %4 suyolu, %2'si demiryolu, %37'si karayolu ve %57'si havayolu ulaşımını tercih etmiştir. Seyahat nedenlerine bakıldığında ise, %55'i eğlence, rekreasyon ve tatil amaçlı, %27'si aile ve arkadaş ziyareti, sağlık, inanç, vd., %13'ü iş seyahati ve %6'sı da farklı nedenlerden dolayı seyahat etmiştir (UNWTO, 2018).

Grafik 1: Dünya Turizm Örgütü Uluslararası Turist Taşımacılığı ve Seyahat Motivasyonları Verileri-2018

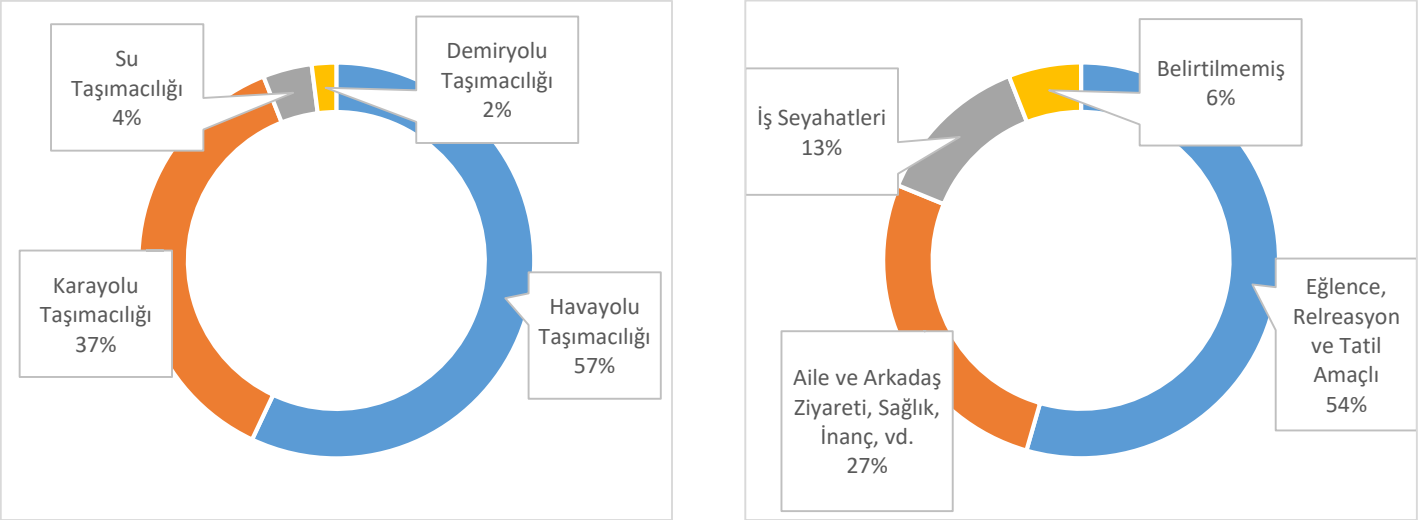

Kaynak: (UNWTO, 2018)

Ayrıca, Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) 2019 yılı tahminlerine göre 1.4 milyon kişi seyahate çıkacaktır. Örgütün verilerine göre Avrupa'ya gelen uluslararası turist sayısı 2019'da 713 milyon; Amerika'ya 217 milyon; Asya ve Pasifiğe 343 milyon; Afrika'ya 67 milyon ve Orta Doğuya 64 milyona ulaşacaktır (UNWTO, 2019).

Türkiye ise dünyada yaşanan bu turizm hareketlerinden her ne kadar da tam olarak nasibini alamasa da dünyadaki gelişmeler ülkemizdeki turizm hareketlerini pozitif yönde etkilemektedir. Aşağıdaki tabloda ülkelere göre turizm gelirleri dünya sıralaması verilmiştir. Türkiye son yıllarda sıralamada ilk 20 içerisinde yer almayı başarmıştır. 2018 verilerine göre Türkiye sıralamada 14'te yer almaktadır.

Tablo 1: Ülkelere Göre Turizm Gelirleri Dünya Sıralaması (Milyar $)

Sıralama	Ülkeler	2017	2016	2015
1	A.B.D.	210.7	206.9	206.9
2	İspanya	68.1	60.5	56.6
3	Fransa	60.7	54.5	58.3
4	Tayland	57.5	48.8	44.9
5	İngiltere	49.0	47.9	50.2
6	İtalya	44.2	40.2	39.4
7	Avustralya	41.7	37.0	34.2

8	Almanya	39.8	37.5	36.9
9	Makao	35.6	30.4	31.0
10	Japonya	34.1	30.7	25.0
11	Hong Kong	33.3	32.8	36.2
12	Çin	32.6	44.4	45.0
13	Hindistan	27.4	22.4	21.0
14	Türkiye	22.5	18.7	26.6
15	Meksika	21.3	19.6	17.7

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018)

Ancak aşağıdaki tablo incelendiğinde gelen turist sayısı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye son birkaç yılda 8. sırada yer almaktadır. Bu verilerden anlaşılmaktadır ki, Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin harcama miktarı geliş sayıları ile ters orantılıdır. Özetle ülkemize gelen turistlerin kişi başına düşen harcama miktarı diğer rakip ülkelere göre düşüktür.

Tablo 2: Ülkelere Göre Gelen Turist Sayısı Dünya Sıralaması (Milyon Kişi)

Sıralama	Ülkeler	2017	2016	2015
1	Fransa	86.9	82.6	84.5
2	İspanya	81.8	75.3	68.2
3	ABD	76.9	76.4	77.8
4	Çin	60.7	59.3	56.9
5	İtalya	58.3	52.4	50.7
6	Meksika	39.3	35.1	32.1
7	İngiltere	37.7	35.8	34.4
8	Türkiye	37.6	30.3	39.5
9	Almanya	37.5	35.6	35.0
10	Tayland	35.4	32.5	29.9
11	Avusturya	29.5	28.1	26.7

12	Japonya	28.7	24.0	19.7
13	Hong Kong	27.9	26.6	26.7
14	Yunanistan	27.2	24.8	23.6
15	Malezya	25.9	26.8	25.7

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018)

1.2. Yerli ve Yabancı Turist İstatistikleri

1.2.1. Türkiye'de Yerli ve Yabancı Turist İstatistikleri

Aşağıdaki tablo incelendiğinde Türkiye'ye gelen turist sayısı ve dolayısıyla Türkiye'nin turizm geliri ($) 1998-2018 yılı arasında genellikle artış içerisindedir. Bu dönem içerisinde 2006, 2009 ve 2010 yılları arasında turizm gelirinde düşüş yaşandığı görülmektedir. Ayrıca, 2015 ve sonrası yeniden bir düşüş sonrası tekrar kademeli olarak yükselmeye başlamıştır. 2006, 2009 ve 2010 yılları arasında yaşanan global krizlerin turizm gelirlerini etkilediği, 2015 yılında ise, Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz Darbe girişimi ve sonrasında yaşanan siyasi istikrarsızlığın turizm gelirlerini de etkilediği düşünülebilir. Seyahat eden bireylerin bu dönemde yaşanan krizler nedeniyle tasarruf eğilimi içerisinde olmaları ve turizm gibi lüks bir tüketime yönelmemeleri bu durumu açıklayıcı bir neden olabilir. 2015 yılında ise güvenlik nedeniyle Türkiye'yi ziyaret etmedikleri şeklinde tablodaki veriler yorumlanabilir. Diğer yıllara bakıldığında ise, gelirde artış yaşandığı ancak bu artışın dalgalı bir şekilde gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 3: Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Gelirinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yabancı Ziyaretçi	Yıllık Değişim (%)	Turizm Geliri (milyon US$)	Yıllık Değişim (%)
1998	9,752,697	0.7	7,177	2.5
1999	7,487,285	-23.2	5,203	-33.4
2000	10,428,153	39.3	7,636	46.8
2001	11,618,969	11.4	10,450	36.8
2002	13,256,028	14.1	12,420	18.8
2003	13,701,419	3.4	13,854	11.5
2004	17,202,996	25.6	17,076	23.3
2005	20,522,621	19.3	20,322	19
2006	19,275,948	-6.0	18,593	-8.5
2007	23,017,081	19.4	20,942	12.6
2008	26,431,124	14.8	25,415	21.4
2009	27,347,977	3.5	25,064	-1.4

2010	28,510,852	4.3	24,930	-0.5
2011	31,324,528	9.9	28,116	12.7
2012	31,782,832	1.5	29,007	3.2
2013	34,910,098	9.8	32,309	11.4
2014	36,837,900	5.5	34,306	6.2
2015	36,244,632	-1.6	31,465	-8.3
2016	25,352,213	-30.0	22,107	-29.7
2017	32,410,034	27.8	26,284	18.8
2018	39,488,401	21.8	29,513	12.3

Kaynak: (TTYD, 2019a)

1.2.2. Şanlıurfa'da Yerli ve Yabancı Turist İstatistikleri

Şanlıurfa Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü verilerine göre 2007-2019 yılları arasındaki Şanlıurfa bölgesinde geceleme yapan ziyaretçi bilgileri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. 2010-2019 yılları arasında toplam ziyaretçi sayısına bakıldığında bölgenin gün geçtikçe daha fazla seyahat eden insanı ağırladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Şanlıurfa İli Yıllara Göre Konaklama İstatistikleri (2010-2017)

Yılı	Yerli Turist	Yabancı Turist	Toplam
2007*	134,688	11,433	146,121
2008*	329,038	44,868	373,906
2009*	345,317	41,710	387,027
2010*	397,283	31,700	428,983
2011*	420,202	36,646	456,848
2012*	459,493	34,997	494,490
2013*	565,210	62,347	627,557
2014*	736,834	69,302	806,136
2015*	623,638	52,375	676,013
2016*	646,502	44,296	690,798
2017*	760,948	45,417	806,365
2018**	976,694	33,385	1,010,079
2019**Mayıs Ayı İtibariyle	430,837	13,554	444,391

Kaynak: (T. C. Şanlıurfa İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, 2019)

1.3. Türkiye ve Şanlıurfa Konaklama Tesisleri

Türkiye turizminde 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu bir dönüm noktasıdır. Türkiye'ye gelen turist sayısında yaklaşık 28 kat, turizm gelirlerinde ise yaklaşık 91 kat artış kaydedilmiştir. "Turizm Teşvik Kanunu" ile birlikte turizm sektöründe büyük bir gelişim görülmektedir. Bu gelişimin en büyük göstergelerinden birisi turizm işletmelerinin sayısıdır. Kanun çıktığında turizm işletme belgeli konaklama işletmelerinin sayısı 569 iken 2018 yılı sonu itibarıyla 3,928'e ulaşmıştır. Turizm işletme belgeli otel sayısı 1982'den 2018 yılına yaklaşık 7 kat artış göstermiştir.

Tablo 5: Türkiye'deki Yatırım ve İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri ve Yatak Kapasitelerinin Yıllara Göre Dağılımı

	Yatırım Belgeli		İşletme Belgeli	
Yıllar	Tesis	Yatak	Tesis	Yatak
1998	1,365	249,125	1,954	314,215
1999	1,311	245,543	1,907	319,313
2000	1,300	243,794	1,824	325,168
2001	1,237	229,047	1,998	368,819
2002	1,138	222,876	2,124	396,148
2003	1,130	242,603	2,240	420,697
2004	1,151	259,424	2,357	454,290
2005	1,039	278,255	2,412	483,330
2006	869	274,687	2,475	508,632
2007	776	254,191	2,514	532,262
2008	772	258,287	2,566	567,470
2009	754	231,456	2,625	608,765
2010	877	252,984	2,647	629,465
2011	922	267,900	2,783	668,829
2012	960	273,877	2,870	706,019
2013	1,056	301,862	2,982	749,299
2014	1,117	309,556	3,131	807,316
2015	1,125	314,194	3,309	850,089
2016	1,135	312,912	3,641	899,881
2017	1,051	263,033	3,771	935,286

2018	982	225,382	3,928	975,109

Kaynak: (TTYD, 2019b; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018)

Tablo 6'da istatistiki olarak Türkiye genelinin bölgeler arası dağımı gösterilmektedir. TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, turizm yatırım belgeli ve turizm işletme belgeli tesis sayıları incelendiğinde Türkiye'nin %9,07 gibi bir kısmını kapsadıkları görülmektedir.

Tablo 6: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (31.12.2018)

İstatistiki bölge birimleri sınıflaması	Turizm yatırım belgeli						Turizm işletme belgeli					
	Tesis		Oda		Yatak		Tesis		Oda		Yatak	
	Sayısı	% Oran	Sayısı	% Oran	Sayısı	% Oran	Sayısı	% Oran	Sayısı	% Oran	Sayısı	% Oran
TR1 İstanbul	171	17,43	14365	13,69	30251	13,42	576	14,68	57562	12,38	116077	11,91
TR2 Batı Marmara	60	6,12	4149	3,95	8771	3,89	220	5,61	11624	2,5	23402	2,4
TR3 Ege	222	22,63	28101	26,79	62985	27,94	807	20,56	93553	20,12	196672	20,18
TR4 Doğu Marmara	89	9,07	9002	8,58	19081	8,46	234	5,96	17136	3,69	34816	3,57
TR5 Batı Anadolu	36	3,67	2908	2,77	5820	2,58	228	5,81	17749	3,82	35611	3,65
TR6 Akdeniz	167	17,02	30096	28,69	64858	28,77	1029	26,22	223475	48,07	479673	49,22
TR7 Orta Anadolu	27	2,75	2292	2,18	4830	2,14	176	4,48	10173	2,19	21111	2,17
TR8 Batı Karadeniz	34	3,47	1802	1,72	3675	1,63	167	4,25	7110	1,53	14066	1,44
TR9 Doğu Karadeniz	71	7,24	4769	4,55	9948	4,41	158	4,03	7421	1,6	15027	1,54
TRA Kuzeydoğu Anadolu	22	2,24	1782	1,7	3717	1,65	100	2,55	4523	0,97	8866	0,91
TRB Ortadoğu Anadolu	30	3,06	1305	1,24	2616	1,16	82	2,09	4512	0,97	9197	0,94
TRC Güneydoğu Anadolu	52	5,3	4339	4,14	8869	3,93	148	3,77	10089	2,17	20056	2,06
Toplam	981	100	104910	100	225421	100	3925	100	464927	100	974574	100

Kaynak: (T.C. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2019)

TRC Güneydoğu Anadolu bölgesi içerisinde TRC2 alanında yer alan Şanlıurfa'nın 2019 güncel verilere göre işletme belgeli tesis sayısı 17; yatırım belgeli tesis sayısı ise 6'dır. Tablo 7'de 2019 yılına ilişkin güncel bilgiler yer almaktadır.

Tablo 7: Şanlıurfa Tesis ve Yatak Sayısı (Belediye + Bakanlık İşletme Belgeli)

Yıl	İşletme Belgeli Tesis Sayısı	İşletme Belgeli Oda Sayısı	İşletme Belgeli Yatak Sayısı	Yatırım Belgeli Tesis Sayısı	Yatırım Belgeli Oda Sayısı	Yatırım Belgeli Yatak Sayısı
2019	17	1 154	2 324	6	134	256

Kaynak: (T.C. Şanlıurfa İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, 2019)

Aşağıdaki tablolarda turizm işletme belgeli ve mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerinde tesislere geliş, geceleme, ortalama kalış süresi ve doluluk oranlarının, Türkiye ve TRC2 bölgesi rakamları yer almaktadır. Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri bazında Türkiye'de özellikle doluluk oranları %60'ın üzerinde seyretmektedir. TRC2 bölgesinde 2011 yılı sonrasında doluluk oranı %30-40 arasında değişmektedir. Ancak 2018 Şanlıurfa verilerine bakıldığında bölgenin doluluk oranı %56,60'a ulaşarak Türkiye geneline yaklaşmaktadır.

Mahalli İdarelerce Belgelendirilen Konaklama Tesisleri incelendiğinde ise Türkiye geneli doluluk oranı 2009 yılı itibarıyla %30'ların üzerindedir. Diyarbakır ilinde 2010 sonrasında bir dönem %40'ların üzerinde seyretmesine rağmen daha sonraki yıllarda düşüş yaşamıştır ve Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Şanlıurfa ilinde ise 2011 sonrası %30'lara ulaşmakta ve 2018 yılında ise, %44,16 ile Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır.

Tablo 8: Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranlarının Türkiye ve TRC2 Bölgesi Dağılımı

Yıllar	Türkiye							Şanlıurfa							Diyarbakır						
	Tesise Giriş			Geceleme			Dol.%	Tesise Giriş			Geceleme			Dol.%	Tesise Giriş			Geceleme			Do.%
	Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.		Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.		Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.	
2000	6.804.076	8.855.902	15.659.978	28.510.906	16.475.699	44.986.605	36,82	5.300	49.909	55.209	5.707	68.671	74.378	45,46	3.350	81.678	85.028	4.457	103.962	108.419	30,07
2001	8 778 165	7 749 622	16 527 787	36 368 500	14 178 389	50 546 889	45,62	6 339	37 881	44 220	8 591	48 536	57 127	35,01	5 685	69 619	75 304	7 910	92 910	100 820	21,77
2002	9 871 594	7 916 706	17 788 300	43 312 498	15 202 445	58 514 943	48,69	5 574	31 339	36 913	8 866	50 884	59 750	36,62	7 591	90 874	98 465	14 721	124 832	139 553	28,52
2003	8 991 456	8 429 868	17 421 324	40 866 002	16 233 902	57 099 904	46,89	3 725	28 619	32 344	5 101	39 738	44 839	28,64	4 894	85 324	90 218	9 706	121 973	131 679	24,63
2004	10 981 763	9 724 913	20 706 676	49 727 905	18 356 597	68 084 502	50,07	3 637	36 211	39 848	5 489	52 057	57 546	28,51	10 868	123 354	134 222	17 259	170 216	187 475	27,96
2005	12 952 616	10 458 386	23 411 002	56 108 453	18 818 631	74 927 084	52,38	4 400	45 731	50 131	5 347	52 249	57 596	26,65	13 226	135 655	148 881	17 900	180 550	198 450	30,18
2006	11 896 571	11 570 101	23 466 672	46 640 460	21 502 638	68 143 098	47,26	2 071	22 545	24 616	4 520	28 409	32 929	17,12	8 910	122 987	131 897	15 136	165 887	181 023	27,53
2007	14 794 270	12 038 581	26 832 851	56 539 898	22 248 159	78 788 057	51,12	3 171	45 306	48 477	6 318	58 772	65 090	22,79	8 067	158 817	166 884	14 581	202 469	217 050	31,55
2008	13 647 606	11 286 396	24 934 002	56 918 298	20 832 444	77 750 742	51,51	3 746	62 400	66 146	5 826	80 732	86 558	26,02	9 101	170 182	179 283	16 360	215 169	231 529	35,36
2009	14 388 998	12 137 822	26 526 820	59 986 967	22 929 508	82 916 475	48,9	5 686	74 097	79 783	9 107	94 212	103 319	27,14	17 345	172 836	190 181	29 673	237 406	267 079	39,47
2010	17 415 364	12 338 602	29 753 966	74 325 670	23 832 337	98 158 007	49,17	7 760	87 355	95 115	12 436	111 545	123 981	28,91	19 680	198 515	218 195	35 851	281 948	317 799	46,51
2011	19 264 058	14 350 129	33 614 187	78 888 865	27 616 616	106 505 481	51,46	8 899	111 851	120 750	15 345	155 665	171 010	33,38	20 006	206 037	226 043	39 184	282 473	321 657	43,65
2012	20 481 308	15 701 931	36 183 239	90 822 045	30 332 132	121 154 177	54,34	13 245	138 596	151 841	21 964	199 326	221 290	34,45	13 871	185 823	199 694	22 522	254 960	277 482	39,34
2013	21 181 668	17 100 765	38 282 433	89 594 261	33 090 923	122 685 184	52,60	21 113	159 750	180 863	34 121	234 005	268 126	41,71	22 582	203 300	225 882	37 299	295 783	333 082	44,19
2014	23 609 016	17 292 422	40 901 438	97 581 075	32 448 842	130 029 917	51,84	23 486	164 298	187 784	39 776	256 590	296 366	37,35	24 584	215 022	239 606	39 166	307 136	346 302	39,88
2015	23 138 428	20 221 542	43 359 970	96 400 316	37 480 990	133 881 306	51,18	16 511	169 316	185 827	29 360	259 639	288 999	34,78	20 001	192 812	212 813	31 101	280 698	311 799	32,09

2016	14 269 381	22 676 261	36 945 642	65 793 316	46 752 171	112 545 487	41,51	9 871	154 053	163 924	22 200	238 619	260 819	31,24	4 794	158 609	163 403	10 814	246 959	257 773	24,78
2017	18 868 600	24 178 981	43 047 581	68 921 870	47 305 826	116 227 696	50,99	12 891	197 362	210 253	24 855	291 732	316 587	40,54	11 804	250 966	262 770	19 912	398 053	417 965	32,18
2018	25 042 076	25 302 742	50 344 818	95 109 378	49 305 889	144 415 267	56,43	13 319	294 505	307 824	21 146	447 872	469 018	56,60	22 499	329 418	351 917	33 751	506 836	540 587	39,24

Kaynak: (Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2019)

Tablo 9: Mahalli İdarelerce Belgelendirilen Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranlarının İllere ve İlçelere Göre Dağılımı (2018)

Yıllar	Türkiye							Şanlıurfa							Diyarbakır						
	Tesise Giriş			Geceleme			Doluluk%	Tesise Giriş			Geceleme			Doluluk%	Tesise Giriş			Geceleme			Doluluk%
	Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.		Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.		Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.	
2000	1 662 005	9 515 085	11 177 090	5 993 602	15 487 749	21 481 351	20,37	9 219	112 770	121 989	11 123	127 738	138 861	37,71	188	195 345	195 533	231	300 346	300 577	32,27
2002	3 249 837	8 456 432	11 706 269	9 901 035	13 028 808	22 929 843	26,49	9 468	119 570	129 038	11 298	139 985	151 283	40,03	-	112 057	112 057	-	224 107	224 107	33,37
2003	2 356 304	7 610 259	9 966 563	10 252 308	12 581 007	22 833 315	27,48	5 412	101 473	106 885	8 672	118 767	127 439	33,32	408	150 637	151 045	624	165 462	166 086	25,19
2004	3 095 238	7 674 201	10 769 439	12 343 869	12 873 531	25 217 400	31,29	5 783	109 047	114 830	7 967	130 140	138 107	36,01	1 274	19 440	20 714	2 356	36 374	38 730	6,27
2005	3 257 825	7 900 265	11 158 090	15 032 937	13 047 158	28 080 095	34,84	5 062	35 450	40 512	7 414	43 756	51 170	12,45	3 472	32 950	36 422	4 528	60 215	64 743	10,68
2008	4 115 212	11 468 804	15 584 016	16 672 587	19 494 427	36 167 014	28,89	6 132	106 129	112 261	10 607	123 592	134 199	30,48	16 052	364 541	380 593	23 114	367 073	390 187	46,29
2009	4 915 424	13 622 917	18 538 341	19 683 973	21 788 769	41 472 742	32,78	7 007	99 991	106 998	12 346	119 668	132 014	29,57	3 725	338 150	341 875	9 336	360 854	370 190	44,04
2010	7 834 701	15 665 190	23 499 891	25 814 082	25 214 853	51 028 935	32,74	10 721	114 560	125 281	17 551	156 081	173 632	25,49	8 680	165 301	173 981	19 492	235 883	255 375	35,43
2011	6 846 474	15 565 115	22 411 589	22 662 247	27 066 987	49 729 234	33,91	8 617	99 116	107 733	17 108	175 396	192 504	29,29	18 186	211 051	229 237	27 880	257 130	285 010	45,70
2012	6 388 684	16 249 597	22 638 281	22 508 367	28 656 168	51 164 535	34,20	6 615	126 646	133 261	14 041	190 280	204 321	30,26	12 250	236 002	248 252	16 453	295 286	311 739	49,83
2013	5 630 534	15 588 528	21 219 062	20 354 369	26 672 647	47 027 016	32,79	16 002	133 946	149 948	22 746	189 263	212 009	30,12	39 674	259 776	299 450	51 858	311 548	363 406	42,06

2014	6 736 387	18 415 741	25 152 128	21 358 066	30 205 507	51 563 573	36,32	13 028	99 407	112 435	23 920	173 903	197 823	27,72	46 833	225 185	272 018	67 565	293 552	361 117	41,80
2015	4 475 993	20 092 593	24 568 586	12 855 383	30 758 003	43 613 386	31,27	7 632	81 204	88 836	15 099	128 526	143 625	20,13	61 174	150 349	211 523	89 185	254 901	344 086	39,68
2016	3 778 493	18 659 732	22 438 225	11 667 057	30 099 393	41 766 450	29,91	7 972	90 147	98 119	12 905	175 602	188 507	26,35	15 339	109 693	125 032	21 555	158 075	179 630	20,68
2017	4 059 168	14 845 256	18 904 424	11 140 798	28 441 074	39 581 872	36,14	7 114	189 322	196 436	12 358	375 570	387 928	31,13	80	39 373	39 453	230	67 004	67 234	44,88
2018	6 093 469	15 519 369	21 612 838	17 135 761	29 135 694	46 271 455	38,92	7 031	289 806	296 837	12 273	527 028	539 301	44,16	1 210	68 578	69 788	2 087	119 621	121 708	45,85
Not: Serinin 2001, 2006 ve 2007 yılına ait tabloları veri tabanından kaynaklı bir sorun nedeniyle üretilememektedir.																					

Kaynak: (Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2019)

1.4. Türkiye ve Şanlıurfa Yiyecek-İçecek İşletmeleri

Türkiye'de yiyecek-içecek işletmeleri hukuki olarak Turizm İşletme Belgeli veya Belediye Belgeli olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Akdeniz Çanağı'nda bulunan Türkiye'nin ulusal mutfağı dünya mutfakları arasında gösterilmektedir. Aşağıdaki tabloda 2018 yılı itibarıyla Türkiye'de bulunan turizm belgeli yeme-içme tesislerinin sayısı gösterilmektedir.

Tablo 10: Turizm Belgeli Yeme-İçme Tesislerinin Sayısı (31.12.2018)

Türü	Sınıfı	Turizm yatırım belgeli		Turizm işletme belgeli	
		Tesis	Kapasite (kişi)	Tesis	Kapasite (kişi)
Toplam		119	41 793	971	310 567
Lokanta	Toplam	64	19 956	562	204 094
	Lüks Lokanta	-	-	1	600
	1. Sınıf Lokanta	64	19 956	482	190 618
	2. Sınıf Lokanta	-	-	79	12 876
Kafeterya	Toplam	1	150	7	895
	(Sınıfı Yok)	1	150	7	895
Özel Tesis	Toplam	6	4 645	291	63 284
	(Sınıfı Yok)	6	4 645	291	63 284
Günübirlik Tesis	Toplam	38	12 678	66	21 683
	(Sınıfı Yok)	38	12 678	66	21 683
Yüzer Tesis	Toplam	1	405	27	11 886
	(Sınıfı Yok)	1	405	27	11 886
Kış Sporları ve Kayak Merkezleri Mekanik Tesisi	Toplam	4	800	-	-
	(Sınıfı Yok)	4	800	-	-
Temalı Park	Toplam	4	2 959	1	450
	(Sınıfı Yok)	4	2 959	1	450
Mola Noktası	Toplam	1	200	17	8 275
	(Sınıfı Yok)	1	200	17	8 275

Kaynak: (T.C. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2019)

Bir önceki tabloda yer alan işletme bilgilerinin Türkiye'deki bölgeler arası dağılımı ise Tablo 11'de verilmektedir. Buna göre TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye içerisinde turizm belgeli yeme-içme tesislerinin sayısı bakımından (yatırım ve işletme belgeli toplamı) %5,04'ünü; kapasite bakımından ise %6,57'sini oluşturmaktadır.

Tablo 11: İstatistiki Bölge Birimlerine Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Yeme-İçme Tesislerinin Sayısı

İstatistiki bölge birimleri sınıflaması	Turizm yatırım belgeli		Turizm işletme belgeli	
	Tesis	Kapasite (kişi)	Tesis	Kapasite (kişi)
TR1 İstanbul	30	12 128	432	143 515
TR2 Batı Marmara	3	700	32	10 534
TR3 Ege	29	8 066	109	31 671
TR4 Doğu Marmara	13	4 305	88	27 838
TR5 Batı Anadolu	9	4 112	130	38 078
TR6 Akdeniz	16	6 282	55	14 042
TR7 Orta Anadolu	2	300	18	5 719
TR8 Batı Karadeniz	4	1 580	28	8 173
TR9 Doğu Karadeniz	-	-	17	6 097
TRA Kuzeydoğu Anadolu	3	450	6	1 140
TRB Ortadoğu Anadolu	1	850	10	3 595
TRC Güneydoğu Anadolu	9	3 020	46	20 165
Toplam	119	41 793	971	310 567

Kaynak: (T.C. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2019)

TRC Güneydoğu Anadolu bölgesi içerisindeki tesis ve kapasite dağılımının işletme türlerine göre dağılımı ise Tablo 12'de belirtilmektedir.

Tablo 12: Türlerine ve Sınıflarına Göre Turizm Belgeli Yeme İçme Tesislerinin Sayısı (Güneydoğu Anadolu)

Türü	Sınıfı	Turizm yatırım belgeli		Turizm işletme belgeli	
		Tesis	Kapasite(kişi)	Tesis	Kapasite(kişi)
Toplam		9	3 020	46	20 165
Lokanta	Toplam	7	2 390	34	13 090
	1. Sınıf Lokanta	7	2 390	33	13 010
	2. Sınıf Lokanta	-	-	1	80
Özel Tesis	Toplam	-	-	5	2 685
	(Sınıfı Yok)	-	-	5	2 685
Günübirlik Tesis	Toplam	1	430	3	2 180
	(Sınıfı Yok)	1	430	3	2 180
Mola Noktası	Toplam	1	200	4	2 210
	(Sınıfı Yok)	1	200	4	2 210

Kaynak: (T.C. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2019)

1.5. Türkiye ve Şanlıurfa Seyahat İşletmeleri Karşılaştırması

Türkiye'deki yıllara göre acente sayıları incelendiğinde 2002 yılından 2018 yılına kadar 4 kattan fazla bir artışın olduğu görülmektedir. Genellikle A sınıfı yani tur operatörlüğü yapabilecek (paket tur planlayan) olanların sayısı fazladır.

Tablo 13: Yıllara Göre Acente Sayıları (2018)

Yıllar	Acente Sayıları
2002	2.507
2003	2.555
2004	2.656
2005	2.896
2006	3.160
2007	3.395
2008	3.761
2009	4.070
2010	4.534
2011	5.064
2012	5.665
2013	6.236
2014	7.050
2015	8.030
2016	8.918
2017	9.616
2018	10.297

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018)

Tablo 14: Gruplarına Göre Acente ve Şube Sayıları (2018)

Grup	Merkez	Şube	Toplam
A	7.672	2.436	10.108
B	61	3	64
C	107	18	125
Toplam	7.840	2.457	10.297

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018)

Şanlıurfa ilinde ise 2019 yılı verilerine göre hepsi A grubu olmak üzere toplamda 41 seyahat acentesinin faaliyetleri görülmektedir. Yine hepsi A grubu olmak üzere toplamda 110 seyahat acentesi da Diyarbakır ilinde faaliyet göstermektedir.

Tablo 15: 2019 Yılı İtibarıyla Şanlıurfa ve Diyarbakır İli Turizm Seyahat Acente Sayısı

Şanlıurfa			Diyarbakır		
Sayı	Grubu	Toplam	Sayı	Grubu	Toplam
42	A	42	110	A	110

Kaynak: (TÜRSAB, 2019)

1.6. Şanlıurfa Ulaşım İmkânları

Şanlıurfa, Türkiye'deki karayolu ağının önemli kavşakları arasında yer almaktadır; Gaziantep-Şanlıurfa-Nusaybin-Cizre-Habur yoluyla Türkiye'nin güneydoğu ve güneybatısına bağlantısı bulunduğu gibi; Gaziantep üzerinden ise Türkiye'nin Batı ve İç Anadolu bölgesine bağlanmaktadır. Ayrıca, Adıyaman ve Diyarbakır tarafından gelen yollar da Şanlıurfa'dan geçmektedir. Türkiye'nin güneyindeki otoyol ağında yer alan Şanlıurfa ilinden Türkiye'nin Gaziantep, Adana, İskenderun, Mersin, Ulukışla ve Niğde'ye otoyolla ulaşılabilmektedir. Güney kısmındaki yol ise, Suriye sınır kapısı olan Akçakale'ye uzanmaktadır. Türkiye ile Suriye'yi birbirine bağlayan (Akçakale, Mürşitpınar ve Ceylanpınar sınır kapıları) Şanlıurfa'dadır.

Şanlıurfa'da demiryolu ise şehrin güneyinde yer alıp Suriye sınırına paralel bir konumdan geçmektedir. 1914 yılında kurulan demiryolu, 1950'lerden sonra karayolu taşımacılığına öncelik verilmesi nedeniyle geri planda kalmıştır. Güney ve Orta Anadolu'dan gelerek Narlı'da birleşip Gaziantep üzerinden Güneydoğu'ya uzanan demiryolu tek hat olarak Şanlıurfa ve Mardin illerinin güney sınırı boyunca devam etmekte ve Nusaybin'de Suriye topraklarına geçmektedir. Dolayısıyla, Suriye sınırına komşu olan Ceylanpınar ve Akçakale ilçelerinde demiryolu istasyonu bulunmaktadır (Akbıyık, 2014).

Ayrıca, hava taşımacılığında hem kargo hem de sivil taşımacılığı için kullanılabilen "GAP Uluslararası Havaalanı" Şanlıurfa-Diyarbakır karayolunun 35 km ötesindedir (Kürkçüoğlu & Erkol, 2013). Aşağıdaki tablolarda Türkiye ve TRC2 bölgesinde yer alan Şanlıurfa ve Diyarbakır illerindeki havalimanlarının yıllara göre yolcu sayıları gösterilmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere yıllara göre dağılım incelendiğinde Türkiye'deki havayolu yolcu trafiği her ne kadar dalgalı da olsa hızla bir artış

içerisindedir. TRC2 bölgesinde Şanlıurfa ve Diyarbakır karşılaştırmasında Diyarbakır havalimanındaki yolcu trafiğini Şanlıurfa GAP Hava limanınkinden fazla olduğu görülmektedir. Ancak, yine dalgalı da olsa her iki havalimanındaki yolcu trafiği yıllar içerisinde artış göstermiştir.

Tablo 16: Türkiye ve TRC2 Bölgesi Havaalanı Aralık Sonu Yolcu Trafiği (Gelen-Giden)

Yıllar	Türkiye Geneli		Şanlıurfa GAP Havalimanı		Diyarbakır Havalimanı	
	Toplam	Top. Değ. %	Toplam	Top. Değ. %	Toplam	Top. Değ. %
2007	70.296.532	-	114.681	-	895.625	-
2008	79.438.289	13	154.657	35	967.088	8
2009	85.508.508	8	181.155	17,1	1.060.381	9,6
2010	102.800.392	20,2	221.034	22	1.404.590	32,5
2011	117.620.469	14,4	231.323	4,7	1.733.374	23,4
2012	130.351.620	10,8	347.326	50	1.285.824	-26
2013	149.430.421	14,6	545.627	57	1.798.653	40
2014	165.720.234	10,9	592.944	9	1.812.208	1
2015	181.074.531	8,2	697.827	18	2.100.201	16
2016	173.743.537	-4,0	778.004	11	1.978.017	-6
2017	193.045.343	11,1	840.769	8	2.053.202	4
2018	210.498.164	9,0	856.765	2	2.069.306	0,8

Kaynak: (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2019)

1.7. Türkiye ve Şanlıurfa Kültür Varlıkları Karşılaştırması

TRC2 Bölgesi'ndeki Diyarbakır ilinde tescilli olarak taşınmaz toplamda 1111 adet eser bulunmaktadır. Şanlıurfa ilinde ise toplamda 1674 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. TRC2 Bölgesi'nin tescilli taşınmaz kültür varlığı sayısının Türkiye genelinin %2.5 kadarını oluşturmaktadır.

Tablo 17: Türkiye Geneli ve TRC2 Bölgesi Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları

Kategoriler	Türkiye Geneli Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları	Şanlıurfa Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları	Diyarbakır Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları
Korunmaya Alınan Sokaklar	71	14	-
Anıt ve Abideler	375	1	-
İdari Yapılar	2.985	22	69
Kültürel Yapılar	12.530	145	232
Şehitlikler	307	2	3
Askeri Yapılar	1.252	7	9
Endüstriyel ve Ticari Yapılar	4.171	13	4
Dinsel Yapılar	10.147	117	148
Mezarlıklar	5.169	49	62
Sivil Mimarlık Örneği	69.104	1283	568
Kalıntılar	2.702	21	16
Toplam	108.813	1674	1.111

Kaynak: (T.C. Kültür Varlıklari Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2019)

1.8. Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyeli

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan, Suriye ile komşu olan ve İpek Yolu güzergâhı üzerindeki en eski yerleşim yeri olan Şanlıurfa, birçok turistik ürüne dönüştürülebilecek imkân ve olanağa sahip bir destinasyondur. Doğu ve batı arasında ticari yolların kesiştiği noktada bir köprü gibi olan tarihi destinasyon özelliğiyle geçmişinde üzerinde birçok devlet ve uygarlık kurulmuştur. Üç semavi dine ev sahipliği yapmış, tarihteki ilk üniversitenin kurulmuş olduğu Şanlıurfa'nın tarihi; Balıklıgöl, Nevaliçori ve Göbeklitepe mevkiinde yapılan kazılardan elde edilen arkeolojik bulgulara göre günümüzden 12.000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Şanlıurfa kentinde, yapılan tespitlere göre MÖ 25. yüzyıldan itibaren Ebla Krallığı, Akkad Krallığı, Sümerler, Babiller, Hititler, Hurri-Mitanniler, Aramiler, Asurlular, Persler, Makedonyalılar, Emeviler, Abbâsiler, Nûmeyroğulları ve Mervânîler, Büyük Selçuklular, Suriye-Filistin Selçukluları, Musul Atabeyliği, Mısır ve Suriye Eyyûbileri, Roma ve Bizans İmparatorlukları egemenlik kurmuş olan medeniyetlerdir (Erkol ve Zengin, 2015).

1.8.1. Kültür Turizmi

Tarihi cilalı taş devrine uzanan Şanlıurfa şehrinde son yıllarda yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen sonuçlar dünya tarihi üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Dünya'nın bugüne kadarki bilinen en eski tapınağı Göbeklitepe mevkiinde keşfedilmiştir. Tarihin sıfır noktası olarak tanımlanan

Göbeklitepe'nin açılışında 2019 yılı Göbeklitepe yılı olarak ilan edilmiştir. Göbeklitepe arkeolojik sit alanı, Şanlıurfa'nın 15 km kuzeydoğusunda, Haliliye İlçesi, Örencik Mahallesi sınırları içerisindeki yerleşim alanının 2 km doğusunda yer almaktadır.

Bölgede yıl içindeki ortalama sıcaklık 18,1 °C, yaz sıcaklığı ise ortalama 40 °C üzerindedir. Yüksek sıcaklık bölgenin yaz aylarındaki turizm faaliyetlerini olumsuz etkileyebilmektedir (Birinci, Kaymaz, & Camcı, 2018). Göbeklitepe 2011 yılında UNESCO tarafından önce geçici dünya mirası listesine alınmış, 2018 yılında ise Türkiye'nin UNESCO dünya mirası listesinde yer alan 18. eseri olarak Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilmiştir.

Tarihi zenginliği nedeniyle sit alanlarının sayısı oldukça fazladır. 700 adet arkeolojik sit alanının yanı sıra, 6 adet kentsel, 4 adet kentsel-arkeolojik, 1 adet tarihi, 1 adet karma (arkeolojik ve kentsel) ve 1 adet çakışan (doğal ve tarihi) sit alanı olmak üzere toplamda 713 sit alanı Şanlıurfa bünyesinde bulunmaktadır. Şanlıurfa, 930 sit alanlı Konya, 877 sit alanlı Muğla ve 813 sit alanlı Antalya şehirlerinden sonra Türkiye'nin en fazla sit alanına sahip şehridir (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019).

Aşağıdaki tabloda Şanlıurfa ilinde yer alan tarihi kültürel varlıkların listesi yer almaktadır. Tabloda sıralanmış bulunanlar Şanlıurfa Kültür Turizmi Varlıkları olarak nitelendirilmiştir.

Tablo 18: Şanlıurfa'da Kültür Turizmi Varlıkları

Arkeolojik Kazı Alanları	Biris Mezarlığı Kazısı, Çavi Tarlası, Göbeklitepe Kazısı, Harran Höyük Kazısı, Hassek Höyük Kazısı, Kurban Höyük, Lidar Höyük Kazısı, Nevali Çori Kazısı, Söğüt Tarlası Kazısı, Sultantepe Kazısı, Şaşkan-Kumartepe Kazısı, Titriş Höyük Kazısı.
Müzeler	Şanlıurfa Müzesi, Şanlıurfa Kurtuluş Müzesi, Şanlıurfa Geleneksel El Sanatları Müzesi, Şanlıurfa Mutfak Müzesi, Şanlıurfa İbrahim Tatlıses Müzik Müzesi, Kent Müzesi
Açık Hava Müzesi	Haleplibahçe Mozaikleri
Tarihi Sokaklar ve Meydanlar	Zincirli Sokağı, Yorgancı Sokağı, Güllüoğlu Sokağı, Ellisekiz Meydanı, Karameydan, Yıldız Meydanı, Haşimiye Meydanı, Bıçakçı Meydanı, Su Meydanı, Topçu Meydanı, Samsat Kapı Meydanı
Tarihi Evler ve Konaklar	Abdülkadir Hakkâri Evi, Akçarlar Evi (Harran Üniversitesi Kültür Evi), Akyüzler Evi, Hacı Hafızlar Evi (Devlet Güzel Sanatlar Galerisi), Sema Küçüksöz Evi, Şahapzâde Bakır Evi (TBMM Egemenlik Evi), Billurcu Evi (ŞURKAV İdare Merkezi), Mehmet Bağmancı Evi, Malatyalı Halil Evi(ŞURKAV Kültür Merkezi), Yusufoğlu Evi (Çardaklı Köşk), Vilayet Konukevi (Cevahir Konukevi), Gülizar Konukevi, Pınarbaşı Konukevi, Beyzade Konukevi, Harran Konukevi, Osmanlı Konukevi, Yıldız Saray Konukevi, Narlı Ev, Sayganlar Evi, Bağdadi Ev, Kürkçüzâde Mahmut Nedim Efendi Konağı (Kurtuluş Müzesi), Sakıb'ın Köşkü
Hanlar ve Hamamlar	Gümrük Hanı, Mencek Hanı, Barutçu Hanı (Yahudi Hanı), Millet Hanı Eski Arasa Hamamı, Cincıklı Hamam, Sultan Hamamı, Velibey Hamamı, Vezir Hamamı, Serçe Hamamı
Kervansaraylar	Çarmelik Kervansarayı, Han el-Ba'rur Kervansarayı, Titriş Kervansarayı, Ilgar (Mırbi)
Kale ve Surlar	Şanlıurfa Kalesi, Şanlıurfa Şehir Surları, Şanlıurfa Bey Kapısı ve Mahmudoğlu Kulesi, Harran Kapısı (Şanlıurfa), Harran kalesi, Harran Şehir Surları, Çimdin Kale
Ören Yerleri	Çoban Mağaraları, Bazda Mağaraları, Şuayb Şehir Harabeleri ve Şuayb Peygamber Makamı, Soğmatar Şehri Harabeleri, Karahisar Kale Harabeleri, Mehemedey Han Sarnıcı, Büyük Sanemmağara Köyü Manastır Kalıntısı, Betik, Çatlar Köyü Bizans Dönemi Harabeleri, Kasr-ül Benat (Kızlar Sarayı) Manastır Kalıntısı, Fisilta Manastırı Kalıntısı (Viranşehir)
Anıtlar	Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi (Yol Gösteren çeşmesi), Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı, Milli Mücadele Şehitleri Anıtı, Kurtuluş Anıtı

Çeşmeler, Köprüler ve Su Bentleri	Hekim Dede Çeşmesi, Emencekzâde Çeşmesi, Firuz Bey Çeşmesi, Şeyh Saffet Çeşmesi Karakoyun Su Kemeri (Jünstinyen Su Kemeri), Hızmalı Köprü, Millet Köprüsü (Ali Saip Köprüsü), Samsat Köprüsü
Park ve Mesire	Atatürk Ormanı, Şehitlik Parkı, Yenişehir Çamlık, Fatih Sultan Mehmet Parkı (Kasaptaşı Parkı), Aynzeliha Parkı, Tılfındır Tepesi
Çarşılar	Hüseyniye Çarşıları, Kazaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Kürkçü pazarı, Neccar Pazarı, Kınacı Pazarı, Pamukçu Pazarı
El Sanatları	Abacılık, Ağaç Oymacılığı, Bakırcılık, Cülhacılık (bez dokumacılığı), Çulculuk (Semercilik), Dabbaklık, Kazzazlık (İpek işlemeciliği),Keçecilik, Kürkçülük, Sarraçlık, Tarakçılık, Tepihçilik, Yemenicilik, Kuyumculuk, Taş Süslemeciliği
Yöresel Hediyelikler	El dokuması yaşmak, ehram ve ipek örtüler; halı, kilim, kürk, heybe, keçe, yöresel altın ve gümüş takılar, bakır işleri, tespih, fıstık, Şanlıurfa pul biberi (isot), şıra, pekmez, peynir, kurutmalıklar, Şanlıurfa Yağı, zeytin, nar, nar pekmezi, bulgur, Meyan kökü, keme, Karacadağ pirinci, mırra (acı kahve)
Gelenekler Adetler	Sıra gecesi, harefene, süpha yemeği, kirvelik, sakal öpümü, asbap gecesi, kına gecesi, bağ-bahçe gezmeleri, dağ yatısı, oda toplanmaları
Diğer Turizm Değerleri	Karacadağ Kayak Merkezi, Karaali Kaplıcaları, Halfeti Tekne Turları, Birecik Baraj Gölü, Atatürk Barajı Gölü, Av Turizmi, Su Sporları (Atatürk Barajı Gölü), Kuşlar ve Kuşçuluk, Şanlıurfa Ceylanı, Kelaynak Kuşları, Keklik, Arap Atları ve Atçılık

Kaynak: (Kürkçüoğlu & Erkol, 2013; Erkol ve Zengin, 2015)

1.8.2. İnanç Turizmi

2023 Turizm Stratejileri doğrultusunda belirlenen İnanç Koridoru Tarsus'tan başlayarak Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin'e kadar uzanmaktadır. Bu koridor üzerinde bulunan illerde bölünmüş yol yapımı çalışmaları, tarihi yapıların restorasyonu ve konaklama işletmelerinin desteklenmesinin yanı sıra koridor boyunca ekoturizminin geliştirilmesi öncelikli olarak planlanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007). Koridor üzerinde bulunan Şanlıurfa üç semavi dine ev sahipliği yapmıştır. Ancak genel itibarıyla Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin geliş amaçları göz önünde bulundurulduğunda inanç anlamında yapılan ziyaretlerin sayısının oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Aşağıdaki tabloda 2003-2018 yılları arasında Türkiye'ye gelen ve çıkış yapan ziyaretçilerin toplam miktarı içerisindeki inanç ziyaretleri rakamları paylaşılmıştır.

Tablo 19: İnanç Amaçlı Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçiler (2003-2019)

Yıllar	Yerli	Yabancı	Toplam	Türkiye'yi Ziyaret Eden Toplam Turist Sayısı İçerisindeki Oranı (%)
2003	6 092	58 456	64 548	0,4
2004	4 724	61 054	65 778	0,3
2005	5 598	106 710	112 308	0,5
2006	23 938	101 565	125 503	0,5
2007	6 182	137 787	143 969	0,5
2008	4 014	95 027	99 041	0,3
2009	3 406	124 409	127 815	0,4
2010	7 650	106 690	114 340	0,3
2011	4 428	102 315	106 743	0,3

2012	5 285	61 116	66 401	0,2
2013	4 681	54 395	59 076	0,2
2014	5 544	77 636	83 180	0,2
2015	2 380	73 528	75 908	0,2
2016	1 484	45 845	47 329	0,2
2017	3 342	23 663	27 005	0,1
2018	2 475	26 597	29 072	0,1

Kaynak: (TÜİK, Turizm İstatistikleri, 2019)

Genel Türkiye ortalaması içerisinde Şanlıurfa'yı ziyaret eden bireylerin tam olarak hangi motivasyonlar ile bölgeyi ziyaret ettiğini kesin olarak öngörmek zor olmakla birlikte bölgede son yıllarda Göbeklitepe ile kültür turizmi ve gastronomik zenginliklerin ön plana çıkması ile gastronomi turizmi faaliyetleri aktif hale gelmiştir. Şanlıurfa ayrıca inanç turizmi açısından son derece zengin varlıklara sahiptir.

Tablo 20: Şanlıurfa İnanç Turizmi Varlıkları

Şanlıurfa'da Yaşamış Peygamberler	Hz.İbrahim, Hz.Lut, Hz.Yakub, Hz.Musa, Hz.Şuayb, Hz.Eyyub, Hz.Elyesa, Hz.İsa (Şanlıurfa'yı Kutsamıştır)
Kutsal Mekanlar	Hz. İbrahim'in Doğduğu Mağara (Mevlidi Halil Mağarası), Balıklıgöl (Halil-Ür Rahman Gölü), Aynzeliha Gölü, Hz. Eyyub Makamı ve Kuyusu, Eyyub Nebi Köyü
Kiliseler	Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi (Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi), Surp Astvadzadzin Katedrali (Azize Meryem Ana Katedrali/Selahattin Eyyubi Camii), Aziz Havariler Kilisesi (Fırfırlı Cami), Fransisken Rahibeler (gezici misyoner rahibeler) Kilisesi, Deyr Yakub (Yakub Manastırı) Kalıntıları ve Ameşşemeş Anıt Mezarı, Germüş Köyü Kilisesi, Aziz Georges Kilisesi (Peygamber Camii)
Camiler	Ulu Camii, Yusuf Paşa Camii, Kadıoğlu Camii, Nimetullah Camii (Akcami), Pazar Camii (Hoca Ahmet Camii), Eski Ömeriye Camii, Hasan Padişah Camii, Mevlid-i Halil Camii, Rızvaniye Camii, Halil-ür Rahman Camii, Selahaddin Eyyubi Camii, Fırfırlı Camii, Peygamberler Camii
Türbeler	Hekim Dede Türbesi, Şeyh Mes'ud Türbesi, Şahabettin Ahmet Türbesi, Şeyh Hayat el-Harrâni Türbe ve Camii (Harran), Cabir el-Ensar Camii ve Türbesi (Yardımcı Köyü), İmam Bakır Camii ve Türbesi (İmam Bakır Köyü), Şah Muhammed Türbesi (Kısas), Eyyub Peygamber Türbesi (Eyyüp Nebi Köyü-Viranşehir), Hz. Elyasa Peygamber Türbesi (Eyyüp Nebi Köyü-Viranşehir)
Medreseler ve Tekkeler	Eyyubiler Medresesi, Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi, Halil-ür Rahman Medresesi, Rızvaniye Medresesi ve Halveti Tekkesi (Şeyh Saffet Tekkesi)

Kaynak: (Kürkçüoğlu ve Erkol, 2013; Erkol ve Zengin, 2015)

Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri (TRC2 Bölgesi), GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi kapsamında ele alınmıştır. Bölgede kültür turizminin yanı sıra birçok turizm türünün gelişimine öncelik verileceği Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı'nda belirtilmektedir. Diğer yandan Şanlıurfa bölgesi yine aynı eylem planı kapsamında belirlenen İnanç Turizmi Koridoru içerisinde yer almaktadır. Bu sayede bölgenin turizm altyapısının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi öngörülmektedir. Aynı strateji ile Mardin, Adıyaman, Gaziantep ve Şanlıurfa, Marka Kültür Kentleri oluşturulması seçilmiştir. Dahası, Diyarbakır'ın da marka kent olarak geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2015; T.C. Kültür ve

Turizm Bakanlığı, 2007). Bu kapsamda Karacadağ Kalkınma Ajansı ‘‘2014-2023 dönemi için TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi Bölge Planı’’ içerisinde Şanlıurfa ilinin turizm alanında gelişimi için bölgede bir Kültür ve İnanç Turizm destinasyonu oluşturularak bu destinasyonun altında tematik seyahat rotaları geliştirilmesi gerektiği öngörülmüştür. Bu güzergâhların geliştirilmesindeki temel amaç Şanlıurfa ve çevresinde tüm illerin turizm gelişiminden pay alması ve yürütülecek altyapı iyileştirmeleri ile turizm yatırımlarının birbirini tamamlayıcı olması şeklinde belirlenmiştir. Aşağıdaki haritada tematik güzergâh gösterilmektedir.

Şekil 1: Şanlıurfa ve Çevre İller ve Bölgeler: Turizm Gelişim Bölgeleri ve Aksları Haritası

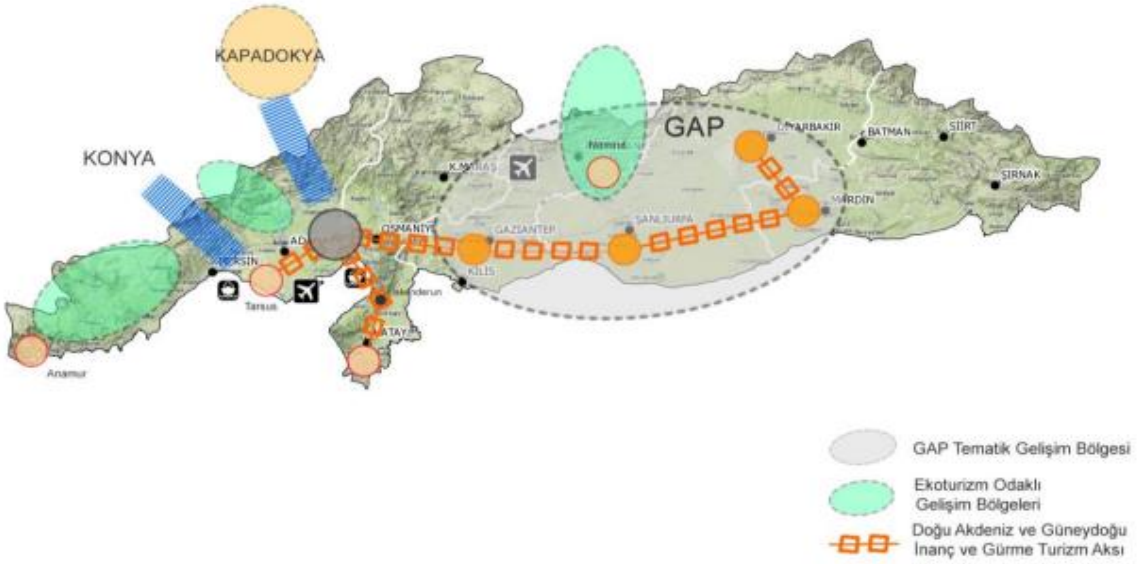

Kaynak: (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2015)

1.8.3. Kış Turizmi

Şanlıurfa’nın Siverek sınırları içerisinde yer alan Karacadağ Kayak Merkezi, bölgede kayak yapılan ve kış turizmine yönelik hizmet veren tek tesisidir. TRC2 bölgesinde hem Şanlıurfa hem de Diyarbakır iline yakın olması nedeniyle her iki ilden de ziyaretçi çekebilmektedir. Karacadağ Kayak Merkezi, Şanlıurfa il merkezinden yaklaşık 145 km Siverek’ten ise 60 km uzaklıktadır. Kayak merkezinde yaklaşık 600-700 m uzunluğunda pistler için 250 metrelik bir lift bulunmaktadır (Akbıyık, 2014).

1.8.4. Su Sporları Turizmi

Şanlıurfa su sporları için önemli alanlara sahiptir. Şehrin batı ve kuzeybatısında Karkamış Baraj Gölü, Birecik Baraj Gölü ve Atatürk Baraj Gölü’dür. Atatürk Barajı ile oluşan Atatürk Baraj Gölü, Türkiye’nin en büyük yapay gölüdür. Diğer yandan Bozova ev Halfeti ilçelerinde su sporları için uygun alanlardır (Özbek A. , Özönen, Aksoy, & Çelebi, 2008). Özellikle baraj bölgesi sportif olta balıkçılığına uygun balık türlerine sahiptir. Sportif olta balıkçılığı, para kazanmanın aksine eğlence amaçlı para harcayan insanların katılım gösterdiği bir aktivite türü olarak tanımlanmaktadır. Bu eğlencenin yanında yiyecek sağlama ve egzersiz yapmak gibi ek faydaları da bulunmaktadır. Ticari amaçla ve geçim amacıyla yapılan balıkçılık ise, iş olarak görülmekte hatta bu işlerin bazen haz verebileceği fakat bu eğlencenin ana motivasyon olmadığı söylenebilir (Higginbottom, 2004, s. 1-2). Dünyada ticari amaç dışında balıkçılık gerçekleştiren insanların sayısının 225 milyon olduğu ve bu faaliyetin yıllık olarak 190

milyar dolarlık bir harcama oluşturduğu tahmin edilmektedir (The World Bank, 2012: 38). Sportif olta balıkçılığı Batı ülkelerinde oldukça popüler bir boş zaman aktivitesi olmasına rağmen turizm ve boş zaman alanlarında bu faaliyetle ilgili yapılan çalışmalar devam etmektedir. Seyahat olanaklarının artması ile birlikte balıkçılık turizmi kendi içerisinde önemli bir kültürel aktivite ve endüstri haline gelmiştir. Özellikle Amerika, Kanada, Küba, Şili, Fransa, İspanya, İngiltere Krallığı, Slovenya, Rusya ve daha birçok ülkede sportif olta balıkçılığı turizmi ile ilgili sayısız paket tur ve ürünler geliştirilmiştir (Mordue, 2009, s. 529).

Avrupa'da birçok ülkede sportif olta balıkçılığı turizmi hâlihazırda gelişim imkânı bulmuştur. Örneğin ekoturizm faaliyetleri ile tanınan İrlanda'da Merkezi Balıkçılık Kurulu olta balıkçılığının özelikle kırsal ve kıyı bölgelerinde gelişiminin ekonomide pozitif etki yarattığını, bu turizm çeşidinin denizaşırı ve yerel oltacı turistler için derin ve zenginleştirici bir deneyim sunmasının İrlanda turizmi için önemli olduğunu belirtmektedir. Özellikle Avrupa'da tahmini 50 milyon insanın balık meraklısı olduğu ve bu önemli potansiyel turistlerin önemli bir pazar yaratabileceği öngörülmektedir (SwedenFishing.com, 2010; Boz ve Tunçer, 2016). Avrupa'da bu turizm türü için 2 milyon kadar turistin aktif bir şekilde sürekli yeni balıkçılık destinasyonlarına ziyaretler gerçekleştirdiği bilinmektedir (Kauppila ve Karjalainen, 2012: 88-97). İstatistiki verilere göre Avusturalya'da her 3 kişiden biri sportif olta balıkçılığına katılım göstermekte (Bauer ve Herr, 2004: 1-59), Finlandiya'da nüfusun %44'ü düzenli olarak balık tutmaktadır (Kauppila ve Karjalainen, 2012: 88-97). Diğer bir yandan sportif olta balıkçılığına katılan turistlerin harcaması sıradan bir turistin yapmış olduğu harcamadan çok daha fazladır (Boz ve Tunçer, 2016). Bu açıdan bu turizm aktivitesinin alternatif turizm kategorisine girdiği ve özellikli turistlere hitap ettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Şanlıurfa su kaynakları ile bu turizm faaliyeti için uygun bir destinasyon olabilir. TRC2 bölgesindeki Diyarbakır'da baraj ve göllerin sayısındaki artışla beraber sportif olta balıkçılığı gelişim göstermiştir. Öyle ki, Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü resmi internet sitesinde Deve Geçidi Barajı, Dicle Nehri, Karakaya Barajı, Kralkızı Barajı sportif olta balıkçılığı yapılabilecek alanlar olarak belirtilmektedir (T.C. Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019).

1.8.5. Sağlık ve Termal Turizm

TRC2 bölgesi içerisinde Diyarbakır ilinde yer alan, Dicle Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Diyarbakır Bölge Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve birçok özel sağlık kuruluşu Diyarbakır'ı bölgede sağlık merkezi haline getirmiştir. Özellikle, Kültür Turizm Bakanlığı tarafından Termal Turizm Merkezi olarak ilan edilen Çermik ilçesinde 73 ha alanda sıcak su rezervi tespit edilmiştir. Ayrıca, Şanlıurfa ilinin 40 km güneydoğusunda bulunan Karaali Köyü'ndeki sıcak su kaplıcasında 90 ha alan sıcak su rezervi tespit edilmiştir. 1997 yılında İl Özel İdaresi tarafından faaliyete geçirilen bölgede 150.000 m3 /saat sıcak su tespit edilmiştir. Bölgede yer alan Çermik Kaplıcaları ve Karaali Kaplıcaları (Harran Ovası Mevkii) birçok ziyaretçiyi bu destinasyona çekmektedir (Özbek, Özönen, Aksoy, & Çelebi, Diyarbakır-Şanlıurfa (TRC2) Bölgesi Kültür ve Turizm Mevcut Durum Raporu, 2010). Harran Ovası mevkiinde yer alan Karaali Köyü'nde termal su sıcaklığı 41-49°C arasındadır. Kaplıcanın yakınında bulunan sera alanları bu suyla ısıtılabilmektedir. Bölgedeki bu termal su ile 9.000 hektar sera alanının ısıtılabileceği öngörülmektedir (Akbıyık, 2014).

1.8.6. Gastronomi Turizmi

Şanlıurfa, Güneydoğu Anadolu mutfağının temelini oluşturan zengin yiyecek ve menüsü ile günümüzde gastronomların uğrak yeri haline gelmiştir. Bu sayede UNESCO tarafından "Dünya Gastronomi Şehirleri" listesine girmeye aday gösterilmiştir. 2017 yılında Tüm Restoranlar Lokantalar ve Tedarikçiler Derneği (TÜRES) tarafından düzenlenen Uluslararası Lezzet İstanbul Festivalinde "En İyi Gastronomi Şehri" ödülü Şanlıurfa'ya layık görülmüştür (Milliyet, 2017). Ayrıca, Halfeti ilçesi 2018 yılı başı itibarıyla Cittaslow "Sakin Şehir" olarak ilan edilmiştir (Cittaslow Türkiye, 2019). Halfeti ilçesinin önemli bir kısmı Birecik Barajı'nın suları altında kalmıştır. Baraj sonrası bölgede tekne turları düzenlenmeye başlamıştır. Bölgede Aziz Nerses Kilisesi'nin, Barsavma Manastırı'nın ve Rumkale'yi

görmek mümkündür. Ayrıca Halfeti'ye özgü, kentin simgesi haline gelen ''siyah gül'' Türkiye'de sadece bu alanda yetişmektedir (Yıldız, Rızvanoğlu, Yıldız, & Altın, 2016).

Şanlıurfa mutfağında birçok yöresel lezzet bulunmaktadır. Bölgesel isimleri ile bunlar; "Frenk Suyu" (salça), "İsot Reçeli" (biber salçası), "Kuru İsot", "Şire" (çekçek, bastık, sucuk, kesme), "Ekşili" (sirke), "Nar Pekmezi", "Zeytin", "Kuru Patlıcan", "Domates", "İsot", "Dolmalık İsot", "Kabak", "Acur", "Bamya", "Döğme", "Peynir", "Sadeyağ", "Koruk Ekşisi ", "Gül şurubu", "Limon şurubu" ve "Haşhaş kebabı" şeklindedir (Akalın, 2011).

Şanlıurfa mutfağının en temel özelliği yiyeceklerinin bölgeye özgü tarım ürünlerine dayanmasıdır. Bölgede "Şanlıurfa Biberi" ve "Şanlıurfa Patlıcanı" meşhurdur. Diğer yandan bu şehirdeki mutfak kültüründe kesilen hayvanın neredeyse tüm kısmından yararlanılmaktadır. Bir hayvan kesildiğinde etinden kavurma, kellesi ve ayaklarından "Kelle-Paça"; karnından "Kırk Kat" veya "Karın Dolması"; bağırsağından "Mimbar", iç yağından "Lıklıkı", ciğerinden "Ciğer Kebabı", dalağından "Dalak Dolması", derisinden "Tuluk", "Post", "Kürk" vb. şeklinde değerlendirilmektedir. Benzer özellik sebzeler için de geçerlidir. Örneğin bir bağ pancarın yapraklı sarma, sarma olmayan kısımları yaprak kavurma, sapından borani yapılır (Çelik & Aksoy, 2017).

Tablo 21: Şanlıurfa'ya Özgü Yiyecekler

Çeşitler	Yiyecekler
Çorbalar	Etli Lebeni, Hamurlu Aş, Kulak Çorbası, Kurut Çorbası, Lebeni, Mahluta Çorba, Şişperek Çorbası, Ekşili Çorba, Kaburga Suyu Çorbası, Kelle, Pıtpıt Çorbası, Püşürük Çorbası, Terbiyeli Un Çorbası, Yoğurt Çorbası
Et Yemekleri	Tirit, Dalak Dolması, Kaburga, Kaburga Dolması, Kemeli Kavurma, Kemeli Kızartma, Kemeli Tas Kebabı, Pilavlı Taş Kebabı, Sini Taraklığı, Biryan Tavası, Bostanalı Tas Kebabı, But Sarması, Burt Kızartması, Ciğer Kavurma, Miftahi Tas Kebabı, Pilavlı Tas Kebabı, Sac Kavurma.
Sebze Yemekleri	Acur Annaziği, Bakla Aşı, Bakla Boranisi, Keme Boranisi, Pancar Boranisi, Çağla Aşı, Çömlek, Bütün Patlıcan, İsot Çömleği, Çöp Kebabı, Elma Aşı, Erik Aşı, Frenk Tavası, Has (Marul) Aşı, Kazan Kebabı, Kenger, Sarımsak Aşı, Söğülme, Su Kabağı, Yumurtalı Keme Kavurma, Yumurtalı Kömeç Kavurma, Bamya Çömleği, Basala, Doğrama, Ekşi Bakla
Pilavlar	Baklalı Bulgur Aşı, Ciğerli Bulgur Aşı, Kengerli Bulgur Aşı, Mercimekli Bulgur Aşı, Etli Nohutlu Firik Pilavı, Firik Pilavı, Ciğerli Pilav, Duvaklı Pilav, Kemeli Pilav, Kuzu İçi, Pırçıklı Pilav, Üzmeli Pilav, Meyhane Pilavı, Yağlı Kıyma
Dolmalar	Acır Dolması, Ekşili Dolma, Has Dolması, İsot Dolması, Kabak Dolması, Pancar Sarması, Mimbar, Tatlı Dolma, Yumurtalı Sarma
Kebaplar	Ciğer Kebabı, Elmalı Kebap, Elmalı Tepsi Kebabı, Frenk Kebabı, Haşhaş Kebabı, Kemeli Kebap, Kemeli Haşhaş Kebabı, Patlıcan Kebap, Soğanlı Kebap, Tepsi Kebabı, Tike Kebabı, Soğanlı Tepsi Kebabı, Yoğurtlu Kebap
Köfteler	Çiğ Köfte, Aya Köftesi, Basma Köftesi, Dolmalı Köfte, Ekşili Köfte, Frenkli Köfte, Lıklıkı Köfte, Tiritli Köfte, Yumurtalı Köfte, Yahudi Köftesi, Yuvalak, İçli Köfte, Cevizli Çiğköfte, Cirişli Köfte, Dolmalı Köfte, Etli Kıyma, Kıyma, Kübbü
Hamur İşi	Ağzı Açık, Ağzı Yumuk, Döğmeç, Hitap, Kıymalı ekmek, Peynirli Ekmek, Semsek, Bişe, Kıymalı, Taplama, Ev Kâhkesi, Külünçe
Salatalar	Bostana, Bahçacı Bostanası, Keme Bostanası, Lolaz Bostanası, Zeytin Bostanası, Has Cacığı, İsot Cacığı, İsot Salatası, Koruk Salatası, Pırpırım Cacığı, Sahteşor, Yarpız Cacığı,

Tatlılar	Aşır Aşı, Bastık Kavurması, Halbur Tatlısı, Hırtlevik, Ev Katmeri, Saç Katmeri, Küncülü Akıt, Palıza, Peynirli Helva, Peynirli Kadayıf, Şıllık Tatlısı, Zerde, Zingil, Arap Şıllığı, Haside, Haytala, Hurma Helvası, Kadıbeyni, Patlıcan Tatlısı, Peynir Tatlısı, Taş Ekmeği, Un Bulamacı, Şire Bulamacı.
İkramlıklar	Çekçek, Bastık, Kesme, Haşhaşlı Kahke, İsot Reçeli, Kebbat Reçeli, Patlıcan Reçeli, Muska
Kolay Yiyecekler	Ekşili Yumurta, Hedik, İsot Reçelli Yumurta, Kavurga, Kayganak, Leblebi Unu, Lolaz Dürümü, Pekmezli Yumurta, Soğanlı Yumurta, Sucuk, Terleme, Ücce, Yoğurtlu Yumurta, Eşkili.
İçecekler	Biyanbalı, Koruk Şurubu, Mırra, Nar Pekmezi, Üzüm Suyu, Menengiç Kahvesi

Kaynak: (Şurkav Yemek Kitabı, 2014; Akalin, 2019)

1.8.7. Ekoturizm

Türkiye flora ve fauna açısından fazlasıyla zengin bir ülkedir. Türkiye'de 11.000 dolayında doğal bitki türü bulunmaktadır ve bunların üçte biri endemiktir. Avrupa'da bu anlamda önde gelen bir ülke olması ve dünyada da sayılı ülkeler arasında yer alması nedeniyle Türkiye gerçekten turist çekmek açsısından tam bir ekolojik yaşam destinasyonudur (Akan, 2010; Akbıyık, 2014). Türkiye florası kayıtlarına göre Şanlıurfa'da 32 endemik bitki bulunmaktadır. Tüm bu bitkiler bilimsel ve var olan mahalli isimleri, yerel bilgileriyle birlikte aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 22: Şanlıurfa İli Sınırları Dâhilindeki Endemik Bitki Türleri

Bilimsel ve Mahalli İsmi	Yeri ve Niteliği
Achillea brachyphylla(Civanperçemi, Akbaş otu)	C7 Şanlıurfa: Suruç ve Şanlıurfa arası, 360 m, 6,5. 1865. İran Turan elementi.
Ajuga chamaepitys (L) Schreber(Mayasıl otu)	C6 Şanlıurfa: Rum Kala'a (Halfeti) İran Turan elementi
Asphodelina damascena subsp gigantea(Çiriş otu)	C7 Şanlıurfa: Şanlıurfa -Hilvan arası 10. Km İran Turan elementi
Astragalus vexillaris (Dikensiz Geven)	C7 Şanlıurfa: Şanlıurfa -Akçakale arası 32.Km, 450 m. İran elementi.
Bellevelia gracilis Feinbrun	Şanlıurfa: Birecik, Mezra civarı.
Camelina anomala	Şanlıurfa: Harran, 12,5 1865 Şanlıurfa: Birecik
Centaurea obtusifolia (Peygamber Çiçeği)	C7 Şanlıurfa: Tek Tek Dağı, 5,1867. İran Turan elementi
Centaurea scklerolepis (Peygamber Çiçeği)	C7 Şanlıurfa: Siverek- Şanlıurfa arası, 4,6. 1841
Convolvulus assyricus (Yabani sarmaşık)	C7 Şanlıurfa: Birecik- Şanlıurfa arası
Convolvulus galaticus (Yabani sarmaşık)	C7 Şanlıurfa: Şanlıurfa -Siverek arası
Crocus leichtlinii (Safran, çiğdem)	C7 Şanlıurfa: Karacadağ, 1100 m.
Euphorbia falcata subsp, falcata var. Falcata (Sütleğen	C7 Şanlıurfa: Viranşehir-Ceylanpınar
Galium scopulorum	C6 Şanlıurfa: Birecik civarları. İran Turan elementi
Hesperis hedgei (Akşamsefası)	C7 Şanlıurfa: Siverek
Hyacinthella siirtensis (Yabani sümbül)	C7 Şanlıurfa: Viranşehir civarı

Hypericum capitatum var. Capitatum (Binbir delik otu, kantaron)	C7 Şanlıurfa: Hilvan, 700 m
Hypericum salsolifolium (Binbir delik otu, kantaron)	C7 Şanlıurfa: Şanlıurfa'nın kuzey kesimleri.
Leucocylus formosus subsp. Amanicus	C7 Şanlıurfa: Tek Tek Dağı, 4,1855.
Lycium anatolicum	C6 Şanlıurfa: Birecik
Papaver clavatum (Gelincik, yabani haşhaş)	C6 Şanlıurfa: Birecik
Paracaryum kurdistanicum	C7 Şanlıurfa: Karacadağ
Rosularia haussknectii	C7 Şanlıurfa: Mar jacob
Scilla mesopotomica	C7 Şanlıurfa: Halfeti
Scorzonera semicana	C7 Şanlıurfa: Çermelik
Scrophularia libanotica subsp armena	C7 Şanlıurfa: Siverek
Scrophularia mesopotomica	C7 Şanlıurfa: Siverek- Şanlıurfa arası
Stachys burgsdorfiioides subsp Iadanoides	C7 Şanlıurfa: Tell Pınar
Stachys setifera subsp Iycia	C7 Şanlıurfa: Şanlıurfa civarı
Tordyllium cappadocicum	C7 Şanlıurfa: Üç kara
Verbascum Diversifolium (Sığırkuyruğu)	C7 Şanlıurfa: Şanlıurfa -Siverek arası
Verbascum stepporum (Sığırkuyruğu)	C7 Şanlıurfa: Viranşehir
Verbascum temıe (Sığırkuyruğu)	C7 Şanlıurfa: Siverek-Diyarbakır arası

Kaynak: (Akbıyık, 2014)

Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinde dünyada sadece Türkiye/Birecik'te, Suriye/Palmira'da ve Fas/Morocco'da üreme merkezleri bulunan Kelaynak kuşları bulunmaktadır (Mundan & Çetin, 2012). Kelaynak kuşlarının zirai ilaçlar nedeniyle toplu bir şekilde ölmeleri sonrasında 1977 yılında Orman Genel Müdürlüğü tarafından "Kelaynak Üretme İstasyonu" Şanlıurfa'nın Birecik ilçesine kurulmuştur. Günümüzde ''Kelaynak Üretme İstasyonu'' meraklı turistlerin dikkatini çekmektedir ve bölgeye gelen yabancılar bu kuşları görmeden dönmemektedir (T. C. Birecik Kaymakamlığı, 2019).

Diğer taraftan Şanlıurfa'da güvercin beslemek halk arasında yaygındır. Evlerin çatılarında beslenen kuşların yanı sıra Şanlıurfa geleneksel şehir mimarisinde kuşluklar (kuş takaları) önemli yer kaplamaktadır (Kürkçüoğlu S. , 2011). TRC2 bölgesindeki Diyarbakır ilinde ise, yaban hayat içerisindeki gözlemlenebilecek kuş türleri Diyarbakır İl Kültür Turizm Müdürlüğü tarafından web sitesinde şu şekilde sıralanmıştır: Şahin, akbaba, atmaca, leylek, kırlangıç, karga, saksağan, baykuş, çavuşkuşu, sığırcık, karatavuk, turna, çulluk, arı kuşu, ağaçkakan ve sarı asma (T.C. Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019). Şanlıurfa ilindeki nesli tükenme tehlikesi altında olan fauna türleri ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

Tablo 23: Şanlıurfa İlinde Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvanlar

Yöresel Adı	Bilimsel Adı
Çizgili Sırtlan	Hyaena hyaena
Fırat arap Yavşanı	Allactage eupratica
Fırat Kaplumbağası	Rafetus euphraticus

Çöl Varanı	Varanus Griseus
Uzun Kulaklı Çöl Kibrisi	Hemiecbinus auritus
Çizgili İshak Kuşu	Otus brucei
Alaca Yalıçapkanı	Alcedo atthis
Küçük karabatak	Phalacrocorax pygmeus
Çöl koşarı	Cursorius cursor
Kılkıyruk Bağırtlak	Pterokles alchata
Kelaynak	Gerenticus eremita
Yeşil Arıkuşu	Merops superciliosus
Çizgili Sırtlan	Hyaena hyaena
Vaşak	Lynx
Karaleylek	Ciconia nigra
Sazhorozu	Porphyrio porphyrio
Toy	Otis terda
Suna	Tadorna tadorna
Ceylan	Gazella subgutturosa

Kaynak: (Akbıyık, 2014)

1.9. Şanlıurfa'ya Yönelik Turizm Çalışmaları

1.9.1. Türkiye Turizm Stratejisi 2023

Şanlıurfa, Türkiye Turizm Stratejisi 2023 kapsamında belirlenen İnanç Turizmi Koridoru'nda yer almaktadır. Bu kapsamda Şanlıurfa'nın koridor içerisindeki öneminin artmasına yönelik birçok ar-ge, hizmet, tanıtım ve pazarlama, eğitim, ulaşım ve altyapı güçlendirilmesi, kentsel ölçekte markalaşma, turizmin çeşitlendirilmesi ve mevcut turizm noktalarının rehabilite edilmesi ve varış noktalarının geliştirilerek bölgeye katkı sağlanması gibi uzun dönemli stratejiler önerilmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

1.9.2. Kentsel Ölçekte Markalaşma Stratejisi

Şanlıurfa'ya 2007-2013 Turizm Eylem Planı kapsamında bazı mimari, fiziksel-sosyal, ulaşım ve kültürel aksların düzenlenmesi gibi çeşitli düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. Şanlıurfa'nın da içinde yer aldığı toplam 15 kentin marka kültür kenti olması, her yıl bir kenti "kültür turizm kenti" olarak ilan etmek, yerel halkın kültürel değerler konusunda bilinçlendirilmesini sağlamak, kentlerin ulusal ve uluslar arası alanda tanıtım ve pazarlamasını güçlendiren çalışmalar gerçekleştirmek gibi eylem planları uygulanmıştır. Kültür turizminin canlandırılarak marka kültür kentlerinin oluşturulması, şehir müzelerinin kurulması, tarihi, kültürel ve mimari özelliği olan yapıların ve ören yerlerinin restorasyonun, onarımının ve çevre düzenlenmesinin yapılması, tarihsel çekim noktalarının çevresinde yeme içme ve günübirlik ticari merkezlerin oluşturulması, havaalanları çevresinde nitelikli konaklama tesislerinin kurulması, havaalanı ile kent merkezi arasındaki ulaşımı sağlayacak hızlı, güvenli ve konforlu bir sistemin oluşturulması, deniz turizmi altyapısının geliştirilmesi, fuar ve kongre merkezlerinin geliştirilmesi ve sanat köylerinin oluşturulması, kentsel ölçekte markalaşmanın eylem planlarındandır (İçellioğlu, 2014; Erkol & Zengin, 2015).

1.9.3. Turizm Gelişim Bölgeleri Stratejisi

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 kapsamında tematik olarak 9 bölge belirlenmiştir. Bu bölgeler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007):

- FRİGYA Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi
- TROYA Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi
- APHRODİSYA Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi
- SÖĞÜT Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi
- KAPADOKYA Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi
- GÖLLER BÖLGESİ Ekoturizm Gelişim Bölgesi
- HİTİT Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi
- URARTU Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi
- GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi

Şanlıurfa ili bu bölgeler içerisinde "GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi" kapsamında yer almaktadır. Bu kapsamda bölge içerisinde sadece kültür turizminin geliştirilmesi değil aynı zamanda golf turizmi, sağlık turizmi, gençlik turizmi, ekoturizm, yamaç paraşütü, trekking, su sporları, kanoculuk, kuş gözleme ve kongre turizmi gibi alanlarda gelişime öncelik verilmesi de hedeflenmiştir. Kültür ve İnanç Turizmi çatısı altında önemli bir turizm alanı geliştirilerek bu turizm faaliyetlerine uygun arazi ve kültürel yapı tahsislerinin ve yeni yatırımların yapılması, konaklama kapasitelerinin artırılmasına yönelik çalışmalara öncelik verilmesi amaçlanmıştır (Erkol & Zengin, 2015).

1.9.4. GAP Master Planı ve GAP Eylem Planı

GAP projesi temelde su ve toprak kaynaklarının geliştirilerek ekonomiye ve bölgeye katkı sağlamasını amaçlanmıştır. GAP Eylem Planı içerisinde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeri bulunmaktadır. GAP Eylem Planı'nda, "GAP Bölgesi'nin turizm altyapısının iyileştirilmesine, turizm çekim merkezleri oluşturulmasına ve turizmin çeşitlendirilmesi yoluyla turizmin bölge ekonomisi içindeki payının artırılmasına vurgu yapılmaktadır." GAP faaliyetlerinde "Kültür Turizm" başlığı altında EK.5.1 nolu eylem içerisinde 'Turizm altyapısını iyileştirmeye yönelik çalışmalar desteklenecektir.' şeklinde bir ifade yer almaktadır. Ayrıca, Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı kapsamında öncelikle Turizm Merkezi ilanı çalışmaları ile harita, planlama ve altyapı çalışmalarına devam edileceği belirtilmiştir. 2014-2018 yapılacak işler arasında ise Şanlıurfa'ya yönelik olarak "Şanlıurfa'nın her yönüyle tanıtımına yönelik çalışmalar yürütülecektir. Göbeklitepe arkeolojik alanının tanıtımı yapılacaktır." şeklinde bir eylem planı belirlenmiştir. EK.5.5'de Şanlıurfa ili için yapılacak işlemler ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019):

Tablo 24: 2014-2018 GAP Eylem Planı Kapsamında Şanlıurfa İli İçin Yapılacak İşlemler

2015-2018	Harran Kalesi'nin Restorasyonu işi (2.Etap) - Harran Kalesi Sur Duvarları Restorasyonu (2.Etap) yapılacaktır
2014-2016	Şanlıurfa Koruma Amaçlı İmar Planı ve kentsel tasarım projeleri tamamlanacaktır
2014-2015	Göbeklitepe Örenyeri Giriş Meydanı ve Gezi Güzergâhı uygulama projesi tamamlanacaktır.
2015-2018	Harran Ulu Camii Restorasyonu yapılacaktır
2014-2015	Şanlıurfa Savaşan Köyü sağlıklaştırma projeleri yapımı tamamlanacaktır.
2014-2017	Şanlıurfa Eski Halfeti sokak sağlıklaştırma projeleri yapımı ve uygulaması tamamlanacaktır.
2014-2017	Şanlıurfa Çimdin Kalesi projeleri yapımı tamamlanacaktır.
2014-2018	Şanlıurfa Siverek Kalesi projeleri yapımı tamamlanacaktır.
2015-2018	Birecik Kalesi Restorasyonu (2. Etap) yapılacaktır.
2015-2016	Han-el Barur Kervansarayı'nın Restorasyonu yapılacaktır.
2015-2016	Germüş Kilisesi rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri yapılacaktır.
2015-2016	Keloşk Harabeleri projeleri yapımı ve restorasyonu yapılacaktır.

2015-2018	Soğmatar Antik Kenti koruma ve restorasyon projeleri yapımı işine başlanacaktır.
2015-2018	Şuayip Ören Yeri restorasyonu ve çevre düzenleme projeleri yapımı işine başlanacaktır.

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019)

1.9.5. TRC2 Bölgesi Gelişme Planları

TRC2 Bölgesi (Diyarbakır-Şanlıurfa) 2014-2023 Bölge Planın içermiş olduğu temel hedefler arasında Hedef 3, "Turizmin Geliştirilmesi ve Bölge Ekonomisi İçindeki Payının Artırılması." şeklindedir. Bu kapsamda şu 5 strateji belirlenmiştir:

- Strateji 1- Doğal, Tarihi ve Kültürel Değerlerin Korunarak Turizme Kazandırılması, Turizm Alanlarının Rehabilitasyonu ve Varış Noktalarının Geliştirilmesi.
- Strateji 2- Sektörün Hizmet Kalitesinin Artırılması.
- Strateji 3- Bölgenin ve Turistik Ürün Arzının Tanıtımı ve Pazarlanması.
- Strateji 4- Kentsel Ölçekte Markalaşma Çalışmalarının Yapılması.
- Strateji 5- Bölgede Turizmin Çeşitlendirilmesi, Alternatif Turizm Türlerinin Geliştirilmesi.

Belirlenen stratejilerin tümünün mekânsal gelişmeye uygun bir biçimde desteklenmesi hedeflenmiştir. 2014-2023 dönemi için TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi Bölge Planı hazırlanırken bir de bölgeyi bütüncül olarak ele alan "Mekânsal Gelişme Tematik Haritası" geliştirilmiştir. Mekânsal Gelişme Tematik Haritası, öngörülen tarımsal temel altyapının gelişim alanlarını, sanayide gelişme akslarını ve turizm gelişme alanlarını gösteren bir sentez niteliğindedir (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2015).

Şekil 2: TRC2 Bölgesi Mekânsal Gelişme Tematik Haritası

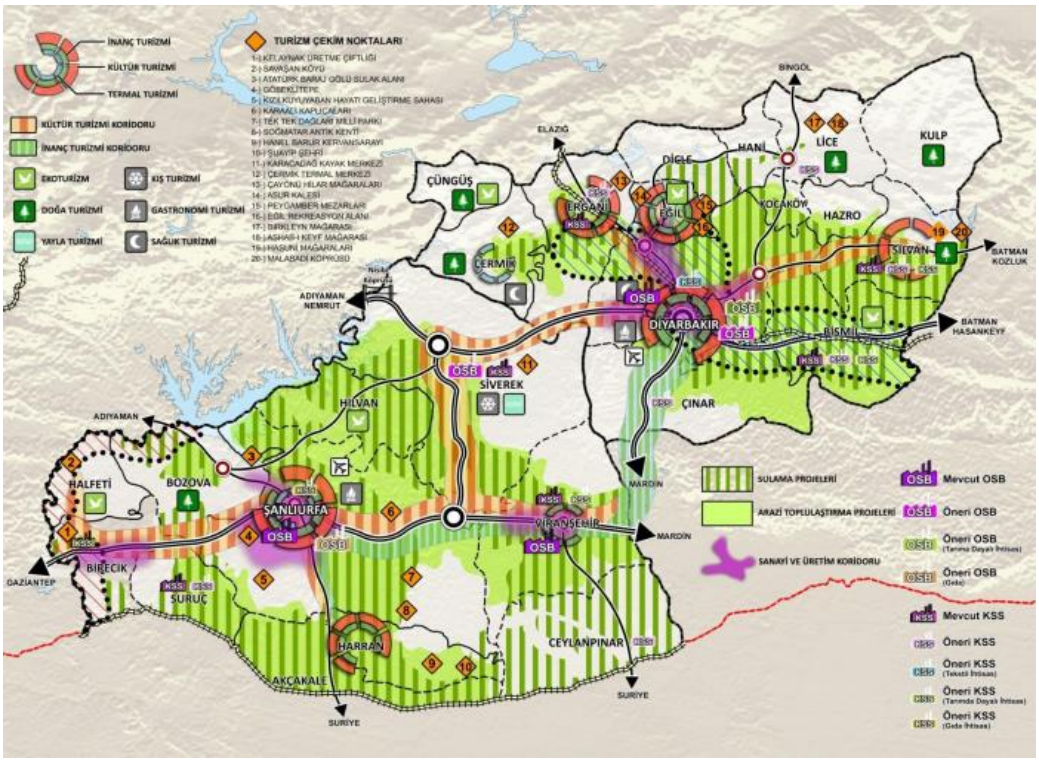

Kaynak: (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2015)

Turizm çekim noktaları ve gelişim eksenlerini gösteren farklı bir harita çalışması daha yapılmıştır. Yapılan harita çalışması kentsel ekonomiler ve ekonomik büyüme gelişim ekseni kapsamında "Turizmin Geliştirilmesi ve Bölge Ekonomisi İçindeki Payının Artırılması" hedefiyle turizm altyapısının geliştirilmesi, turizm potansiyeli taşıyan alanların turizme kazandırılması ile turizm olanaklarının çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda bölgenin Turizm altyapısının öncelikli olarak

geliştirileceği alanlar Turizm Çekim Noktaları ve Gelişme Eksenleri Haritasında sergilenmektedir (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2015).

Şekil 3: TRC Bölgesi Turizm Ana Stratejileri

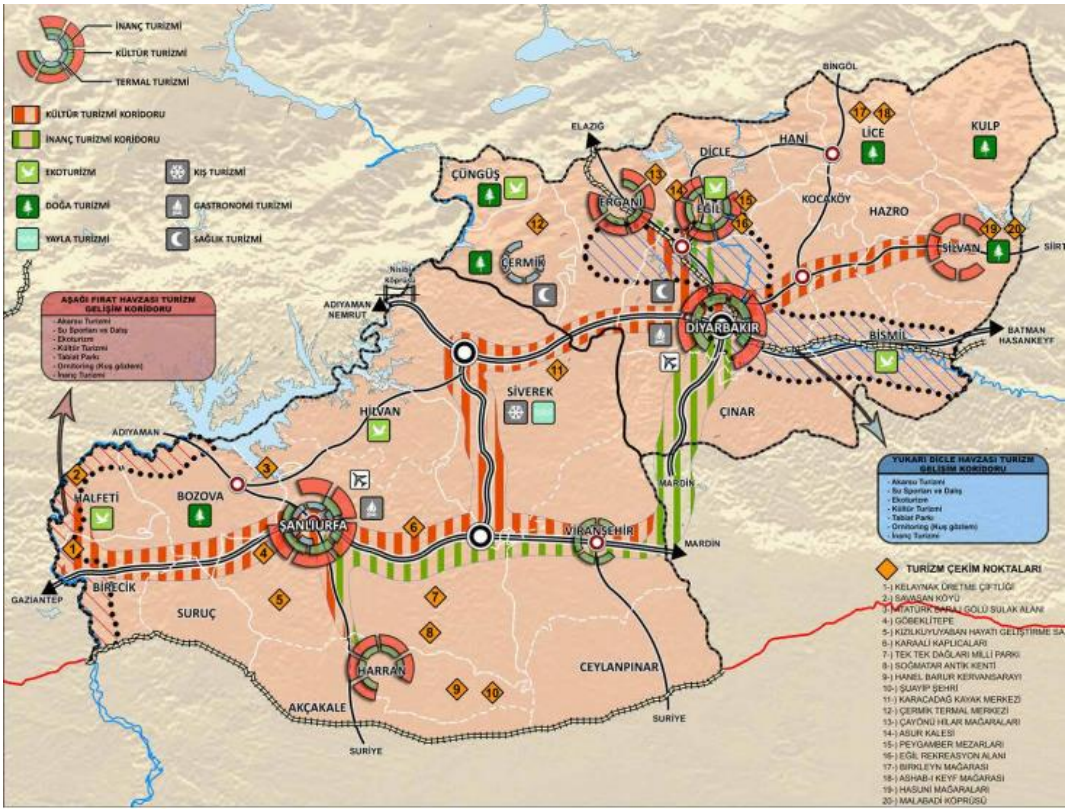

Kaynak: (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2015)

1.9.6. Şanlıurfa Marka Kent Eylem Planı

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 kapsamındaki Şanlıurfa marka kent hedefi doğrultusunda Şanlıurfa Valiliği ve İl Kültür Turizm Müdürlüğü katılımı ile Şanlıurfa Marka Kent Eylem Planı hazırlanmıştır. Fiziki Altyapı, Üstyapı-Kültürel Varlıkların Değerlendirilmesi, Tanıtım ve Eğitim şeklinde temelde 4 ana başlık belirlenmiştir. Bu başlıklar altında toplamda 95 proje tasarlanmıştır. Bu projelerden başlıcaları (Erkol & Zengin, 2015) çalışmasında aşağıdaki tablodaki gibi sıralanmıştır:

Tablo 25: Şanlıurfa Valiliği ve İl Kültür Turizm Müdürlüğü Katılımı ile Şanlıurfa Marka Kent Eylem Planına Yönelik Bazı Projeler

Haleplibahçe Kentsel Dönüşüm Projesi	Projede amazon mozaiklerine ev sahipliği yapan bölgenin değerlendirilmesi amaçlı hazırlanmıştır.
Şanlıurfa İl Genelindeki Mozaiklerin Kurtarılması Projesi	Şanlıurfa'da olduğu belirlenmiş ve çıkarılmayı bekleyen mozaikler üzerinde çalışma yapılması amaçlı hazırlanmıştır.
Şanlıurfa Kale Eteği Kentsel Dönüşüm Projesi	Turizm Gelişim Bölgesi içerisinde olan Kalenin bulunduğu alanın gecekondulaşmadan kurtarılması ve alandaki tarihi yapıların korunarak ortaya çıkarılması için hazırlanmıştır.
Kale Eteğinin Turizme Kazandırılması Projesi	Şanlıurfa kale eteğinde çalışmaların yapılması amaçlı hazırlanmıştır.
Şanlıurfa'ya Yatırımcıların Teşvik Edilmesi Projesi	Tanıtım başlığı altında Şanlıurfa'nın yatırım konusunda çekim merkezi haline getirilmesi için hazırlanmıştır.

Büyükşehirlerde Tanıtım Haftalarının Düzenlenmesi Projesi	Şanlıurfa'nın kültür, sanat ve turizm potansiyelinin Antalya, İzmir, Bursa, İstanbul ve Ankara gibi büyük illerde geniş kesimlere tanıtılması için
Şanlıurfa Kültür ve Turizm Potansiyelini Tanıtma Projesi	Şanlıurfa'nın genel tanıtım konseptini oluşturmak, konsept çerçevesinde ili tanıtıcı yayınlar çıkarmak ve bu yayınlar ile Şanlıurfa'nın ulusal ve uluslararası platformlarda tanıtımını yapmak için hazırlanmıştır.
Ulusal ve Uluslararası Turizm Etkinliklerine Katılma Projesi	Şanlıurfa'nın kültür, sanat ve turizm potansiyelinin yurtdışı ve yurtiçi turizm fuarlarında tanıtılması için hazırlanmıştır.
Yerli ve Yabancı Tur Operatörlerini Yönlendirme Projesi	Şanlıurfa'nın ulusal ve uluslararası alanda faaliyet gösteren tur operatörleri ve turizm yayıncılarının gezi programlarında yer almalarının sağlanması için hazırlanmıştır.
Belgesel, Dizi ve Sinema Filmlerinin Çekimini Yönlendirme Projesi	Şanlıurfa'daki turizm potansiyelini radyo ve televizyon kanalları ile daha geniş kitlelere yaymak için hazırlanmıştır.
Şanlıurfa Yazarlar ve Senaristlerle Buluşuyor Projesi	Medyada Şanlıurfa'nın doğru yansıtılmasını sağlamak için hazırlanmıştır.
Eyyüpnebi Orijinli Uluslararası Dünya Sabır Günü Projesi	Eyyüpnebi Dünya Sabır Günü'nün uluslararası boyutta kutlanmasını sağlamak için hazırlanmıştır.
Halil İbrahim Buluşmaları Projesi	Gençlerin bölgenin değerlerine ve tarihine ilgilerini artırmak için hazırlanmıştır.
Turizm Danışma Ofisleri ve İstihdam Projesi	Tanıtım amaçlı danışma ofisleri kurulması ve istihdam yaratılması için hazırlanmıştır.

Kaynak: (Erkol & Zengin, 2015)

1.9.7. İl Kültür Turizm Müdürlüğü Projeleri

Şanlıurfa tanıtımı için "63. kentte 63 yayın projesi" kapsamında Şanlıurfa'yı tanıtacak Türkçe ve yabancı dillerde 63 farklı yayın paylaşılmıştır. 6 farklı dilde (Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça) hazırlanmış Şanlıurfa Belgeseli hazırlanmıştır. Videolara www.urfakultur.gov.tr adresinden erişilebilmektedir. UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası listesine ''Sıra Geceleri'' dâhil edilmiştir (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2019).

1.9.8. Şanlıurfa Belediyesi Projeleri

Şanlıurfa Belediyesinin bölgenin turizm gelişimine katkı sağlamak amaçlı yürütmüş olduğu birçok proje bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu projelerden tamamlanmış, henüz devam eden ve planlama aşamasında olanlar listelenmiştir (T.C. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2019).

Tablo 26: Şanlıurfa Belediyesi Çalışma ve Projeleri

Tamamlanan Projeler	Devam Eden projeler	Planlanan Projeler
• Harran otogar • Semt Spor Sahaları • Harran Mini Futbol ve Çevre Düzenleme • Okul Spor Sahaları • Prestij Caddeleri • Narlıdere Kavşağı • Gap Vadisi Kapalı Yüzme Havuzu • Konferans Salonları • Harran kültür Merkezi • Tenis Dünyası • Bazı Mezarlığının Bakım ve Onarım Çalışmaları • Bazı Katı Atık Aktarma İstasyonları (Bozovai Birecik, Siverek Ceylanpınar, Şanlıurfa) • Halfeti Otopark Projesi • Bazı Büyükşehir Parkları (Bozoca, birecik, Halfeti, Akçakale) • Büyükşehir Hilvan Mesire Alanı • Şanlıurfa Çocuk Oyun Dünyası • Halfeti İskele ve Marina Projesi • Yenice Spor Salonu • Balık Hali ve Manavlar • Çermelik Camii Restorasyonu • Barutçu Han Restorasyonu • Kale Eteği Projesi • Çelik Köprüler • Gap Vadisi 3. Etap-Tünel Park • Gap Vadisi 2. Etap- Cumhuriyet Parkı • Büyükşehir Yenice Mesire Alanı • Büyükşehir Suruç Parkı • İlçe Hizmet Binaları • İlçe Kültür Merkezleri • Fuar Merkezi • Bazı Atıksu Arıtma Tesisleri (Hilvan, Bozova, Siverek) • Hilvan İçmesuyu Projesi	• Karaköprü Kavşağı • Çocuk Trafik Eğitim Parkı • Hayvan Borsası • Gap Vadisi • Piazza köprülü Kavşak • Hilvan Kütüphane • Gap Vadisi Çevre Düzenleme ve Kaldırım Yapım İşi • İlçe Semt Pazarı • 11 Nisan Külliyesi • Siverek Vadi Park • GAP Vadisi 4. Etap • Bazı İlçe Kanalizasyon Çalışmaları • Siverek İçmesuyu Projesi • Bazı İlçelere Spor Sahaları (Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Eyyübiye, Halfeti, Karaköprü, Siverek, Suruç, Viranşehir) • Kızılkoyun Projesi • Bilim Merkezi • Trambüs Projesi	• Çanakkale ve 11 Nisan Müzesi • Siverek Kütüphane Binası • Karşıyaka Kadın Destek Merkezi • Peygamberler Pannaroma Müzesi • Toki Kapalı Güreş ve Tekvando Salonu • Semt İtfaiye Binası • Hilvan İtfaiye Binası • Birecik İtfaiye Binası • İlçe Semt Pazarı • İlçelerde Mezbaha ve Kesimhane Projeleri (Bozova, Suruç, Halfeti, Ceylanpınar ve Akçakale'de küçük ölçekli kesimhane, Viranşehir'de de Modern Mezbaha) • Siverek Hayvan Barınağı • Yeni Hayvan Barınağı ve Hastanesi • İlçe Çöp Aktarma İstasyonları (Ceylanpınar, Birecik, Siverek, Akçakale, Suruç, Harran ve Viranşehir) • Siverek Sleimpınar Vadisi Projesi • Karaköprü Maşuk Çevre Düzenlemesi • Büyükşehir Akçakale Mesire Alanı • İlçe Otogarları (Akçakale, Birecik, Ceylanpınar, Harran, Hilvan ve Suruç)

Kaynak: (T.C. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2019)

1.10. Hedef ve Eylemler

No	Hedefler
1	Turizm alanında nitelikli işgücü yetiştirilmesi
2	Turizm yatırımları ile ilgili sorunların çözülmesiyle için lobi faaliyetlerin yürütülmesi
3	Turizm altyapılarının iyileştirilmesi
4	Üniversite sanayi işbirliği geliştirilmesi
5	Hedeflenen sektörlere yönelik yurtiçi yurtdışı konferans, fuar, seminer, toplantı ve iş gezileri gerçekleştirilmesi
6	Tanıtım materyallerinin geliştirilmesi ve tanıtım çalışmaları yapılması

Hedef-1 Turizm alanında nitelikli işgücü yetiştirilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Turizm alanında Mesleki Eğitim ve İşbaşı Eğitim Destekleri ile ilgili yatırımcıların bilgilendirileceği bir etkinlik organize edilecektir.	Yatırımcılara yönelik desteklerin tanıtım ve bilgilendirmelerinin yeteri kadar yapılamaması	Şanlıurfa İŞKUR Müdürlüğü
2	Şanlıurfa Belediyesinde Turizm Mesleki Eğitimine yönelik kurs programları düzenlenecektir.	Nitelikli İşgücüne erişim imkânlarının yetersiz kalması	Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi
3	Ulaştırma alanında hizmet veren taksicilere Şanlıurfa şehri turistik ürünleri ve turist davranışları ile ilgili yeterlilik eğitimlerinin verilecektir. Eğitim sonrasında mesleki yeterlilik sertifikası verilecektir.	Nitelikli işgücüne erişim imkânlarının yetersiz kalması	Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Ulaştırma Daire Başkanlığı

Hedef-2 Turizm yatırımları ile ilgili sorunlarının çözülmesi için lobi faaliyetleri yürütülmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	GAP Havaalanı'nda yatırımcıların bilgi alabileceği bir ofis yeri tahsis edilecek ve yaptırılacaktır.	Yatırımcılara yönelik desteklerin tanıtım ve bilgilendirmelerinin yeteri kadar yapılamaması	GAP Havaalanı Müdürlüğü, Şanlıurfa YDO
2	En az 200 girişimci veya yatırımcı kamu ve özel sektör tarafından merkezi veya yerel düzeyde uygulanan mali ve teknik desteklere ilişkin öncelikler, kapsam, yararlanma koşulları, başvuru için gerekli belgeler gibi hususlarda bilgilendirme ve yönlendirme yapılacaktır.	Yatırımcılara yönelik desteklerin tanıtım ve bilgilendirmelerinin yeteri kadar yapılamaması.	Şanlıurfa Yatırım Destek Ofisi (YDO)
3	Yatırımcılara turizm yatırımlarına yönelik olarak yatırım kararları alınmasını teşvik edebilmek adına turizm yatırım belgesi ve turizm işletme belgelerinin nasıl alınabileceğine ilişkin en az 30 firmaya etkin bilgilendirme ve yönlendirme faaliyeti gerçekleştirilecektir.	Yatırım sürecindeki aşamalarda danışmanlık hizmetlerinin yetersiz kalması	Şanlıurfa YDO
4	https://sanliurfa.ktb.gov.tr/ sitesinin turizm işletmelerine yönelik olan yatırım destekleri konusunda daha etkin işlevi olması için güncellenmesi talep edilecektir.	Yatırım sürecindeki aşamalarda danışmanlık hizmetlerinin yetersiz kalması	Şanlıurfa İl Kültür Turizm Müdürlüğü
5	Turizm yatırımlarına yönelik olarak ÇED Süreçleri Broşürü'nün hazırlanması ve yatırımcılarla irtibatlı kurumlara bu raporun çoğaltılarak dağıtılmasını sağlamak.	Yatırım sürecindeki aşamalarda danışmanlık hizmetlerinin yetersiz kalması	Şanlıurfa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü

Hedef-3 Turizm altyapılarının iyileştirilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Şanlıurfa turizm, müze ve ören yerlerinin tümünde ağaçlandırma faaliyetlerinin gerçekleştirilecek ve bölgedeki sıcaklık değerleri ile baş edebilmek için park ve mesire yerlerindeki ağaçlara bakım yapılacaktır.	Şehircilik faaliyetlerinde yeşil alan sıkıntısı ve gölgelik toplanma yerlerinin sayısının azlığı İklimsel hava sıcaklığından doğal korunma	Şanlıurfa Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü, TEMA Vakfı
2	Karacadağ Kalkınma Ajansı tarafından ‘‘2014-2023 dönemi için TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi Bölge Planı’’ içerisinde Şanlıurfa ilinin turizm alanında gelişimi için bölgede oluşturulması planlanan Kültür ve İnanç Turizm destinasyonuna yönelik tematik seyahat rotalarının geliştirilmesi için rotalara Gaziantep, Kahramanmaraş ve Hatay illerinin de dahil ederek bütünsel bir destinasyon pazarlanması planı geliştirilecektir.	Bütüncül bir destinasyon pazarlaması faaliyetinin bulunmaması	Karacadağ Kalkınma Ajansı, Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş, Diyarbakır ve Hatay İl Kültür Turizm Müdürlükleri
3	Şanlıurfa baraj, göl ve akarsularının bulunduğu bölgelerde sportif turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi amaçlı altyapı hazırlıklarının yapılması.	Altyapı yetersizliği	T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa İl Kültür Turizm Müdürlüğü

Hedef-4 Üniversite sanayi işbirliği geliştirilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Özel sektör temsilcileri ile üniversite turizm fakülteleri öğretim üyeleri ile yılda 2 toplantı organize edilerek destinasyon pazarlaması konusunda karşılaşılan sorunların görüşülmesi.	Destinasyon pazarlaması sürecinde karşılaşılan engeller	Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, Organize Sanayi Bölgesi, Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa YDO
2	TÜRSAP, TUROP, TUREB, TROFED ve GTD olarak her bir kurum diğer illerdeki şubelerinden işadamlarını Şanlıurfa'ya davet edecek ve tanıtım faaliyetleri geliştirecektir. 2020 yılı içerisinde her bir dernek en az 2 organizasyon gerçekleştirecektir.	Tanıtım faaliyetleri kapsamında kurumlar arası işbirliğinin yetersiz kalması Ulusal ve uluslararası Tanıtım Faaliyetlerinin yetersiz kalması	TÜRSAP TUROP ve GTD
3	Şanlıurfa Turizm Geliştirme Derneği (ŞUTADER), turizm yatırımcılarını Şanlıurfa'ya davet ederek 2 yatırım tanıtım organizasyonu gerçekleştirecektir.	Tanıtım faaliyetleri kapsamında kurumlar arası işbirliğinin yetersiz kalması Ulusal ve uluslararası tanıtım faaliyetlerinin yetersiz kalması	Şanlıurfa Turizm Geliştirme Derneği (ŞUTADER)
4	Sosyal Medya Yönetimi Birimi kurulacak ve bölgenin imaj çalışmalarına katkı sağlayacak paylaşımlar yapacaktır	Algı çalışmaları kapsamında Medya faaliyetlerinin yetersiz kalması	Uluslararası Yazarlar ve Gazeteciler Derneği Şanlıurfa Şb.
5	Girişimciler ve turizm işletmeleri yöneticileri ile konunun uzmanı akademisyenleri bir araya getirecek, AR-GE ve inovasyon destekleri ile ilgili proje eğitimleri düzenlenecek ve en az 3 üniversite sanayi işbirliği organizasyonu gerçekleştirilecektir.	Üniversite sanayi işbirliği yetersizliği	Harran Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı
6	AR-GE proje pazarı etkinliği düzenlenecektir.	Üniversite sanayi işbirliği yetersizliği	Harran Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı

Hedef-5 Hedeflenen sektörlere yönelik yurtiçi yurtdışı konferans, fuar, seminer, toplantı ve iş gezileri gerçekleştirilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	İstanbul'da EMITT Uluslararası Turizm Fuarı'na stantla katılım sağlanacaktır.	Yatırım tanıtım amaçlı ulusal ve uluslararası fuarlara ve etkinliklere katılımın yetersiz kalması	Şanlıurfa İl Kültür Turizm Müdürlüğü
2	İzmir Travel Turkey Uluslararası Turizm Fuarı'na stantla katılım sağlanacaktır.	Yatırım tanıtım amaçlı ulusal ve uluslararası fuarlara ve etkinliklere katılımın yetersiz kalması	Şanlıurfa İl Kültür Turizm Müdürlüğü
3	Türkiye'de faaliyet gösteren 3 büyük turizm acentesi ziyaret edilecektir. Şanlıurfa'nın turizm fırsatları anlatılacaktır.	İl dışındaki yatırımcılara ve ilgili kurumlara yatırım tanıtım amaçlı ziyaret faaliyetlerinin yetersiz kalması	Şanlıurfa YDO
4	Şanlıurfa'daki Kültür Turizmi Varlıklarına yönelik tanıtım faaliyetlerinin artırılacaktır.	Tanıtım amaçlı ve etkinliklerin yetersiz kalması	Şanlıurfa İl Kültür Turizm Müdürlüğü

Hedef-6 Tanıtım materyallerinin geliştirilmesi ve tanıtım çalışmaları yapılması			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Şanlıurfa'ya yönelik turizm fuarlarında kullanılmak üzere turizm tanıtım materyallerinin çoğaltılacaktır.	Yatırım tanıtım materyallerinin yetersiz kalması	Karacadağ Kalkınma Ajansı
2	Şanlıurfa'ya yönelik gastronomi fuarlarında kullanılmak üzere yerel yiyeceklerin tanıtılması adına tüm Şanlıurfa'ya özgü yiyeceklerin liste ve reçete bilgisi çıkarılacaktır.	Yatırım tanıtım materyallerinin Yetersiz kalması	Gastronomi Turizmi Derneği (GTD)
3	Şanlıurfa'da yer alan tüm müzeler ile ilgili tanıtım kataloğu hazırlanacaktır.	Yatırım tanıtım materyallerinin yetersiz kalması	Şanlıurfa Müzesi
4	Şanlıurfa'da alternatif turizm çeşitleri (sportif olta balıkçılığı turizmi, kuş gözlemciliği, kış turizmi vs.) gelişimine yönelik olarak tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilecektir.	Yatırım tanıtım materyallerinin yetersiz kalması	Şanlıurfa İl Kültür Turizm Müdürlüğü
5	Şanlıurfa'da yer alan bölgesel kuruluşlar ile toplantı düzenlenerek, tanıtım faaliyetleri ile ilgili ortak bir proje düzenlenecek ve yürütülecektir.	Tanıtım faaliyetleri kapsamında kurumlar arası işbirliğinin yetersiz kalması Ulusal ve uluslararası tanıtım faaliyetlerinin yetersiz kalması	Şanlıurfa Turizmi Geliştirme A.Ş. Şanlıurfa Turizm Geliştirme Derneği (ŞUTADER) Şanlıurfa Bölgesel Turist Rehberleri Odası (ŞURO) Şanlıurfa Profesyonel Rehberler Derneği Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV)
6	Okul öncesi eğitim materyalleri düzenlenecektir. Bunun yanı sıra ilköğretimde turizm ile ilgili bazı temel derslerin eklenmesi ve derslerin rehberler eşliğinde müze ve tarihi yerler gezilerek işlenecektir. Belirli gün ve hafta tatilleri tarihi mekânlarda kutlanacaktır.	Turizm endüstrisinin bölgeye pozitif etkilerine yönelik farkındalığın bulunmaması	Milli Eğitim Bakanlığı Kültür ve Turizm Bakanlığı

	Film, dizi, kitap tarzındaki basılı ve görsel tüm medya araçlarının bölgenin tanıtımı için kullanılmasının teşvik edilecektir. İşletmeci ve esnaflara hijyen-sanitasyon ve turist etkileşimi konusunda bazı eğitimlerin verilecektir. Turist karşılama noktalarının ve turların geliştirilmesine katkı sağlanacaktır.		
7	Algı yönetimi için gönüllü bir ekibin oluşturulması ve takip mekanizmasının işletilebilmesi. Bölge hakkındaki kırsal ve terör algısının kırılması amaçlı medyanın aktif bir şekilde kullanılması.	Turizm endüstrisinin bölgede gelişimi konusunda genel bir algının bulunmaması	Şanlıurfa İl Kültür Turizm Müdürlüğü Karacadağ Kalkınma Ajansı Şanlıurfa Turizmi Geliştirme A.Ş. Şanlıurfa Turizm Geliştirme Derneği (ŞUTADER) Şanlıurfa Bölgesel Turist Rehberleri Odası (ŞURO) Şanlıurfa Profesyonel Rehberler Derneği Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV)

2. ŞANLIURFA'DA SANAYİ

Doç. Dr. Abdulkadir Tuna

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

2.1. Demografik Yapı ve İş Gücü

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu için, toplam nüfus içerisinde GAP Bölgesi'nin payı yıllar itibarıyla sürekli artış göstermiştir. Nüfus artış hızının en yüksek olduğu Şanlıurfa ilinde 1990 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçları ile 2015 yılı Adrese Dayalı Kayıt Sistemi sonuçları karşılaştırıldığında il nüfusunun %89 arttığı gözlemlenmiştir.

2018 adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre Şanlıurfa 2.035.809 kişilik nüfusu ile GAP illeri içerisinde birinci sırada yer almakta ve Bölge nüfusunun %23'ünü oluşturmaktadır. Nüfusun 1.026.719'ü (%50,4) erkek, 1.009.090'ı (%49,6) kadındır. İlin 2018 nüfus artış hızı binde 24,9'tür. Şanlıurfa GAP illeri içerisinde nüfus artış hızı büyüklüğü bakımından üçüncü sıradadır. GAP Bölgesi'nin nüfus yoğunluğu (km^2'ye düşen kişi sayısı) 2018 yılında 118 kişi iken, Şanlıurfa'da bu sayı 108'dır (Şanlıurfa İl Profili, 2019, s. 4).

Tablo 27: GAP Bölgesi Nüfusunun İllere Göre Dağılımı (1990, 2000, 2007 - 2018)

İller	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Adıyaman	510 827	623 811	582 762	585 067	588 475	590 935	593 931	595 261	597 184	597 835	602 774	610 484	615 076	624 513
Batman	344 121	456 734	472 487	485 616	497 998	510 200	524 499	534 205	547 581	557 593	566 633	576 899	585 252	599 103
Diyarbakır	1 096 447	1 362 708	1460 714	1 492 828	1 515 011	1 528 958	1 570 943	1 592 167	1 607 437	1 635 048	1 654 196	1 673 119	1 699 901	1 732 396
Gaziantep	1 010 396	1285 249	1 560 023	1 612 223	1 653 670	1 700 763	1 753 596	1 799 558	1 844 438	1 889 466	1 931 836	1 974 244	2 005 515	2 028 563
Kilis	130 198	114 724	118 457	120 991	122 104	123 135	124 452	124 320	128 586	128 781	130 655	130 825	136 319	142 541
Mardin	558 275	705 098	745 778	750 697	737 852	744 606	764 033	773 026	779 738	788 996	796 591	796 237	809 719	829 195
Siirt	243 435	263 676	291528	299 819	303 622	300 695	310 468	310 879	314 153	318 366	320 351	322 664	324 394	331 670
Şanlıurfa	1 001 455	1 443 422	1 523 099	1 574 224	1 613 737	1 663 371	1 716 254	1 762 075	1 801 980	1 845 667	1 892 320	1 940 627	1 985 753	2 035 809
Şırnak	262 006	353 197	416 001	429 287	430 424	430 109	457 997	466 982	475 255	488 966	490 184	483 788	503 236	524 190
GAP	5 157 160	6 608 619	7 170 849	7 350 752	7 462 893	7 592 772	7 816 173	7 958 473	8 096 352	8 250 718	8 385 540	8 508 887	8 665 165	8 847 980
Türkiye	56 473 035	67 803 927	70 586 256	71 517 100	72 561 312	73 722 988	74 724 269	75 627 384	76 667 864	77 695 904	78 741 053	79 814 871	80 810 525	82 003 882
GAP/Türkiye (%)	9,1	9,7	10,2	10,3	10,3	10,3	10,5	10,5	10,6	10,6	10,6	10,7	10,7	10,8

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

Şanlıurfa, GAP illeri arasında göç bakımından net göç hızı en düşük olan ve göç alan illerden biridir. 2017 yılında binde 6.32 ile göç alan bir il iken, 2018 yılında net göç hız binde 6,00 ile göç vererek Bölge genelinin çok üzerinde bir seyir izlemektedir.

Tablo 28: Şanlıurfa Net Göç Hızı

	2017					2018				
İller	Nüfus 2017	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (Binde)	Nüfus 2018	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (Binde)
Adıyaman	615.076	18.040	22.741	-4.701	-7,61	624.513	22.034	22.897	-863	-1,40
Batman	585.252	19.889	22.323	-2.434	-4,15	599.103	23.099	22.525	574	1,00
Diyarbakır	1.699.901	40.493	48.983	-8.490	-4,98	1.732.396	43.836	50.822	-6.986	-4,00
Gaziantep	2.005.515	47.431	50.485	-3.054	-1,52	2.028.563	44.704	62.206	-17.502	-8,60
Kilis	136.319	6.675	6.526	149	1,09	142.541	8.861	6.929	1.932	13,60
Mardin	809.719	28.303	30.782	-2.479	-3,06	829.195	30.216	31.738	-1.522	-1,80
Siirt	324.394	12.163	15.406	-3.243	-9,95	331.670	15.017	15.726	-709	-2,10
Şanlıurfa	1.985.753	40.058	52.648	-12.590	6,32	2.035.809	44.448	56.748	-12.300	6,00
Şırnak	503.236	19.672	15.186	4.486	8,95	524.190	19.779	15.485	4.294	8,20
GAP	8.665.165	170.234	202.590	-32.356	-3,73	8.847.980	182.820	215.902	-33.082	-3,73

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

Not: Yabancıları kapsamamaktadır. İç göç rakamlarıdır.

Yıllar itibarıyla Türkiye ve Şanlıurfa'nın nüfusunu karşılaştırdığımızda Şanlıurfa nüfusunun her yıl Türkiye nüfus artış hızının yaklaşık iki katı kadar artmaktadır. Türkiye'nin en genç nüfusuna sahip olan Şanlıurfa, yaşlı nüfus oranında da Türkiye ortalamasının yarısından daha az bir orana sahiptir (Şanlıurfa YDO, 2019).

Tablo 29: Yıllar İtibarıyla Türkiye ve Şanlıurfa'nın Nüfus Karşılaştırması

Yıllar	Şanlıurfa	Türkiye	Şanlıurfa Nüfus Artışı (Binde)	Türkiye Nüfus Artışı (Binde)
2013	1 801 980	76 667 864	22,4	13,7
2014	1 845 667	77 695 904	24	13,3
2015	1 892 320	78 741 053	25	13,4
2016	1 940 627	79 814 871	25,2	13,5
2017	1 985 753	80 810 525	23	12,4
2018	2.035.809	82.003.882	24,9	14,7

Kaynak: TÜİK

Tablo 30: Türkiye ve Şanlıurfa Nüfusunun Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2018)

	Yaş Grubu	Türkiye	Şanlıurfa
	Toplam	82 003 882	2 035 809
	Erkek	41 139 980	1 026 719
	Kadın	40 863 902	1 009 090
0-4	Toplam	6 484 986	302 441
	Erkek	3 327 780	155 281
	Kadın	3 157 206	147 160
5-9	Toplam	6 358 920	267 626
	Erkek	3 264 508	136 813
	Kadın	3 094 412	130 813
10-14	Toplam	6 340 423	240 743
	Erkek	3 254 277	123 189
	Kadın	3 086 146	117 554
15-19	Toplam	6 424 267	215 637
	Erkek	3 299 449	110 603

	Kadın	3 124 818	105 034
20-24	Toplam	6 547 129	175 081
	Erkek	3 347 297	86 925
	Kadın	3 199 832	88 156
25-29	Toplam	6 276 469	167 531
	Erkek	3 190 023	84 339
	Kadın	3 086 446	83 192
30-34	Toplam	6 333 153	140 602
	Erkek	3 205 205	71 405
	Kadın	3 127 948	69 197
35-39	Toplam	6 576 072	121 391
	Erkek	3 316 603	61 031
	Kadın	3 259 469	60 360
40-44	Toplam	5 846 026	93 782
	Erkek	2 953 329	47 242
	Kadın	2 892 697	46 540
45-49	Toplam	5 310 707	78 215
	Erkek	2 670 183	39 712
	Kadın	2 640 524	38 503
50-54	Toplam	4 701 324	65 219
	Erkek	2 372 182	33 543
	Kadın	2 329 142	31 676
55-59	Toplam	4 172 341	52 333
	Erkek	2 076 882	25 355
	Kadın	2 095 459	26 978
60-64	Toplam	3 445 861	37 250
	Erkek	1 692 130	18 346
	Kadın	1 753 731	18 904

65-69	Toplam	2 612 207	28 846
	Erkek	1 245 979	13 487
	Kadın	1 366 228	15 359
70-74	Toplam	1 856 922	20 129
	Erkek	835 353	8 786
	Kadın	1 021 569	11 343
75-79	Toplam	1 262 550	13 649
	Erkek	539 825	5 622
	Kadın	722 725	8 027
80-84	Toplam	793 736	8 162
	Erkek	318 882	2 965
	Kadın	474 854	5 197
85-89	Toplam	485 914	4 810
	Erkek	182 957	1 599
	Kadın	302 957	3 211
90+	Toplam	174 875	2 362
	Erkek	47 136	476
	Kadın	127 739	1 886

Kaynak: TÜİK

Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın yer aldığı TRC2 bölgesinin yıllar itibarıyla işgücü durumuyla Türkiye geneli hakkında karşılaştırma yapılabilmektedir. Türkiye geneli işsizlik oranı %10,9 iken TRC2 Bölgesinde bu oran %13,8'dir. İstihdam oranı ve işgücüne katılma oranlarında da TRC2 Bölgesi Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır (Şanlıurfa, YDO, 2019).

Tablo 31: Türkiye ve TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa-Diyarbakır) İşgücü Durumu

	2016	2016	2017	2017	2018	2018
	TRC2	Türkiye	TRC2	Türkiye	TRC2	Türkiye
İşgücü (Bin)	1 021	30 535	1 113	31 643	1 106	32 274
İstihdam (Bin)	846	27 205	959	28 189	900	28.738
İşsiz (Bin)	175	3 330	154	3 454	206	3 537

İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus (Bin)	1 238	28 185	1 203	28 251	1 208	28 380
İşgücüne Katılma Oranı (%)	45,2	52,0	48,1	52,8	47,8	53,2
İşsizlik Oranı (%)	17,2	10,9	13,8	10,9	18,6	11
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	23,2	13,0	19,5	13,0	-	-
İstihdam Oranı (%)	37,4	46,3	41,4	47,1	38,9	11

Kaynak: Karacadağ Kalkınma Ajansı (TRC 2; Şanlıurfa, Diyarbakır)

2008 yılında TRC 2 Bölgesi'nde %14,1 olan işsizlik oranı, 2012 yılında %6,9'a gerilemiştir. Ancak 2013 yılında Türkiye genelinde yaşanan işsizlik TRC2 Bölgesinde de kendini göstermiş ve 2018 yılında 18,6'ya yükselmiştir. İşgücüne katılma oranı ise 2008 yılında %31,8, 2012 yılında %28,8'e ve 2018 yılında %47,8'e, istihdam oranı da 2008 yılında %27,3, 2012 yılında %26,8 ve 2018 yılında da %38,9 olarak gerçekleşmiştir.

2.2. Tarım

Şanlıurfa, Türkiye'deki tarım alanlarının %4,9'unu oluşturmakta ve bu konumu ile Konya ve Ankara'dan sonra arazi dağılımı bakımından üçüncü sıraya yerleşmektedir. Bu büyük potansiyelinden dolayıdır ki Şanlıurfa ili, GAP içerisinde "tarım ve tarıma dayalı ihracat üssü" olarak değerlendirilmektedir. Şanlıurfa ilinde genel olarak tarım alanlarının dağılışına bakıldığında, yer şekillerin oluşumuna bağlı olarak plato yüzeyindeki düzlüklerde ve güneydeki ovalarda kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan yoğunlukları itibarıyla doğu, orta ve batı olmak üzere üç kuşak şeklinde sıralanmaktadır. Birinci kuşak, Fırat nehrinin Hilvan-Siverek ilçeleri arasındaki girintili-çıkıntılı alandan başlayarak doğuda, kuzeyden güneye doğru Karacadağ'ın dağlık alanları ile Şanlıurfa-Mardin il sınırı, batıda ise Hilvan, Siverek, Viranşehir ve Ceylanpınar ilçelerinin Şanlıurfa ilçe merkezi ile olan ilçe sınırları arasında uzanan ve güneyde Türkiye-Suriye sınırı ile son bulur. Bu kuşağın çok büyük bir kısmı, çoğunluğu bazaltik topraklarla kaplı olan Siverek-Viranşehir Platosu'nun düzlük alanları oluştururken, güneyde kalan az bir kısmı ise Ceylanpınar ilçe merkezi ve yakın çevresinde yer alan ve aynı isimle anılan Ceylanpınar Ovası oluşturmaktadır. Bu geniş tarım alanları, aynı zamanda, Harran Ovası'ndan sonra sulamalı tarımın (halk sulamaları) en yoğun yapıldığı alandır. İkinci Kuşağın doğu sınırı, yukarıda da anlatıldığı gibi, doğu kuşağın batı sınırı olan kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda plato yüzeyindeki tepelik alanlar (Tektek Platosu) oluşturmaktadır. Orta kuşağın batı sınırını kuzeyde Bozova-Şanlıurfa merkez ilçe sınırında plato yüzeyindeki tepelik alanlar ile Şanlıurfa'nın batısında kuzey-güney yönünde Tektek Platosu'na paralel uzanan Fatik Platosu oluşturmaktadır. Bu kuşağın güney kısmını oluşturan Harran Ovası, Atatürk Barajı'ndan Şanlıurfa Tüneli'yle getirilen su ile sulanmaktadır. Bu kuşağın Şanlıurfa şehrinin kuzeyinde kalan alanlarda, Hilvan'ın batısında sınırlı bir alan hariç, genelde kuru tarım yaygındır. Üçüncü Kuşak, Bozova ilçesi sınırları içinde kalan karstik karakterli Yaylak Ovası ve çevresi ile Suruç ilçesi sınırları içinde yer alan ve aynı isimle anılan alüvyonlu malzeme ile örtülü Suruç Ovası ve bu ovanın kuzeyindeki plato yüzeyinde yer alan düzlükler oluşturmaktadır. Bu kuşakta Yaylak ve Suruç ovaları ve yakın çevresindeki tarım alanları, diğer kuşaklara nazaran çok sayıda tepe, sırt ve dağlık alanlarla sınırlandırılmaktadır. Bu kuşağın özellikle Birecik-Halfeti arasında çok yoğun bir şekilde fıstık ve bağ bahçeleri dikkat çeker. Ayrıca, Şanlıurfa ilinde bu üç kuşak dışında, vadi tabanı ova niteliğinde olan Birecik şehrinin kuzeyinde yer alan Altınova ve güneyinde yer alan Mezra ovası ile yer yer plato yüzeyindeki düzlükler oluşturmaktadır. Bu alanlarda özellikle patlıcan, domates ve biber gibi sebze yetiştiriciliği oldukça yaygındır. Şanlıurfa ili ve çevresi, bulunduğu enlem, bölgeye hâkim olan subtropikal hava kütleleri ve rölyefin etkisiyle ülkemizde en kurak şartların yaşandığı bölgelerdir. Şanlıurfa ili ve yakın çevresinde görülen bu şiddetli kuraklık, her yerde aynı olmayıp, kuzeyden güneye doğru gidildikçe yükseltinin azalmasına ve güneyden sokulan subtropikal hava kütlelerinin etkisine

bağlı olarak artmaktadır. Genel olarak kışları az soğuk, yaz ayları ise çok sıcak geçen çalışma alanımızda, iklim özellikleri tarımsal üretim üzerinde çok büyük bir rol oynamaktadır. Şanlıurfa ilinde ve dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde birinci derecede tarımsal üretim üzerinde bu kadar olumsuz etki yapan kuraklık durumunu gidermek ve tarım sektörünün temel yapısal sorunlarını ortadan kaldırmak veya en aza indirebilmek için GAP devreye girmiştir. Şanlıurfa ili, mevcut tarım potansiyeli itibarıyla zengin ve elverişli bir durum arz etmektedir. Ancak, modern tarım açısından ele alındığında, bu zengin tarım potansiyelinin yeterince değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak çok ciddi temel yapısal sorunlarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu temel sorunlarının başında tarım alanlarının yapısal özellikleri ve coğrafi dağılışı, sulama durumu, tarımsal işletme sayısı, parsel büyüklüğü ve mülkiyet sorunu, arazi toplulaştırma ve tesviyesi, sermaye durumu, çiftçi örgütlenmesi, makineleşme, tohum kullanımı, gübreleme, tarımsal ilaç kullanımı, ulaşım ve pazarlama konuları gelmektedir. Şanlıurfa ilinde tarımsal ürünler ve bu ürünlerle ilgili faaliyetlerinin ekonomik potansiyeli, gerek GAP ve gerekse Şanlıurfa ili için hammadde sektörünün temelini oluşturmaktadır. Şanlıurfa, genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanları bakımından hem Türkiye'deki tarım alanlarına, hem de GAP Bölgesi'ndeki tarım alanlarına göre daha avantajlı bir orana sahiptir (Şanlıurfa, YDO, 2019).

2018 yılında GAP Bölgesi'nin toplam tarım alanı 2.905.205 hektardır. Bu alanın 2.127.647 ha alanında tahıl ve diğer bitkisel ürünler, 68.207 ha alanında sebze ekilmektedir. 588.690 ha alanında da meyve, içecek ve baharatlı bitkiler ekilmektedir.

Şanlıurfa ilinde ise toplam 1.054.002 ha tarım alanı mevcuttur. Bu alanın 790.838 ha'rında tahıl ve diğer bitkisel ürünler, 20.198 ha alanında sebze ve 157.357 ha alanında da meyve, içecek ile baharatlı bitkiler ekilmektedir.

Tablo 32: Şanlıurfa İli Tarım Alanları (ha)

İl	Toplam Tarım	Tahıl ve Diğer Bitkisel Ürünler	Nadas	Sebze Bahçeleri	Meyve, içecek ve baharatlı bitkiler
Şanlıurfa	1.054.002	790.838	85.607	20.198	157.357
GAP	2.905.205	2.127.647	120.659	68.207	588.690
Şanlıurfa/GAP(%)	36,3	37,2	70,9	29,6	26,7

Kaynak: TÜİK, 2019

Grafik 2: Tarım Alanlarını Dağılımı

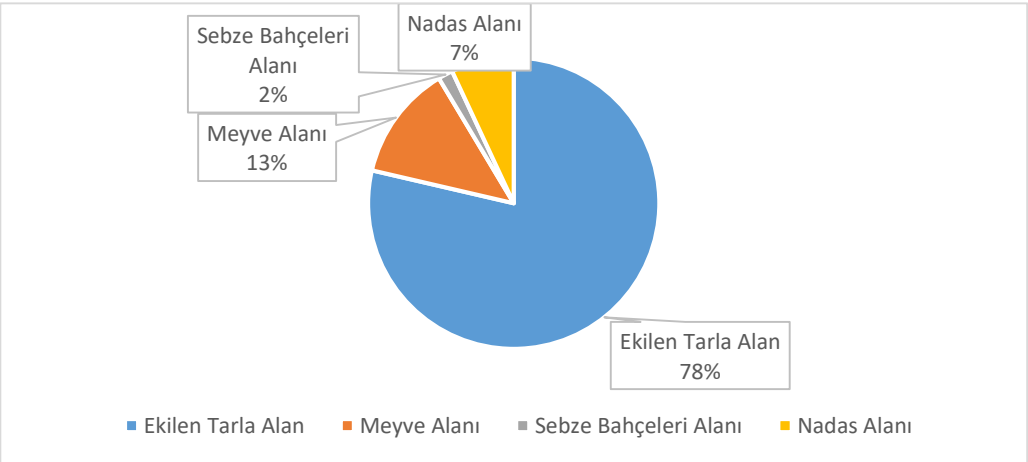

Kaynak: Şanlıurfa İl Profili, 2019

Tablo 33: GAP Bölgesi ve Türkiye Traktör Sayısı (2005, 2010, 2016)

İli	Paletli			Tek Akslı			İki Akslı			Toplam		
	2005	2010	2016	2005	2010	2016	2005	2010	2016	2005	2010	2016
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	1	1	1		110	1 556	19 476	22 239	27 884	19 477	22 350	29 441
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)				2	115	401	21641	23 034	25 643	21643	23 149	26 044
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	2	3	5	4	859	994	8 573	9 711	10 212	8 604	10 573	11211
GAP	3	4	6	6	1084	2 951	49 690	54 984	63 739	49 699	56 072	66 696
Türkiye	207	199	132	16 169	25 411	72 867	1 005 985	1 071 073	1 200 532	1 022 361	1 096 683	1 273 531
GAP/Türkiye (%)	1,4	2,0	4,5	0,0	4,3	4,0	4,9	5,1	5,3	4,9	5,1	5,2

Kaynak: GAP Tarım İstatistikleri

Grafik 3: Şanlıurfa Tarım Alanlarının GAP İçindeki Payı

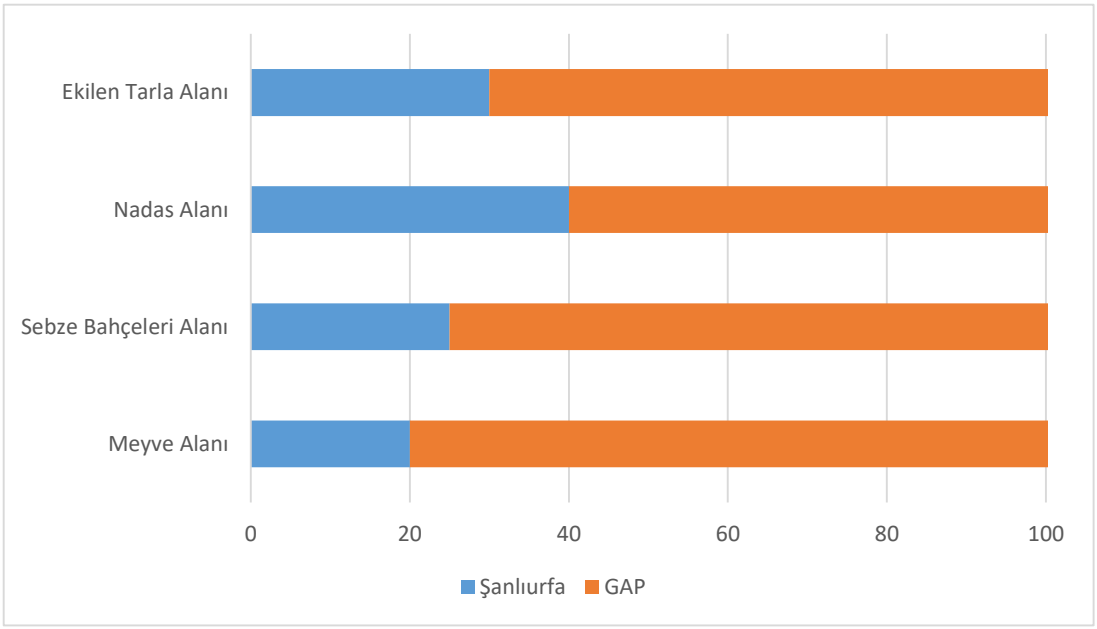

Kaynak: Şanlıurfa İl Profili, 2019

Bölgenin tarımsal üretim potansiyeline göre gelişebilir sektörel fırsatları bulunmaktadır; Bunlar:

Bitkisel üretimde

- İki yılda 5 ürün alınabilecek toprak-su kaynakları ile iklim şartlarının olması,
- Yüksek kalitede ve çeşitli ham madde arzının olması.

Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi Yatırımları İçin Uygun Sektörler;

- Pamuk İşleme
- İşlenmiş ve Dondurulmuş Gıda Ürünleri Paketleme
- Yün Üretimi
- Meyve-Sebze Üreticiliği ve İşleme Tesisleri
- Süt ve Et İşleme
- Balıkçılık ve Balık İşleme Tesisleri
- Seracılık
- Hayvancılık (Besicilik ve Süt Üreticiliği)
- Makarna ve İrmik Üretimi
- Yem Bitkileri Üretimi
- Antep Fıstığı İşleme Tesisi

Organik tarım açısından;

- Kaliteli tarımsal alanlar
- Sulamaya yeni açılan alanlar
- Mayından ve kayalardan temizlenecek araziler
- Kümelenme çalışmalarının yapılması için fırsat oluşturmaktadır.

2.3. Hayvancılık

2018 yılı itibarıyla GAP Bölgesi'ndeki 1.686.265 adet büyükbaş hayvanın 352.084'ı (%20,9) Şanlıurfa'dadır. İldeki büyükbaş hayvanların 293.564'ü yetişkin, 58.520'si ise genç yavrudur. GAP Bölgesi'nde mevcut 9.347.557 adet küçükbaş hayvanın 2.148.664'si (%23,0) ildedir.

Tablo 34: Şanlıurfa İli Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı

İl	Dana - Buzağı (0-1 Yaş)	Tosun-Düve (1-2 Yaş)	Boğa-İnek (2 ve üzeri)	Manda	Genel Toplamı
Şanlıurfa	58.520	92.163	200.768	633	352.084
GAP	372.237	487.822	806.255	19.951	1.686.265
İl/GAP	15,7	18,9	24,9	3,17	2,1
Şanlıurfa İli Küçükbaş Hayvan Varlığı					
İl	Koyun		Keçi		Genel Toplam
Şanlıurfa	1.891.000		257.664		2.148.664
GAP	6.600.625		2.746.932		9.347.557
İl/GAP	11,3		18,5		23,0

Kaynak: TÜİK, 2018

2018 yılı itibarıyla GAP kapsamında büyükbaş hayvanların toplam süt üretimi miktarı 1.629.842 ton olup, bunun 322.263'si (%19,9) tonu Şanlıurfa'da üretilmektedir. Bölge'deki küçükbaş hayvanların

toplam süt üretimi 2018 yılında 482.496 ton olup, bunun 103.329 (%21,4) tonu ilde üretilmektedir (Şanlıurfa İl Profili, 2019, s.6).

Tablo 35: Şanlıurfa İli Büyükbaş ve Küçükbaş Süt Üretimi

İl	İnek sütü (ton)	Manda Sütü (ton)	Koyun sütü(ton)	Keçi sütü(ton)	Bal (ton)
Şanlıurfa	322.027	236	89.564	13.765	1.909
GAP	1.621.046	8.796	313.894	169.052	5.454
Şanlıurfa/GAP (%)	19,9	2,7	28,5	8,1	35,0

Kaynak: TÜİK, 2018.

2.4. Sanayi Sektörü

2.4.1.Teşvikler

Bölgesel ve sektörel nitelikli yeni teşvik politikalarının uygulanması Bölge yatırımları açısından olumlu bir etki yaratmış, özel sektör yatırımlarında artış izlenmiştir. Yeni yatırım teşvik sistemlerinin uygulanmasıyla, özellikle Haziran 2012'den sonra Bölge'ye yapılan özel sektör yatırımlarında dikkate değer bir artış gözlenmiştir.

2009 yılında verilen toplam teşvik belgesi sayısı 28, sabit yatırım tutarı 95 milyon TL ve istihdam öngörüsü 496 kişi iken, bu rakamlar 2018 yılında sırasıyla 211 belge, 1.129 milyon TL ve 89.465 kişi olarak gerçekleşmiştir (Şanlıurfa İl Profili, 2019, ss.6-7).

Tablo 36: Şanlıurfa İli Teşvik Belge Sayısı, İstihdam ve Sabit Yatırım Tutarı

Yıllar	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım (Milyon TL)	İstihdam (Kişi)
2009	28	95	496
2010	80	185	2.221
2011	50	379	1.208
2012	83	432	5.578
2013	126	790	8.873
2014	73	274	4.846
2015	102	476	4.956
2016	93	454	4.685
2017	255	1.938	8.358
2018	211	1.129	9.465
Toplam	1.101	6.152	50.686

Kaynak: Ticaret Bakanlığı 1.01.2001-31.01.2018 tarihleri arasında düzenlenen yatırım teşvik belgeleri.
Not: Yeni Teşvik Sistemi'ne ilişkin "Uygulama Tebliği" 19 Haziran 2012 yılında yayınlanmıştır

2.4.2. İthalat ve İhracat

Şanlıurfa ilinin 2002 yılında 64 milyon dolar olan ithalatı 2018 yılında 153,1 milyon dolara çıkmıştır. GAP Bölgesi içerisindeki payı da aynı yıllar itibarıyla %8,3 ve %2,7 olmuştur. Şanlıurfa ilinin 2002 yılında 7,0 milyon dolar olan ihracatı 2018 yılında 157,0 milyon dolara çıkmıştır. GAP Bölgesi içerisindeki payı da aynı yıllar itibarıyla %1,0 ve %1,8 olmuştur.

Tablo 37: Şanlıurfa İli İthalat - İhracat Verileri (Bin Dolar)

	İhracat		İthalat	
	2002	2018	2002	2018
Şanlıurfa	6.967	157.000	64.002	153.134
GAP	689.434	8.683.545	722.986	5.724.571
Şanlıurfa/GAP (%)	1,0	1,8	8,3	2,7

Kaynak: TÜİK, 2018

Tablo 38: GAP Bölgesi İl Bazında İhracat Değerleri ve İhracatçı Firma Sayısı

İller	Yıllara Göre İhracat Değeri (Bin Dolar)							
	2000	2005	2010	2013	2015	2016	2017	2018
Adıyaman	4.800	22.207	71.509	86.274	542.820	338.329	131.623	81.298
Batman	505	44.434	26.914	92.070	51.316	26.381	34.770	38.396
Diyarbakır	7.604	57.349	164.989	236.952	193.947	158.300	197.796	210.998
Gaziantep	420.108	1.652.554	3.517.993	6.161.409	6.324.883	6.418.991	6.580.702	6.864.702
Kilis	8.071	4.496	23.296	20.841	78.553	105.204	71.251	80.803
Mardin	31.579	171.436	563.835	60.288	861.409	877.922	910.870	872.653
Siirt	748	5.785	11.324	9.560	12.187	125.769	27.980	19.261
Şanlıurfa	15.026	250.740	624.800	1.091.339	272.741	190.804	153.530	157.000
Şırnak	15.069	32.392	173.072	153.765	500.226	407.324	468.026	358.433
GAP	503.509	2.241.394	5.177.732	8.873.276	8.838.083	8.649.024	8.576.548	8.683.545
Türkiye	27.774.906	73.476.408	113.883.219	151.786.976	157.610.158	142.529.584	156.992.940	167.967.219
GAP/Türkiye (%)	1,81	3,05	4,55	5,85	5,61	6,07	5,46	5,17
İller	İhracatçı Firma Sayısı							
	2000	2005	2010	2013	2015	2016	2017	2018
Adıyaman	11	21	36	42	61	70	59	54
Batman	6	35	39	55	52	62	65	66
Diyarbakır	15	82	128	178	171	149	184	195
Gaziantep	470	822	1.086	1.697	1.984	2.158	2.520	2.504
Kilis	9	15	29	40	88	91	93	105
Mardin	75	96	207	255	273	277	330	326
Siirt	4	8	7	14	12	20	20	15
Şanlıurfa	46	175	220	217	206	213	233	224

Şırnak	43	66	131	176	228	215	255	237
GAP	679	1.320	1.883	2.674	3.075	3.255	3.759	3.726
Türkiye	25.031	42.156	50.379	60.117	63.586	66.951	71.259	76.430
GAP/Türkiye (%)	2,71	3,13	3,74	4,45	4,84	4,86	5,28	4,88

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018

Tablo 39: GAP Bölgesi İl Bazında İthalat Değerleri ve İthalatçı Firma Sayısı

İller	İthalat Değeri (Bin Dolar)							
	2000	2005	2010	2013	2015	2016	2017	2018
Adıyaman	6.686	24.799	85.425	36.339	42.897	36.339	36.339	41.835
Batman	5805	6.978	26.900	33.437	35.955	33.437	33.437	70.367
Diyarbakır	12.238	16.347	39.575	66.368	59.711	66.368	66.368	82.752
Gaziantep	510.485	1.686.155	3.430.219	6.657.924	4.877.074	6.657.924	6.657.924	5.015.190
Kilis	4.374	11.434	49.700	24.649	49.032	24.649	24.649	43.976
Mardin	41.479	30.340	93.013	152.230	96.030	152.230	152.230	247.315
Siirt	719	3.088	36.431	8.295	7.856	8.295	8.295	50.226
Şanlıurfa	37.757	114.511	247.412	318.874	166.663	318.874	318.874	153.134
Şırnak	74.281	10.819	9.493	132.712	12.910	132.712	132.712	19.777
GAP	693.824	1.904.471	4.018.167	7.430.828	5.348.132	7.430.828	7.430.828	5.724.571
Türkiye	54.502.821	116.774.151	185.544.332	251.650.560	207.206.544	251.650.560	251.650.560	223.046.481
GAP/Türkiye(%)	1,27	1,63	2,17	2,95	2,60	2,95	2,95	2,57

İller	İthalatçı Firma Sayısı							
	2000	2005	2010	2013	2015	2016	2017	2018
Adıyaman	24	7	42	48	53	62	85	61
Batman	21	23	46	56	53	60	69	51
Diyarbakır	46	71	113	119	163	156	190	81
Gaziantep	593	841	986	1.214	1.373	1.457	1.605	1.505
Kilis	26	47	31	28	41	35	41	32
Mardin	50	87	108	142	121	122	145	151
Siirt	4	8	12	15	11	18	21	20
Şanlıurfa	199	208	241	276	262	260	283	296
Şırnak	104	31	31	36	29	24	41	47
GAP	1.167	1.343	1.610	1.934	2.106	2.194	2.480	2.344
Türkiye	39.606	51.302	59.262	67.089	69.387	68.755	74.364	68.263
GAP/Türkiye (%)	2,95	2,62	2,72	2,88	3,04	3,19	3,33	3,43

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018

2.4.2.1. İhracat

Şanlıurfa'da ihracat 2017 yılında 153 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerine göre ilk 5 ayda toplam ihracat miktarı 66,8 milyon dolar düzeyindedir. 2018 yılının ilk beş ayında Şanlıurfa'nın ortalama ihracatı 13,3 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Aylar itibari ile ihracat rakamları arasında çok büyük farklılıklar görülmemektedir. 2018 yılı aylar itibarıyla en yüksek ihracat rakamına Şubat döneminde ulaşılmıştır. Suriye'de yaşanan politik ve ekonomik istikrarsızlık Şanlıurfa'nın Suriye'ye olan ihracat rakamlarını olumsuz etkilemiştir. Ancak buna rağmen 2017 Eylül ayında ihracat yapılan ilk 10 ülke incelendiğinde, 2016 yılında olduğu gibi Irak 1. sırada yer almaktadır. Irak'ı, Suriye ve Nijerya takip etmektedir. 2018 itibarıyla Şanlıurfa ihracatında Irak ve Suriye gibi ülkemizin sınır komşusu olan ülkelerin önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Ayrıca İsveç, Nijerya, Cezayir ve İran gibi ülkelere de ihracat yapılmaktadır.

İhracata yönelik sektör dağılımında Tekstil ve Hammaddeleri, Yaş Meyve ve Sebze, Eletrik Elektronik ve Hizmet, Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünlerinin gibi sektörlerin yıllara göre değişkenlik gösterebilen bir ağırlığı bulunmaktadır. Ayrıca, Çimento, Cam, Seramik ve Toprak Ürünleri, İklimlendirme Sanayii, ve Makine ve Aksamları sektörleri de ihracatta önemli paya sahip diğer sektörlerdir. 2018'in ilk beş ayında en fazla ihracatın yapıldığı alt sektör Tekstil ve Hammaddeleri sektörü olarak öne çıkmaktadır (Şanlıurfa, YDO, 2019).

2.4.2.2. İthalat

289 milyon dolar ile 2011 yılında en yüksek seviyeyi bulan yıllık ithalat miktarı, 2012 yılında 202,967 bin dolar olarak belirlenmiştir. 2014 yılında yapılan toplam ithalat 255 milyon dolar civarındadır. 2017 yılına gelindiğinde ise Şanlıurfa'da gerçekleşen toplam ithalatın 157 milyon dolar düzeyinde olduğu görülmektedir. Genel olarak ithalat miktarındaki değişim ithalat yapan firma sayısına göre değişkenlik arz etmektedir.

2.4.2.3.Dış Ticaret Dengesi

2015 yılında ise Şanlıurfa ihracatı 104,4 milyon dolar fazla vermiştir. 2016 yılında ise fazlanın 26 milyon dolar seviyesinde iken 2017 yılında gerçekleşen açık 3,8 milyon dolar seviyesinde, 2018 yılında ise 7,5 milyon dolar fazla vermiştir. Bazı yıllar dış ticaret dengesi açık vermekle birlikte son yıllarda dengenin fazla olması yönünde bir eğilim görülmektedir.

Sektörel olarak değerlendirildiğinde 2018 yılı 1 Ocak-31 Mayıs arası süre zarfında ihracatın en yüksek olduğu sektörün Tekstil ve Hammaddeleri sektörü olduğu görülmektedir. Bu sektörü Yaş Meyve ve Sebze takip etmektedir. Aynı dönemin 2017 verilerine bakıldığında ise Yaş Meyve ve Sebze ve Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri'nin öne çıktığı görülmektedir.

Tablo 40: Şanlıurfa Dış Ticaret Dengesi

Yıl/Milyon $	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
2002	7	64	-57
2003	10,2	84,1	-73,9
2004	16,26	99,8	-83,54
2005	29,9	114,5	-84,6
2006	39,9	149,2	-109,3

2007	86,8	194,9	-108,1
2008	149,3	225,8	-76,5
2009	124,6	195,5	-70,9
2010	192,6	247,4	-54,8
2011	174,1	289	-114,9
2012	140,8	202,9	-62,1
2013	226,1	218,6	7,5
2014	245,7	255	-9,32
2015	272,2	167,8	104,4
2016	190,8	164,8	26
2017	153,7	157,5	-3,8
2018	160,6	153,1	7,5

Kaynak: TÜİK

Tablo 41: 31.05.2018 İhracatçı Firmaların Kanuni Merkezleri Bazında Sektör İhracat Performansı (1.000 $)

Sektör	2017	2018	Değ.
Çelik	512,11	370,53	-27,65%
Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	5.647,78	5.807,03	2,82%
Demir ve Demir Dışı Metaller	341,89	744,75	117,83%
Deri ve Deri Mamulleri	522,26	18,98	-96,37%
Diğer Sanayi Ürünleri	0,00	7,12	-
Elektrik Elektronik ve Hizmet	8.078,09	7.400,61	-8,39%
Fındık ve Mamulleri	0,00	0,55	-
Halı	1.028,44	30,46	-97,04%
Hazır giyim ve Konfeksiyon	4.708,30	569,96	-87,89%
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	3.459,45	2.862,26	-17,26%
İklimlendirme Sanayii	5.093,05	7.360,80	44,53%

Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	4.023,76	3.348,67	-16,78%
Kuru Meyve ve Mamulleri	286,30	4,92	-98,28%
Madencilik Ürünleri	94,46	64,79	-31,42%
Makine ve Aksamları	3.443,12	7.149,59	107,65%
Meyve Sebze Mamulleri	153,56	259,23	68,81%
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	8.135,01	4.027,66	-50,49%
Mücevher	0,00	296,01	-
Otomotiv Endüstrisi	2.605,39	2.804,97	7,66%
Savunma ve Havacılık Sanayii	1,34	0,00	-100,00%
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	55,45	141,92	155,96%
Süs Bitkileri ve Mam.	70,70	87,90	24,31%
Tekstil ve Hammaddeleri	2.982,62	12.544,75	320,60%
Yaş Meyve ve Sebze	8.664,96	10.920,78	26,03%
Zeytin ve Zeytinyağı	17,09	0,00	-100,00%
TOPLAM	59.925,16	66.824,25	11,51%

Kaynak: TÜİK

Şanlıurfa'nın ihracatında 2012 yılına kadar Suriye'nin ciddi bir ağırlığının olduğu görülmekteydi. 2010 yılında Suriye'ye yapılan ihracatın toplam ihracata oranı %42 ve 2011 yılında %40 iken 2012 yılının ilk 7 aylık döneminde %34'e gerilemiştir. Bu gerilemede Suriye'de yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Suriye'de yaşanan kaosa rağmen ihracat rakamlarında son dönemlerde artış görülmektedir. Bunun yanında yine son dönemde ihracatta Irak'ın artan etkisi göze çarpmaktadır. 2017 yılında en fazla ihracat yapılan ülke konumunda olan Irak'a yapılan toplam ihracat 58.859 milyon dolardır. 2018 yılında ise bu rakam 58.8 milyon dolar seviyesindedir.

2016 ve 2017 dönemlerinde ihracatta ilk 5 sırada yer alan ülkelerin toplam ihracattaki payının %67 ve %63 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Mevcut durum, ihracatta birkaç ülkede önemli bir yoğunlaşma olduğunu göstermekte ve bu durumun bir risk unsuru olduğu görülmektedir.

İhracatta önemli bir paya sahip bir diğer ülkenin ise Suriye olduğu görülmektedir.

Tablo 42: Şanlıurfa'daki İhracatçı Firmaların Kanuni Merkezleri Bazında Ülke İhracat Performansı

2017 ve 2018 Yılları (1.000 $)

Sektör	2017	2018
Irak	58.853,59	63.218,87
Suriye	29.106,45	25.872,93

Cezayir	7.429,97	7.543,98
İran (İslam Cum.)	5.239,31	1.828,41
Nijerya	2.785,39	2.818,41
5 Ülkeye Yapılan Toplam İhracat	103.414,7	101.282,6
Toplam İhracat	153.530	160.577

Kaynak: TİM, TÜİK.

2.4.3. Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)

Bölge'de tamamlanan OSB sayısı 18 olmuştur. 8 OSB'nin ise çalışmaları devam etmektedir. Tamamlanan OSB'lerde yaklaşık 174.000 kişi çalışmaktadır. Tamamlanan Küçük Sanayi Sitesi (KSS) sayısı ise 38'dir.

Tablo 43: GAP Bölgesinde Tamamlanan OSB'ler

İller	Proje Adı	Bölge Büyüklüğü (Ha)	Sanayi Parsel Alanı (Ha)	Parsel Sayısı (*)	Tahsisi Edilen Parsel Sayısı	Üretimki Firma Sayısı	OSB'de Çalışan Sayısı
Adıyaman	Merkez	291,0	181,0	147	147	110	5.600
	Gölbaşı	110,0	52,04	35	35	9	165
	Besni	124,0	61,9	40	40	8	725
	Kahta	95,7	73,21	74	74	27	680
Batman	Merkez	164,2	98,9	90	86	68	3.098
Diyarbakır	Merkez	727,9	457,9	322	304	213	5.000
	BESİ	-	-	-	-	-	-
Gaziantep	Merkez	4.144,0	3000	1419	1419	960	135.000
	Nizip	92,7	48,8	32	32	26	800
	Oğuzeli Havaalanı	94,0	69,48	238	122	111	2.007
Kilis	Merkez	555,6	134,0	174	92	30	1.225
Mardin	Merkez	274,0	191,5	200	170	137	3.725
Siirt	Merkez	70,0	32,6	73	1	17	130
Şanlıurfa	Merkez	1.713,0	982,36	572	405	320	15.353
	Viranşehir	183,0	102,7	133	3	38	510
	BESİ	-	-	-	-	-	-
Şırnak	Merkez	76,0	50,0	17	4	1	12
	Cizre	82,0	45,04	56	53	7	140
Toplam	18 OSB	8.797	5.581	3.622	3.067	2.082	174.170

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 81 İl Raporu ve OBB Bilgi Bankası, 2018
Not: Gaziantep Merkez Besi OSB kendi imkanlarıyla tamamlanmıştır

Şanlıurfa ilinde 2 adet OSB faaliyette olup, 358 firma üretim yapmaktadır. Üretim yapan OSB'lerde 15.813 kişi istihdam edilmektedir.

Tablo 44: Şanlıurfa İlinde Tamamlanan OSB'ler

İller	Proje Adı	Bölge Büyüklüğü (Ha)	Parsel Sayısı	Üretimdeki Firma Sayısı	OSB'de Çalışan Kişi Sayısı
Şanlıurfa	Şanlıurfa Merkez I. OSB	1.713	572	320	15.353
Şanlıurfa	Şanlıurfa-Viranşehir	183	133	38	510
Toplam		1.896	705	358	15.863

Kaynak**:** Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 81 İl Raporu ve OBB Bilgi Bankası, 2018

Tablo 45: GAP Bölgesi'nde Planlanan ve Devam Eden OSB'ler

İller	Proje Adı	Bölge Büyüklüğü(Ha)	Sanayi Parsel Alanı (Ha)	Parsel Sayısı	Tahsis Edilen Parsel Sayısı	Üretim deki Firma Sayısı	OSB'de Çalışan Kişi Sayısı
Adıyaman	Adıyaman Mermer İhtisas	82,6	0,0	0	0	0	0
Diyarbakır	Tekstil İhtisas	129,1		105	105	0	0
Gaziantep	İslahiye	85,7	0,0	73	0	0	0
Kilis	Polateli Şahinbey Tekstil İhtisas	1.514,0	100,0	256	0	0	0
Mardin	Mardin 2. OSB	104,0	63,5	72	0	0	0
Şanlıurfa	Birecik	116,0	56,9	41	23	0	0
	Viranşehir	100,0	62,1	81	0	0	0
	Gıda İhtisas	235,0	0,0	0	0	0	0
Toplam	8 OSB	2.366	282	628	128	0	0

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 81 İl Raporu ve OBB Bilgi Bankası, 2018

Not: Şanlıurfa Viranşehir OSB kendi imkanlarıyla yapılmaktadır.

Tablo 46: GAP Bölgesinde Tamamlanan KSS'ler

İller	Proje Adı	İşyeri Adedi	Doluluk
Adıyaman	Merkez	350	350
	Gölbaşı	60	57
	Besni	258	258
	Kahta (Özkahta)	150	150
	Adıyaman 2. Kısım	94	94
Batman	Merkez	250	250
	Merkez Ek	150	150
Diyarbakır	Bismil	108	108
	Merkez	320	320
	Merkez Oto	298	298
	Merkez Oto Tamirciler 3. Bölüm	376	376
	Merkez Marangoz	99	99
	Ergani	118	118
	Silvan	220	200
Gaziantep	Merkez 1 Bölüm	300	300
	Merkez 2 Bölüm	1.146	1.146
	Merkez 3 Bölüm	1.235	1.235
	Merkez Ayakkabıcılar	300	300
	Merkez 25 Aralık	357	357
	İslahiye	95	95
	Nizip 1 Bölüm	238	238
	Nizip 2 Bölüm	380	380
	Oğuzeli	64	64
	Nurdağı	96	96
Kilis	Merkez (1 Bölüm)	250	250
	Merkez (2 Bölüm)	54	54
Mardin	Kızıltepe	200	200
	Nusaybin	154	145
	Merkez	190	183
Siirt	Merkez	128	128
Şanlıurfa	Merkez 1 Bölüm (Evren)	500	500
	Merkez 2 Bölüm (Evren)	500	500
	Siverek	100	100

	Suruç	105	89
	Birecik Fırat	202	190
Şırnak	Merkez 73 (1. Bölüm)	100	100
	Cizre SS (1. Bölüm)	100	100
	Şırnak Cizre SS (2. Bölüm)	48	48
Toplam	38 KSS	9.693	9.626

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018

Şanlıurfa ilinde faaliyette olan 5 adet KSS'de 1.407 işyeri mevcuttur.

Tablo 47: Şanlıurfa İlinde Tamamlanan KSS'ler

İller	Proje Adı	İşyeri Adedi	Doluluk %
Şanlıurfa	Şanlıurfa Merkez I. Bölüm (Evren) KSS	500	100
	Şanlıurfa Merkez II. Bölüm (Evren) KSS	500	100
	Şanlıurfa Birecik Fırat KSS (GAP)	202	94
	Şanlıurfa Siverek KSS	100	100
	Şanlıurfa Suruç KSS	105	85
Toplam		1.407	

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2018

2.4.4. Sanayi Tesisleri

GAP BKİ'nin 2002 yılından bu yana yaptığı imalat sanayi envanteri çalışmasına göre, Şanlıurfa'da 2016 yılı sonu itibarıyla 10 kişiden fazla işçi çalıştıran imalat sanayi tesisi 877 adettir. Bu tesislerde 16.341 kişi istihdam edilmektedir. Gıda sektöründe 284, tekstil ve deride 272, kimya - petrol ve plastikte 70, taş ve toprağa dayalı sanayide 106, makine-metalde 100, orman ve kâğıt ürünlerinde ise 45 firma faaliyet göstermektedir.

Tablo 48: Şanlıurfa İli İmalat Sanayiinde Sektörlere Göre Firma Sayısı ve İstihdam

Sektörler (2017 Yılı)	Şanlıurfa		GAP		Şanlıurfa/GAP (%)	
	Firma Sayısı	İstihdam	Firma Sayısı	İstihdam	Firma Sayısı	İstihdam
Gıda, İçki ve Tütün	285	2.831	1.198	40.649	25,38	7,03
Tekstil, Giyim ve Deri	292	9.737	1.227	117.416	23,53	7,10
Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünleri	77	1.214	579	29.998	14,03	3,87
Taş ve Toprağa Dayalı	106	1.950	471	14.889	24,09	13,70
Metal Eşya ve Makine Teçhizatı	104	1.751	560	17.056	21,28	10,56
Orman Ürünleri ve Mobilya imalatı	45	669	248	6.057	26,16	12,02
TOPLAM	909	18.152	4.283	226.065	22,74	7,45

Kaynak: GAP İdaresi Sanayi Envanteri 2018

Grafik 4: Sanayi Tesislerinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017)

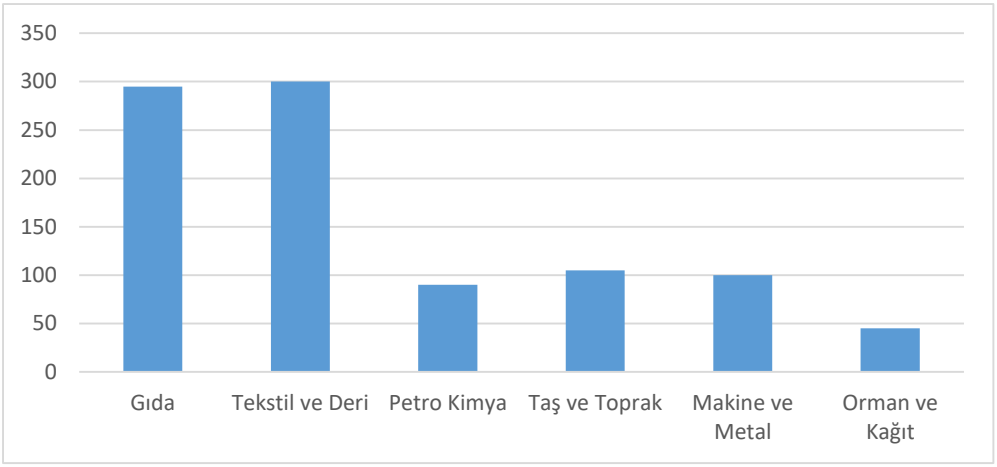

Kaynak: Şanlıurfa İl Profili, 2019

Grafik 5: İldeki İstihdamın Sektörel Dağılımı

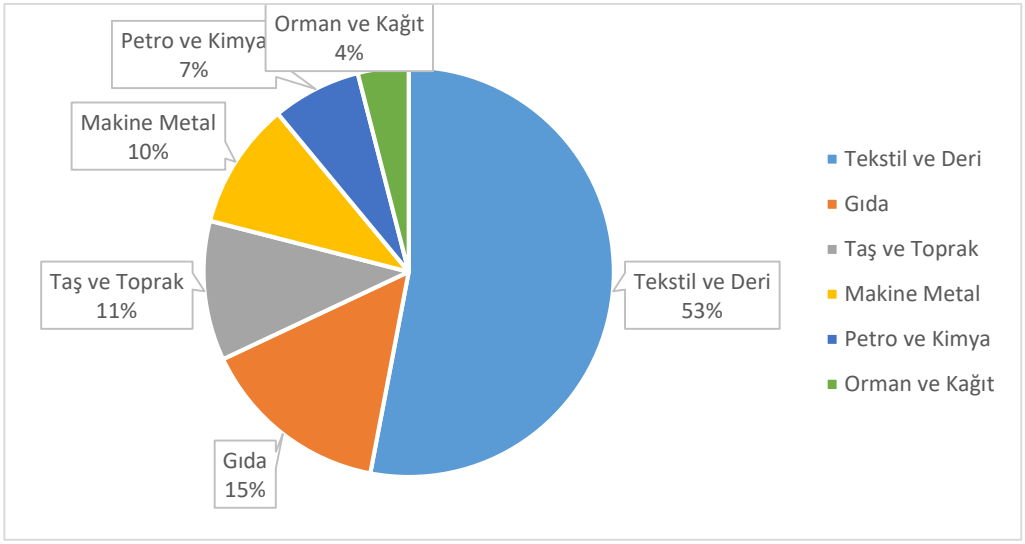

Kaynak: Şanlıurfa İl Profili, 2019

Tablo 49: GAP Bölgesi İmalat Sanayi İşletme ve İstihdam Durumu İllere Göre Dağılımı

İl	2014				2015				2016				2017			
	İşletme Sayısı	Oran	İstihdam	Oran	İşletme Sayısı	Oran	İstihdam	Oran	İşletme Sayısı	Oran	İstihdam	Oran	İşletme Sayısı	Oran	İstihdam	Oran
Adıyaman	334	9,6	14 091	7,7	296	8,1	12 140	6,4	332	8,6	12 732	5,8	374	8,7	13 259	5,9
Batman	162	4,6	6 748	3,7	146	4	6 531	3,4	187	4,8	8 311	3,8	208	4,9	8 830	3,9
Diyarbakır	352	10,1	16 896	9,3	281	7,7	14 584	7,7	287	7,4	14 994	6,8	332	7,8	15 376	6,8
Gaziantep	1 535	43,9	114 329	62,8	1 713	47	138 557	72,8	1 726	44,8	157 387	71,8	1 913	44,7	157 887	69,8
Kilis	97	2,8	1 599	0,9	92	2,5	1 396	0,7	150	3,9	1 696	0,8	200	4,7	2 164	1
Mardin	157	4,5	8 042	4,4	190	5,2	4 763	2,5	194	5	5 312	2,4	229	5,3	7 925	3,5
Siirt	81	2,3	2 837	1,6	67	1,8	1 529	0,8	69	1,8	1 554	0,7	84	2	1 618	0,7
Şanlıurfa	743	21,3	16 533	9,1	829	22,7	9 928	5,2	877	22,7	16 341	7,5	909	21,2	18 152	8
Şırnak	34	1	854	0,5	34	0,9	854	0,4	34	0,9	854	0,4	34	0,8	854	0,4
Toplam	3 495	100	181 929	100	3 648	100	190 282	100	3 856	100	219 181	100	4 283	100	226 065	100

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

2.4.5. Sektörler

2.4.5.1. Tekstil ve Konfeksiyon

Tekstil sektörü Şanlıurfa'nın toplam sanayisi içerisindeki %33'lük payı ile ilk sırada yer almaktadır. Alt sektörleri incelendiğinde ağırlıklı olarak firmaların Tekstil Elyafın Hazırlanması İplik Haline Getirilmesi, Dokunması, Boya ve Terbiye İşlemleri konularında faaliyet gösterdiklerini söyleyebiliriz. Tekstil sektörü Şanlıurfa'da birinci sektör olmasına karşın markalaşmış yüksek standartlarda imalat yapan firma sayısı azdır. Şanlıurfa tekstil sektörü bir kavşak noktasındadır ve orta ve uzun vadede önemli rekabetçi baskılarla karşı karşıyadır. Yalın, markasız ve değer zincirlerinde ayırt edici özelliği olmayan çırçır ve iplik üretme faaliyetleri bu baskıya direnç gösteremeyecektir ve sektör önümüzdeki yıllarda önemli ölçüde küçülme riski ile karşı karşıyadır. Tekstil sektörünün değer zincirinde yükselebilmesi amacıyla özellikle tekstil ve giyim tedarik zincirine daha fazla basamak entegre edilmesi yoluyla Şanlıurfa bu risk altında hayatta kalabilmeyi başarabilecektir. Değer zincirindeki bu basamakların pek çoğu bugün Şanlıurfa'da yer almamaktadır. 2018 yılı itibarıyla, istihdam rakamları tekstil sanayisinde yaklaşık 10.628 kişinin çalıştığını ve şehirde kayıtlı 915 imalat şirketinin 304'ünün tekstil ve hazır giyim sektöründe faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu oran, toplam imalat istihdamının yarısından fazladır. Ancak, bu firmaların bir kısmı düşük katma değerli ve sezonluk faaliyet gösteren çırçır tesisleridir. Yerel firmalar, coğrafi ve hammadde avantajlarından faydalanmaktadır ancak zamanında imalat, ürün geliştirme, pazarlama ve satış konularındaki uzmanlaşma konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Aşağıdaki Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası'nın 2018 verilerine göre

hazırlanmış tabloda, Tekstil, Örme Konfeksiyon ve Deri Sanayisi'nde faaliyet gösteren firma sayılarının, alt sektör ve faaliyet konularına göre dağılımı görülebilmektedir (Şanlıurfa, YDO, 2019).

Tablo 50: Şanlıurfa Tekstil, Örme Konfeksiyon ve Deri Sanayi'nde Faaliyet Gösteren Firmalar

Sektör	Alt Sektör	Faaliyet Konusu	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı	% Dağılım
Tekstil Örme Konfeksiyon Ve Deri Sanayi	Tekstil Elyafın Hazırlanması, İplik Haline Getirilmesi, Dokunması, Boya Ve Terbiye İşlemleri	Pamuk Çırçır Ve Prese	202	260	85,52%
		Linter Pamuk	17		
		Hidrofil Pamuk	1		
		Teleften Pamuk	1		
		Rejenere Pamuk	1		
		Yün İpliği	1		
		Polyester İplik	1		
		Pamuk İpliği	26		
		İpilik Bükümü	2		
		Dokuma Kumaş	1		
		Çuval	3		
		Kumaş Boyama	1		
		Kumaş Baskı	1		
		Hazır Giyim Terbiye	2		
	Örme Kumaş, Çeşitli Örme Eşya, Brode Ve Nakış İşleme	Örme Kumaş	4	7	2,30%
		Çorap	2		
		İş Eldiveni	1		
	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Tekstil Ürünleri	Bez Bebek Ve Peluş Oyuncak Dolumu	4	6	1,97%
		Bebek Bezi	2		
	Hazır Giyim (Tabii Deri Ve Kürk Dışında Kalan)	Hazır Giyim	26	29	9,53%
		Medikal Tekstil Ürünleri	1		

		Store Perde	1		
		Minder Takımı	1		
	Ayakkabı Sanayi	Ayakkabı	2	2	0,65%
Toplam				304	

Kaynak: Şanlıurfa, YDO, 2019

2.4.5.2. Gıda

Gıda sektörü Şanlıurfa'nın toplam sanayisi içerisindeki %31'lik payı ile ikinci sırada yer almaktadır. Son yıllarda Şanlıurfa sanayisi içerisindeki payı hızla artmakta olan gıda sanayisi ilde yatırım yapılabilecek sektörlerin başında gelmektedir. 9 ili kapsayan GAP'ın tamamlanacak olan sulama projelerinin %48'i Şanlıurfa'dadır. Bu durum ilin sulanabilir arazi miktarının, tarımsal çeşitliliğin ve tarımsal üretimin hızla artması anlamına gelmektedir. Şanlıurfa arazi dağılımı bakımından; Türkiye'deki toplam tarım alanının %4,9' una sahip olup, Konya ve Ankara'dan sonra 3. sıradadır. Ülkemizin pamuk, mercimek üretiminde lider, fıstık ve mısır üretiminde 2. sırada, yağlı tohum üretimi, tahıl üretiminde ilk sıralarda yer alan Şanlıurfa, sebze, meyve ve seracılık yatırımları için cazibe merkezidir. Bunun sonucu olarak gıda sanayinde bu ürünleri işleme tesisleri yoğunluk kazanmıştır. Gıda sektöründe çeşitli bir üretim yelpazesine sahiptir. Tarım sektörü, Şanlıurfa ekonomisinin temel sektörü olmasına rağmen, Şanlıurfa'daki gıda sanayisi yeterince gelişmemiştir ve tarımsal ürünlerin sınırlı bir bölümü yerelde işlenmektedir. Tarıma dayalı gıda değer zincirinin sanayi kısmı yerel ölçekte düşük üretkenlik gibi bir dizi sorunla karşı karşıyadır. Sektördeki verimsizliğin temelinde ise tarım sektöründeki yetersiz üretkenlik ve ürün çeşitliliği yer almaktadır. Sulamanın ilerlemesi buğday üretimi, artan ürün rotasyonu ve pamuk, mısır, domates ve patlıcan gibi daha geniş ürün çeşitliliğine imkân tanımakta iken, bu ivme, daha yüksek verimli ürünler veya daha etkin teknolojilere yapılan yatırımlar ile desteklenememiş, sürdürülememiştir (Şanlıurfa, YDO, 2019).

Tablo 51: Yıllar İtibari ile Şanlıurfa Gıda Sektöründeki Firma Sayısı

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Gıda Sektöründeki Firma Sayısı	15	20	15	11	17	17	33	25	26	28	8

Kaynak: Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2018

Gıda Sektörünün yıllar itibari ile gelişimi incelendiğinde yavaş fakat yukarı yönlü bir ivme ile büyüdüğü görülmektedir. Aşağıdaki tabloda ise gıda sanayisinin alt sektörleri ve bu sektörlerdeki firma sayıları görülmektedir.

Tablo 52: Şanlıurfa Gıda Sektörü

Sektör	Alt Sektör	Faaliyet Konusu	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı	% Dağılım
	Mezbaha Ürünleri, Et Mamülleri, Deriler Yan Ürünler	Hayvan Eti	2	2	0,70%

Gıda, İçki Ve Tütün Sanayi	Süt Ve Süt Ürünleri	Süt Ve Süt Ürünleri	20	20	7,01%
	Sebze Ve Meyve İşleme Sanayi	Hazır Yemek	36	55	19,29%
		Domates Salçası	2		
		Biber Salçası	5		
		Pekmez, Reçel, Aromalı Şurup	2		
		Turşu, Konserve, Şalgam	1		
		Salamura Zeytin	1		
		Domates (Sera)	3		
		Kurutulmuş Meyve-Sebze	3		
		Nar Ekşisi	2		
	Bitkisel Ve Hayvansal Yağlar	Ham Yağ	40	56	19,64%
		Saf Zeytinyağı	4		
		Sade Yağ	9		
		Tahin Susam	3		
	Un Ve Un Ürünleri	Buğday Unu	5	78	27,36%
		Karma Un	1		
		Mısır İrmiği Ve Unu	1		
		Bulgur, Mercimek	21		
		Mısır Kurutma	50		
	İşlenmiş Unlu Ürünler	Ekmek	12	21	7,36%
		Baklava, Kadayıf	5		
		Yufka	3		
		Dondurma Külahı	1		
	Şekerleme, Kakao, Çikolata	Tahin Helvası	3	4	1,40%
		Lokum	1		
		Kırmızı Pul Biber	17	39	13,68%

	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Maddeleri	Şanlurfa Fıstığı	9		
		Badem	1		
		Gıda Paketleme	1		
		Buğday Tohumu	4		
		Toz İçecek, Hazır Kahve	1		
		İşlenmiş Bitki	1		
		Gül	1		
		Yumurta	1		
		Kavrulmuş Kuruyemiş	1		
		İşlenmiş Kinoa	1		
		İşlenmiş Kaju	1		
	Hayvan Yemleri	Hayvan Yemi	6	8	2,80%
		Yem Katkısı	1		
		Köpek Maması	1		
	Alkolsüz İçecekler Gazlandırılmış Meyva Suları, Kolalar, Doğal Kaynak (Memba) Suları, Maden Suları	Meyve Suyu	1	2	0,70%
		Aromalı İçecek - Şalgam Suyu	1		
	Toplam			285	

Kaynak: Şanlıurfa, YDO, 2019

2.4.5.3. Kimya ve Plastik

Kimya sektöründe son yıllarda bölgenin sulu tarıma geçmesiyle birlikte modern tarımın gerekliliği olan sulama sistemlerinin kullanımı yaygınlaşmaya başlamış ve gerek kendisi gerekse de çevresinde bu sistemler ile ilgili büyük bir pazar hacmi oluşmuştur. Bu konuda faaliyete geçen işletmelerin olmasına karşın sulama ekipmanlarının üretiminde Türkiye ve bölgesinde hala önemli bir rol oynayamamaktadır. Sulama ekipmanları üreten yerel firmalar, ürün çeşitliliğine yönelmekten ziyade, kendilerini daha çok boru ve pompa gibi parçaların münferit tedarikçisi olarak görmektedirler. Bunun yanında gelişme potansiyeli hızlı ve yüksek olması beklenen tarıma dayalı sanayi ürünlerinin bu bölgede işlenmesi ve paketlenmesi ile plastik ambalaj sanayinin hızla gelişeceği ön görülmektedir. Kimya sektörü, Şanlıurfa'nın toplam sanayisi içerisindeki %9'luk payı ile dördüncü sırada yer almaktadır. Kimya sanayinin sektörel dağılımı incelendiğinde ise plastik sanayi ürünleri üretiminin alt sektörler arasında öne çıktığı görülmektedir (Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2018).

Tablo 53: Şanlıurfa Plastik Sektörü

Sektör	Alt Sektör	Faaliyet Konusu	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı	% Dağılım
5. Kimya, Kimyasal Ürünler, Petrol, Kömür Lastik Ve Plastik Sanayi	3511. Kimyasal Ürünler	Elektrik Enerjisi	4	4	5,79%
	3521. Boya, Vernik, Reçine	Boya-Tiner	2	3	4,34%
		Asfalt Yalıtım Malzemesi-Antifriz	1		
	3522. İlaçlar (Tıbbi Ve İspenciyeri Müstahzarat Fabrikaları)	Kimyasal Aşı	1	6	9%
		Gübre, İlaç	3		
		Bakır Sülfat	1		
		Bor Katkılı Sıvı Gübre	1		
	3523. Sabun, Deterjan, Kozmetik Ve Diğer Tuvalet Malzemeleri	Sıvı Sabun, Sıvı Deterjan, Kolonya	4	4	5,79%
	3529. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Kimyasal Ürünler	Çamaşır Suyu	4	8	12%
		Biodizel	1		
		Gaz Dolumu	2		
		Aerosol Ürünler	1		
	3543. Madeni Yağ İmalatı Ve Atık Madeni Yağların Arıtılması	Madeni Yağ Ve Arıtılmış Madeni Yağ	2	3	4,34%
		Bezir Yağı	1		
	3559. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Lastik Ürünleri	Oto Lastiği Sırt Geçirme	1	1	1,44%
	3560. Plastik Sanayi Ürünleri	Plastik Torba	4	40	57,97%
		Pe Granül	6		
		Hurda Plastik	1		
		Pet Çapak	1		
		Sulama Ve Yağm. Bor.-B.B.Eleml.	14		
		Su Hortumu	1		
		Plastik Elektrik Malzemeleri	1		

		Plastik Eşya	3		
		Pvc Doğrama	8		
		Cam Takviyeli Plastik Boru	1		
		Araba Paspası	1		
		Gıda Ambalaj Kabı	1		
		Isı Yalıtım Malzemesi	3		
		Membran Sıvı Yalıtım Malzemesi	1		
		Akrilik Mutfak Tezgahı	1		
		Plastik Oyuncak Ve Tıraş Bıçağı	3		
		Kol-Bacak Protezi	2		
		Duvar Saati, Tablo	1		
		Dağ Kızağı, Havuz, Tema-Akua Park	1		
	Toplam			69	

Kaynak: Şanlıurfa, YDO, 2019

2.4.5.4. Seramik Ürünleri ve Cam Ürünleri

Şanlıurfa'nın toplam sanayisi içerisinde sahip olduğu %11'lik payıyla Seramik, Cam ve Metal Olmayan Ürünler Sanayi; Metal Eşya ve Makina Sanayi ile üçüncü sırayı paylaşmaktadır. Bu sanayi alanının sektörel dağılımı incelendiğinde %97'lik bir pay ile özellikle inşaat sektöründe kullanılan ürünlere yönelik faaliyet gösteren firmalar dikkat çekmektedir (Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2018).

Tablo 54: Seramik ve Cam Sektörü

Sektör	Alt Sektör	Faaliyet Konusu	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı	% Dağılım
6. Seramik, Cam Ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış Metal Olmayan Ürünler Sanayi	3620. Cam Ve Cam Ürünleri	Cam Ürünleri	1	2	2,00%
		Cam Mutfak Eşyası	1		
	3692. Çimento, Klinker, Kireç	Çimento	1	1	1%

	3699. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Metal Olmayan Mineral Ürünleri	Mermer Plaka	5	96	97%
		İşlenmiş Mermer	1		
		Şanlıurfa Taşı	3		
		Sıcak Asfalt	4		
		Derz Dolgu, Seramik Yapş.	4		
		Karo, Kilit Taşıi Boru, Bordür, Baca	19		
		Kırma Taş İmalatı	25		
		Hazır Beton Ve Prefabrik Y.E.	31		
		Beton Trafo Köşkü	1		
		Seramik Ve Porselen Tabak	1		
		Protez Ve Porselen Diş	2		
	Toplam			99	

Kaynak: Şanlıurfa, YDO, 2019

2.4.5.5. Metal Eşya ve Makine Sanayi

Şanlıurfa'nın toplam sanayisi içerisinde sahip olduğu %11'lik payıyla Metal Eşya ve Makina Sanayi, Seramik, Cam ve Metal Olmayan Ürünler Sanayi ile üçüncü sırayı paylaşmaktadır. Sektör incelendiğinde, Şanlıurfa'nın bir tarım bölgesi olmasının sektörün gelişmesine nasıl yansıdığını net bir şekilde görülmektedir. Özellikle tarım makineleri, sulamada kullanılan dalgıç pompa üretimi, boru üretimi, sondaj makinesi üretimi bu sektörde önde gelen faaliyetler arasında yer almaktadır (Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2018)

Tablo 55: Metal Eşya ve Makine Sanayi

Sektör	Alt Sektör	Faaliyet Konusu	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı	% Dağılım
8. Metal Eşya-Makina Sanayi	3811. Metal Mutfak Eşyaları, El Aletleri, Hırdavat Malzemeleri	Tarım Makinaları	11	67	70,52%
		Transformatör	11		
		Dalgıç Pompa	5		
		Boru	5		
		Transformatör Soğ. Paneli	2		
		Poliüretan Dolgulu Panel	1		
		Gıda Makinaları	2		
		Çırçır Fab. Makinaları	5		
		Eksoz Borusu Ve Susturucusu	2		
		Hasta Karyolası	1		
		Kablo Kesme Mak. Aparatları	1		
		Sondaj Makinası	4		
		Elektrik Panosu	1		
		Aydınlatma Direği	1		
		Hidroelektrik Santral Ekipmanları	2		
		Aliminyum Korkuluk Aksesuarları	1		
		Doğalgaz-Havalandırma Bacası	2		
		Yük Toplama Kepçesi	1		
		Park-Bahçe Mobilyaları	1		
		Yangın Dolabı Ve Söndürme Tüpü	1		
		Aliminyum Doğrama	2		
		Çelik Konstürüksiyon	1		
		Otomatik Kepenk	1		

		Çelik Raf	1		
		Metal Kent Mobilyaları	1		
		Termos	1		
	3819. Diğer Metal Eşya	Aliminyum Sulama Borusu Mandalı	2	2	2,10%
	3829. Başka Yerde Tasnif Edilmemiş Makine Ve Teçhizat Sanayi	Çakmak	2	4	4,21%
		Plapdisk	1		
		Av Tüfeği	1		
	3832. Radyo Televizyon Haberleşme Alet Ve Cihazları	Prog. Devreli Dijital Gösterge	1	1	1,04%
	3839. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrik Makina Ve Aletleri	Akümülatör	1	6	6,31%
		Led Aydınlatma Ürünleri	2		
		Elektrikli Ev Aletleri	1		
		İnfrared Elektrikli Soba	1		
		Işıldak	1		
	3843. Karayolu Ulaşım Araçları İmal Aksam Ve Parçaları	Rulman	1	1	1,04%
	Ek-4. Asansör Montajı	Asansör Montajı	10	11	11,57%
		Asansör Kabini	1		
	Ek-5. Oto Tamir Ve Bakım Hizmetleri	Oto Tamir Ve Bakım Hizmetleri	3	3	3,15%
	Toplam			95	

Kaynak: Şanlıurfa, YDO, 2019.

2.4.5.6. Diğer Sektörler

Şanlıurfa'da yukarıdaki sektörlerin dışında Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri, Ağaç Mantar ve Mobilya Ürünleri ve Metal Sanayi kollarında faaliyette bulunan firmalar bulunmaktadır. Bu sektörlere ait detayları aşağıdaki tablolarda görmek mümkündür (Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2018).

Tablo 56: Metal Sanayi

Sektör	Alt Sektör	Faaliyet Konusu	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı	% Dağılım
	3710. Demir Ve Çelik Sanayi	Sanayi Borusu	2	8	89,00%

7. Metal Sanayi		Döküm	3		
		Demir Tel	3		
	3720. Demir Dışı Metal Sanayi Haddehaneleri	Alüminyum İletken Tel	1	1	11%
	Toplam			9	

Kaynak: Şanlıurfa, YDO, 2019.

Tablo 57: Kağıt ve Kağıt Ürünleri

Sektör	Alt Sektör	Faaliyet Konusu	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı	% Dağılım
4. Kağıt Ve Kağıt Ürünleri Basım Ve Baskı Sanayi	3411.Kağıt Ve Karton	Peçete, Tuvalet Kağıdı	4	11	57,89%
		Koli Bandı	1		
		Hurda Kağıt-Plastik Presleme	4		
		Karton Kutu	1		
		Karton Bardak	1		
	3421.Basım Ve Baskı Sanayi Ürünleri	Matbu Evrak Basımı	5	8	42,10%
		Reklam Afişi	2		
		Gıda Ambalajı	1		
	Toplam			19	

Kaynak: Şanlıurfa, YDO, 2019.

Tablo 58: Ağaç, Mantar ve Mobilya Ürünleri

Sektör	Alt Sektör	Faaliyet Konusu	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı	% Dağılım
3. Ağaç Mantar Ürünleri Ve Mobilya Sanayi	3311. Ağaç Ve Mantar Ürünleri	Mdf Lam	1	20	100,00%
		Muhtelif Mobilya	16		
		Saman Panel	1		
		Minderli Ahşap Oturma Grubu	1		
		Ahşap Kent Mobilyaları	1		
	Toplam			20	

Kaynak: Şanlıurfa, YDO, 2019.

2.5. Lojistik

Şanlıurfa, Türkiye ve Avrupa'nın yaklaşık 650 milyon nüfusu barındırmakta (komşuları ile birlikte) ve 1 trilyon dolarlık ithalat hacmi olan geniş bir pazar olan Ortadoğu'ya açılan kapısı konumundadır. Ortadoğu pazarına girmeyi düşünen firmalar için Şanlıurfa lojistik açıdan doğal bir çekim merkezidir (Şanlıurfa, YDO, 2019).

2.5.1. Karayolu

Şanlıurfa ilinde başlıca ulaşım sistemi tüm Türkiye genelinde olduğu gibi kara yolu ulaşımıdır. Şanlıurfa Karayolları Genel Müdürlüğü 9. Bölge Müdürlüğü hizmet alanı içinde kalmaktadır. Karayolları Genel Müdürlüğü verilerine göre Şanlıurfa ilinde toplam karayolu ağı uzunluğu 1.371 km'dir. Bölünmüş yol uzunluğu ise ilde 2002 öncesi 28 km iken, 2017 yılı sonu itibarıyla 568,5 km'ye çıkmıştır. 2002 öncesinde hiç otoyol yok iken 2017 yılı sonu itibarıyla 146 km otoyol yapılmıştır. Şanlıurfa sınırları içerisinde TEM otoyolunun, otoyol bağlantı yolları ile beraber, 120,5 km'lik kısmının yapımı tamamlanmıştır. Toplam 225 km uzunluğundaki Şanlıurfa-Gaziantep otoyolu GAP'ın ana arterini oluşturmaktadır. Otoyol, Birecik-Suruç, Suruç-Şanlıurfa, Gaziantep çevreyolu, Gaziantep-Birecik kesimlerinden oluşmaktadır. Ana ulaşım şekli karayolu ulaşımı olduğu için bölge içerisindeki merkezlerin civar yerleşimlere olan uzaklıkları önem kazanmaktadır. Aşağıdaki tabloda Şanlıurfa şehir merkezlerinin komşu illere ve sınır kapılarına olan mesafeleri bulunmaktadır (Şanlıurfa, YDO, 2019).

Tablo 59: Şanlıurfa'nın Bazı Merkezlere Karayolu Uzaklıkları

Şehirler	Uzaklık (km)	Sınır Kapıları	Uzaklık (km)
Şanlıurfa-Diyarbakır	176	Şanlıurfa-Ceylanpınar Sınır Kapısı	140
Şanlıurfa-Adıyaman	110	Şanlıurfa-Akçakale Sınır Kapısı	53
Şanlıurfa-Gaziantep	137	Şanlıurfa-Nusaybin Sınır Kapısı	224
Şanlıurfa-İskenderun	330	Şanlıurfa-Karkamış Sınır Kapısı	109
Şanlıurfa-Mersin	411	Şanlıurfa-Mürşitpınar Sınır Kapısı	54
Şanlıurfa-Mardin	188	Şanlıurfa-Habur Sınır Kapısı	360
Şanlıurfa-Halep	257	Şanlıurfa-Öncüpınar Sınır Kapısı	207

Kaynak: KGM, 2010.

2.5.2. Havayolu

2007 yılında hizmete giren Şanlıurfa-GAP Havaalanı sivil kategoride olup ağır kargo uçaklarının iniş ve kalkışına imkân sağlayacak şekilde inşa edilen havaalanı Şanlıurfa-Diyarbakır yolunun 35. km'sinde bulunmaktadır. Apron kapasitesi 8 uçak olup 12.000 m2'lik terminal binası ile hizmet vermektedir. Havaalanının yolcu kapasitesi 2.500.000 yolcu/yıl'dır. Havaalanının kent merkezine ve TEM otoyoluna olan bağlantı yolları bölünmüş yol olarak inşa edilmiştir. Uluslararası havaalanı olarak tasarlanan GAP Havaalanı iç hat seferlerinin yanı sıra dış hat seferlerine de uygundur. Ayrıca bölgenin en büyük kargo terminaline sahiptir (Şanlıurfa, YDO, 2019).

2.5.3. Demiryolları

TCDD 6. Bölge Müdürlüğü sınırları içerisinde kalan güney hattı üzerinde Mürşitpınar, Akçakale ve Ceylanpınar önemli istasyonlardır. Şanlıurfa ili sınırlarında da 221 km demiryolu hattı bulunmaktadır. Bu hat, Bağdat demiryolunun bir parçasıdır. Mürşitpınar-Suruç-Organize Sanayi Bölgesi arasında yapılacak yaklaşık 60 km demiryolu hattı ile Şanlıurfa'nın Ortadoğu ülkelerine, İskenderun ve Mersin limanlarına bağlantısı sağlanacaktır. İkinci aşama olarak, Şanlıurfa OSB ve GAP havaalanı arasında yapılacak bağlantı ile intermodal yük taşımacılığı geliştirilmesi planlanmaktadır (Şanlıurfa, YDO, 2019).

2.6. Madencilik

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Orta Fırat bölümünde yer alan Şanlıurfa ili, Güneydoğu Toroslar'ın orta kısmının güney etekleri üzerindedir. Şanlıurfa ilinin büyük bölümününde hafif dalgalı yayla düzlükler bulunmaktadır. Karacadağ Volkanik dağı ilin en yüksek noktasıdır. Karacadağ'dan güneye ve güneybatıya doğru il toprakları alçalmakta ve Harran Ovası gibi düzlüklere rastlanmaktadır. İl yer altı kaynakları bakımından çok sınırlı bir çeşitliliğe ve potansiyele sahiptir. İl ve civarında yapılan çalışmalar sonucunda merkez ilçede tuğla-kiremit ve çimento hammaddeleri, Bozova ilçesinde de fosfat yatakları ortaya çıkarılmıştır. Bozova ilçesindeki Bostancık köyü civarında gözlenen fosfat cevherleşmelerinde %3-5 P2O5 içerikli 40.000 ton görünür, 31.260 ton muhtemel ve 1.400.000 ton mümkün olmak üzere toplam 1.471.260 ton rezerv belirlenmiştir. Orta ve iyi kalitede tuğla-kiremit ve çimento hammaddelerinin yer aldığı merkez ilçede 40 milyon ton tuğla-kiremit, 24.111.652 ton killi kireçtaşı ve 62.212.500 ton kireçtaşı rezervi tespit edilmiştir. Karaali Jeotermal Alanı, Şanlıurfa il merkezine 45 km mesafede bulunan Merkez ilçeye bağlı Karaali Köyü'nün doğusunda yer almaktadır. Burada İl Özel İdaresi, MTA ve özel müteşebbisler tarafından açılan ve şu an faal olan birçok sondaj kuyusundan sıcak (termal) su çıkmaktadır. Yapılan etütler sonucunda 9.000 hektarlık bir alanın sıcak su rezervini kapsadığı tespit edilmiştir. Bu jeotermal sahalardan çıkan sıcak sular seraların ısıtılmasında ve kaplıca işletiminde kullanılmaktadır. Şu an 500 dekara yakın bir alanda seracılık yapılmakta olup jeotermal enerjiden faydalanarak seracılık yapma hususunda Şanlıurfa ili Türkiye'de önemli bir yere sahiptir. Çıkan termal suyun debisi 118 lt/sn, statik ve dinamik seviyesi 51 m ve sıcaklığı 42-48 ºC'dir. Bu termal saha 4,5 MW jeotermal güce sahiptir (Şanlıurfa, YDO, 2019).

2.7. Hedef ve Eylemler

No	Hedefler
1	İşgücüne katılım ve istihdam oranın artırılması
2	Şanlıurfa sanayi master planının hazırlanması
3	Sanayinin geliştirilmesi ve katma değerli üretim yapısına geçiş
4	Yatırımların ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün artırılması
5	Ekonomik dayanıklılığın artırılması
6	Organize sanayi bölgelerinin altyapı ve üstyapılarının iyileştirilmesi
7	Ulaşım ağının ve erişilebilirliğin geliştirilmesi
8	Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi

Hedef-1 İşgücüne katılım ve istihdam oranın artırılması			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Yeni iş alanlarının geliştirilecektir.	İşgücüne katılımın ve istihdamın düşük olması	Şanlıurfa İŞKUR İl Müdürlüğü
2	Çalışma ve iş kurma imkanlarının duyurulacaktır.	Nitelikli işgücüne erişim imkanlarının yetersiz kalması	Şanlıurfa İŞKUR İl Müdürlüğü Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası
3	İşverenlerin en çok talep ettiği mesleklerin belirlenecektir.	Nitelikli işgücüne erişim imkanlarının yetersiz kalması	Şanlıurfa İŞKUR İl Müdürlüğü
4	Kayıt dışı istihdamın azaltılacaktır	Sosyal güvence eksikliği	Şanlıurfa SGK İl Müdürlüğü

Hedef-2 Şanlıurfa Sanayi Master Planı'nın hazırlanması			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Şanlıurfa Sanayi Master Planı'nın hazırlanacaktır.	Sanayi Master Planı bulunmaması	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Şanlıurfa Valiliği Kaymakamlıklar, Belediyeler Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Karacadağ Kalkınma Ajansı

Hedef-3 Sanayinin geliştirilmesi ve katma değerli üretim yapısına geçiş			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Yatırım yapılabilecek öncelikli sektörlerin belirlenecektir.	Üretim potansiyelin etkin kullanılamaması	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Karacadağ Kalkınma Ajansı
2	Öncü sektörlere yönelik teşvik politikalarının yaygınlaştırılacaktır		Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Karacadağ Kalkınma Ajansı

Hedef-4 Yatırımların ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün artırılması			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	İlgili kurumların ortaklığında ihtiyaç duyulan nitelikli işgücü eğitimleri organize edilecektir.	Nitelikli işgücüne erişim imkanlarının yetersiz kalması	Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Karacadağ Kalkınma Ajansı Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği

Hedef-5 Ekonomik dayanıklılığın artırılması			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	İhracatta sektör ve ülke çeşitlendirmesi yapılacaktır.	İhracat yapılan sektörlerin ve ülkelerin sınırlı sayıda olması	Ticaret Bakanlığı Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası İhracatçı Birlikleri
2	Üniversite-Sanayi-Kamu kuruluşları etkili işbirlikleri gerçekleştirilecektir.	Kurumlar arası işbirliği eksikliği	Şanlıurfa Valiliği Harran Üniversitesi Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası

Hedef-6 Organize sanayi bölgelerinin altyapı ve üstyapılarının iyileştirilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Organize sanayi bölgelerinin altyapı ve üstyapılarının iyileştirilecektir.	Üretimde verimsizlikler yaşanması	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi

Hedef-7 Ulaşım ağının ve erişilebilirliğin geliştirilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Bölgesel lojistik ağı merkezinin kurulması	Lojistik merkezi eksikliği	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Ticaret Bakanlığı Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi
2	Uçuş sefer sayısı ve sıklığının artırılması	Uçuş sefer sayı ve sıklığı yetersizliği	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Hedef-8 Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Girişimcilik ve iş kurma eğitimlerinin verilmesiyle girişimcilik bilinci geliştirilecektir.	Girişimci kültürünün düşük seviye olması	Şanlıurfa İŞKUR Müdürlüğü KOSGEB

3. ŞANLIURDA'DA EĞİTİM

Dr. Abdullah Erol

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

3.1. Türkiye Genelinde Eğitimin Mevcut Durumu

3.1.1. Okul Çağındaki Nüfus

Türkiye, nüfusunun azalan oranlarda da olsa, yıldan yıla artması sebebiyle genç bir nüfusa sahiptir. Her ne kadar mevcut durum bu şekilde olsa da nüfus projeksiyonlarında gelecekte doğum hızının daha da yavaşlayacağı ve 2025 yılından itibaren nüfusun giderek daha hızlı bir şekilde yaşlanacağı; 2038 yılından itibaren çalışma çağındaki nüfusun ve 2050 yılından itibaren de genel nüfusun azalmaya başlayacağı tahmin edilmektedir (Demir, 2016). Haliyle okul çağındaki nüfusun da bu değişimden etkileneceğini ve nüfus artışının bu seyirde devam etmesi halinde okul çağındaki nüfusun da azalacağını öngörmek doğru olacaktır. Ancak TÜİK verilerinden yola çıkıldığında, Türkiye'de hâlihazırda okul çağında bulunan nüfusun, toplam nüfusun yaklaşık %40'ını oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 60: Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus (2018)

Yaş grubu	Toplam	Erkek	Kadın
0-24	32 130 433	16 476 849	15 653 593
25-100	49 736 778	24 582 224	25 154 555

Kaynak: TÜİK, "Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080" verilerinden türetilmiştir.
(http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

Okul çağındaki nüfusun, toplam nüfus içerisinde bu denli büyük bir yer tutması kimi yazarlar tarafından imkânların kullanılmasının ve herkese gerektiği gibi ulaştırılabilmesinin önünde bir engel olarak görülse de (Kavak, 2011) demografik fırsat penceresi kavramı kapsamında bu durumun ülkenin yararına olduğu yönünde değerlendirmeler de yapılmaktadır (Köksel, 2016).

3.1.2. Eğitime Katılım Oranı

Eğitime katılım konusu, Türkiye'nin uzun yıllardır üstesinden gelmekte zorlandığı bir sorun alanını teşkil etmektedir. Özellikle ilkokul haricindeki eğitim kademelerindeki okullaşma oranlarının ve dolayısıyla eğitime katılım oranlarının OECD ortalamasına ve Avrupa ülkelerine göre oldukça geride olduğu görülmektedir. Nitekim OECD'nin 2018 yılında yayınlamış olduğu Bir Bakışta Eğitim Raporu'nda, 2016 yılında okul çağındaki nüfusunun %90'ının öğrenci olarak eğitim kurumlarına kayıtlı olduğu toplam yıl sayısı OECD ve AB22 ülkeleri ortalamasında 14 iken, Türkiye'de 10'dur. Belirtilen yılların hangi yaş aralığını kapsadığına yani bireylerin hangi yaş aralığında eğitimlerine devam ettiklerine bakıldığında ise OECD ve AB22 ülkelerinde 4-17 yaş aralığındaki bireylerin %90'ının eğitimlerine devam ettikleri, Türkiye'de ise 6-15 yaş aralığındaki bireylerin eğitimlerine devam ettikleri görülmektedir.

Tablo 61: Okul Çağındaki Nüfusun En Az %90'ının Kayıtlı Olduğu Yıl Sayısı ve Yaş Aralığı

	Okul Çağındaki Nüfusun En Az % 90'ının Kayıtlı Olduğu Yıl Sayısı	Okul Nüfusunun En Az % 90'ının Kayıtlı Olduğu Yaş Aralığı
Avusturalya	14	4-17
Avusturya	12	4-15
Belçika	16	3-18
Kanada	12	5-16
Şili	13	5-17
Çekya	14	4-17
Danimarka	16	2-17
Estonya	14	4-17
Finlandiya	13	6-18
Fransa	15	3-17
Almanya	15	3-17
Yunanistan	13	5-17
Macaristan	13	4-16
İzlanda	15	2-16
İrlanda	14	4-17
İsrail	15	3-17
İtalya	15	3-17
Japonya	14	4-17
Kore	14	3-17
Letonya	15	4-18
Lüksemburg	13	4-16
Meksika	11	4-14
Hollanda	14	4-17
Yeni Zelanda	14	4-17
Norveç	17	2-18

Polonya	14	5-18
Portekiz	14	4-17
Slovakya	10	7-16
Slovenya	15	4-18
İspanya	15	3-17
İsveç	16	3-18
İsviçre	13	5-17
Türkiye	10	6-15
İngiltere	15	3-17
ABD	12	5-16
OECD ort.	14	4-17
AB22 ort.	14	4-17

Kaynak: OECD, "Yaşa Göre Eğitime Katılım" verilerinden türetilmiştir. (https://stats.oecd.org/, (Çevrimiçi), 27.07.2019)

Buna göre, Türkiye'de zorunlu ilkokul eğitimi haricindeki eğitim seviyelerinde eğitime katılım oranları halen daha yeterli seviyelerde değildir. Nitekim bu husus, Milli Eğitim Bakanlığı verilerinde de açıkça görülmektedir.

Tablo 62: Öğretim Yılı ve Seviyesine Göre Okullaşma Oranı (12 Yıllık Zorunlu Eğitim)

Öğretim Yılı	Yaş	Okul öncesi	Okullaşma Oranı	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğretim
2012-2013	3-5 Yaş	30,9	Brüt	107,5	107,6	96,8	74,9
		26,6	Net	98,9	93,1	70,1	38,5
	4-5 Yaş	44,0	Brüt	-	-	-	-
		37,4	Net	-	-	-	-
	5 Yaş	55,4	Brüt	-	-	-	-
		39,7	Net	-	-	-	-
2013-2014	3-5 Yaş	28,0	Brüt	111,9	108,8	103,3	81,7
		27,7	Net	99,6	94,5	76,7	39,9
	4-5 Yaş	37,9	Brüt	-	-	-	-
		37,5	Net	-	-	-	-

	5 Yaş	43,5	Brüt	-	-	-	-
		42,5	Net	-	-	-	-
2014-2015	3-5 Yaş	37,1	Brüt	101,1	107,1	107,4	88,9
		32,7	Net	96,3	94,3	79,4	39,5
	4-5 Yaş	46,8	Brüt	-	-	-	-
		41,6	Net	-	-	-	-
	5 Yaş	66,0	Brüt	-	-	-	-
		53,8	Net	-	-	-	-
2015-2016	3-5 Yaş	38,6	Brüt	99,2	107,1	109,9	95,9
		33,3	Net	94,9	94,4	79,8	40,9
	4-5 Yaş	49,3	Brüt	-	-	-	-
		43,0	Net	-	-	-	-
	5 Yaş	70,2	Brüt	-	-	-	-
		55,5	Net	-	-	-	-
2016-2017	3-5 Yaş	41,2	Brüt	96,0	105,3	106,9	102,0
		35,5	Net	91,2	95,7	82,5	41,7
	4-5 Yaş	52,1	Brüt	-	-	-	-
		45,7	Net	-	-	-	-
	5 Yaş	73,9	Brüt	-	-	-	-
		58,8	Net	-	-	-	-
2017-2018	3-5 Yaş	44,7	Brüt	96,9	102,5	108,4	107,4
		38,5	Net	91,5	94,5	83,6	45,6
	4-5 Yaş	57,6	Brüt	-	-	-	-
		50,4	Net	-	-	-	-
	5 Yaş	83,8	Brüt	-	-	-	-
		66,9	Net	-	-	-	-

Kaynak: (Milli Eğitim Bakanlığı. Milli Eğitim İstatistikleri. Örgün Eğitim. 1997-2017, (Çevrimiçi), http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=327, 25.07.2019.)

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere, okul öncesi eğitime katılım oranları artma eğiliminde olsa da ulaştığı en yüksek nokta olan %66,9 oranı dahi gelişmiş ülke ortalamalarına göre çok geridedir. Aynı şekilde, bu oranın elde edildiği yaş aralığına bakıldığında da eğitime katılımın hangi yaştan itibaren başladığı ve Türkiye'nin bu bakımdan da OECD ortalamasına ve Avrupa ülkelerine göre geride kaldığı görülmektedir. Söz konusu durum, ortaöğretim ve yükseköğretim için de geçerlidir. Her iki eğitim seviyesinde de yıllar itibarıyla bir artış görülmekle birlikte henüz yeterli seviyelere ulaşılamamıştır.

3.1.3. Eğitim Düzeyi

Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Türkiye nüfusunun önemli bir kısmının kırsalda yaşaması ve eğitim imkânlarına erişiminin sınırlı olması, bunun sonucunda okuryazar oranının ve tabiatıyla eğitimli nüfus oranının düşüklüğü sebebiyle eğitim konusu daima öncelik arz etmiştir. Bununla birlikte, geçen yıllar içerisinde bu konuda istenen gelişim sağlanamamıştır. Ancak son on yıllık süreçte bütçeden eğitime ayrılan payın artması neticesinde nüfusun genel eğitim düzeyinde dikkate değer bir artış meydana gelmiştir.

Tablo 4'e bakıldığında son on yıllık süreçte okuma yazma bilmeyenlerin oranı, yarıdan daha fazla bir oranda azaltılmış ve aynı dönemde yüksekokul ve fakülte bitirenlerin oranı da yüzde yüzden fazla bir oranda artırılmıştır.

Tablo 63: Bitirilen Eğitim Durumuna Göre Nüfus (2008-2018) (6 ve Daha Yukarı Yaş)

Eğitim Durumu	Yıllar										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Okuma yazma bilmeyen	7,67	7,18	5,78	4,73	4,11	3,86	3,82	3,75	3,48	3,24	3,01
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	21,44	20,78	20,34	20,6	20,71	20,45	12,8	12,34	11,39	10,96	10,59
İlkokul	28,14	28,48	23,75	22,87	22,42	21,81	28,3	28,12	27,76	27,08	25,01
İlköğretim	10,3	11,43	16,36	17,88	18,67	18,94	15,35	13,22	11,89	12,04	12,08
Ortaokul ve dengi meslek okulu	4,35	4,3	4,73	4,26	4,2	4,11	8,55	10,31	11,88	12,22	13,3
Lise ve dengi meslek okulu	15,52	15,96	17,2	17,72	17,82	17,58	18,09	18,43	19,23	19,35	20,23
Yüksekokul veya fakülte	5,46	6,64	6,9	8,2	8,71	9,76	10,69	11,83	12,5	12,81	13,34
Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil)	7,11	5,24	4,93	3,74	3,36	3,48	2,4	2	1,88	2,31	2,44
Doktora	0,11	0,15	0,17	0,18	0,18	0,22	0,23	0,24	0,24	0,28	0,28
Bilinmeyen	6,61	4,66	4,21	2,96	2,56	2,48	1,33	0,85	0,7	0,79	0,81

Kaynak: TÜİK, "Bitirilen eğitim durumuna ve cinsiyete göre nüfus, 2008-2018 [6 ve daha yukarı yaştaki nüfus]" verisinden türetilmiştir. (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

3.1.4. Bütçeden Eğitime Ayrılan Pay

Türkiye, her ne kadar son yıllarda gösterdiği gelişim sayesinde gelişmekte olan ülkelerden olumlu yönde ayrışsa da halen daha gelişmiş ülkeler arasında yer aldığından da bahsetmek mümkün değildir. Ülkemizde son yıllara kadarki süreçte gelişme konusunda sanayi sektörü ön planda tutulmuş, devlet ve özel sektör tarafından yapılan eğitim harcamaları oran olarak düşük kalmıştır. Ancak son yıllarda eğitime yapılan harcamalar artma eğilimine girmiş ve GSYİH içinde eğitime yapılan harcamaların payı artmıştır.

Tablo 64: 2011-2017 yılları arasında Devlet Tarafından Eğitim İçin Yapılan Harcamalar (Milyon TL)

Yıl	Toplam Devlet (M+Y)	Merkezi	Yerel
2011(r)	59 309	57 707	1 603
2012(r)	69 383	67 290	2 093
2013(r)	79 224	76 285	2 939
2014(r)	90 674	89 313	1 361
2015(r)	101 612	100 498	1 114
2016(r)	121 550	120 582	969
2017	131 488	130 215	1 273

Kaynak: TÜİK, "Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2017" verisinden türetilmiştir. (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(1) Toplam konsolide olarak hesaplanmıştır. Toplam devlet, toplam özel ve uluslararası kaynakların toplamından devletten hanehalkına transferlerin çıkarılması ile elde edilmektedir.

(2) Toplam özel konsolide olarak hesaplanmıştır. Hanehalkları ve özel tüzel kişilikler toplamından özelden hanehalkına transferlerin çıkarılması ile elde edilmektedir.

(r) Revize edilmiştir.

Nitekim TÜİK verilerine göre 2011 yılında eğitim için yapılan harcamalar (devlet ve özel sektör toplamı) yaklaşık 60 Milyon TL iken, 2017 yılına gelindiğinde bu miktar iki katından daha fazla artmış ve 131 Milyon TL'nin üzerine çıkmıştır. 2008 yılından itibaren dikkate alındığında ise, Türkiye'nin eğitime yaptığı harcamaların GSYİH içindeki payının 2.8'den 2011 yılında 4.1'e çıktığı, 2015 yılında ise 3.8 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Yapılan harcamaların eğitimin kalitesine ne derece katkı sunduğu tartışmalı olmakla birlikte, özellikle fiziki imkânlar bakımından önemli ilerlemelerin sağlandığı yadsınamayacaktır.

Tablo 65: Eğitime Yapılan Harcamaların GSYİH İçindeki Payı

	Yıllar							
Ülke	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avusturya	..	..	..	..	4,7	4,7	4,6	4,6
Danimarka	5,6	6,2	6,2	5,8	6,0	6,0	6,2	..
Finlandiya	5,1	5,6	5,7	5,7	5,7	5,6	5,6	5,6
Fransa	4,6	4,8	4,8	4,6	4,6	4,6	4,6	4,5
Almanya	3,6	..	3,9	3,8	3,7	3,7	3,7	3,6
İzlanda	5,7	5,8	5,5	5,5	5,5	5,5	5,6	5,5
İtalya	3,7	3,8	3,6	3,5	3,4	3,5	3,4	3,3
Japonya	3,0	3,1	3,2	3,2	3,1	3,1	3,0	2,9
G. Kore	3,5	3,9	4,2	4,3	4,4	4,4	4,3	4,1
Hollanda	4,0	4,4	4,4	4,4	4,4	4,5	4,4	4,3
Norveç	6,1	6,6	6,4	6,3	6,1	6,2	6,1	6,3
Polonya	4,2	4,4	4,4	4,1	4,1	4,1	4,1	4,0
Portekiz	4,0	4,7	4,6	4,4	4,2	4,5	4,4	4,1
İspanya	3,7	4,0	4,0	3,9	3,7	3,6	3,5	3,5
İsveç	5,1	5,4	5,2	5,1	5,2	5,2	5,1	5,0
İsviçre	4,1	4,4	4,4	4,4	4,6	4,6	4,6	4,5
Türkiye	2,8	3,3	3,3	4,1	3,9	3,9	3,9	3,8
İngiltere	..	..	..	..	4,6	4,9	4,6	4,2
ABD	4,6	4,7	4,7	4,5	4,4	4,2	4,1	4,1

Kaynak: OECD, "Eğitim finansı göstergeleri: GSYİH'nın yüzdesi olarak eğitim kurumlarına yapılan harcamalar" verilerinden türetilmiştir. (https://stats.oecd.org/, (Çevrimiçi), 27.07.2019)

3.1.5. Fiziki ve Beşeri Kaynaklar

Türkiye'de özellikle son yıllarda bütçeden eğitime ayrılan payın artırılması neticesinde özellikle fiziki imkânlarda büyük mesafeler katetilmiştir. Derslik sayıları artırılmış, eğitimin tüm kademelerinde şube başına düşen öğrenci sayılarında iyileşmeler sağlanmıştır. Bununla birlikte, öğretmen sayısının gerekli ölçüde artırılamaması ve planlamanın doğru şekilde yapılmaması sebebiyle bazı branşlarda yığılmaların; bazı branşlarda da talep yetersizliğinin yaşanması söz konusu olmuş, öğretmen yetersizliği ile öğretmen fazlalığı aynı anda yaşanır olmuştur (Abazaoğlu, Yıldırım, & Yıldızhan, 2016).

Tablo 66: Öğretim Yılına Göre İlkokulda Okul, Öğretmen, Öğrenci, Derslik ve Şube Sayısı, Şube ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı, (2012-2017)

	Okul /Birim	Öğretmen	Öğrenci	Derslik	Şube	Okul başına düşen öğrenci	Şube başına düşen öğrenci	Öğretmen başına düşen öğrenci
2012-2013	29.169	282.043	5.593.910	234.920	251.027	192	22	20
2013-2014	28.532	288.444	5.574.916	243.305	251.801	195	22	19
2014-2015	27.544	295.252	5.434.150	237.760	255.451	197	21	18
2015-2016	26.522	302.961	5.360.703	246.090	253.714	202	21	18
2016-2017	25.479	292.878	4.972.430	248.270	243.724	195	20	17
2017-2018	24.967	297.176	5.104.599	252.273	240.755	204	21	17

Kaynak: (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

Eğitim için yapılan harcamalardaki artış, kendisini en bariz şekilde ortaokul ve lise kademelerinde göstermektedir. Ortaokul kademesinde 2012-2013 eğitim öğretim yılında şube başına 27 öğrenci düşerken, 2017-2018 döneminde bu sayı 24'e düşürülmüştür.

Tablo 67: Öğretim Yılına Göre Ortaokulda Okul, Öğrenci, Derslik ve Şube Sayısı, Şube ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2012-2017)

	Okul /Birim	Öğretmen	Öğrenci	Derslik	Şube	Okul başına düşen öğrenci	Şube başına düşen öğrenci	Öğretmen başına düşen öğrenci
2012-2013	16.987	269.759	5.566.986	124.584	193.079	306	27	19
2013-2014	17.019	280.804	5.478.399	128.551	195.273	304	27	18
2014-2015	16.969	296.065	5.278.107	147.693	201.220	292	25	17
2015-2016	17.343	322.680	5.211.506	164.943	205.981	281	24	15
2016-2017	17.879	324.350	5.554.415	177.136	223.529	300	24	17
2017-2018	18.745	339.850	5.590.134	185.672	224.169	288	24	16

Kaynak: (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

Aynı dönemde lise kademesinde şube başına düşen öğrenci sayısı 26'dan 18'e, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı da 16'dan 13'e düşürülerek fiziki imkânlarda önemli bir iyileşme sağlanmıştır.

Tablo 68: Öğretim Yılına Göre Lisede Okul, Öğrenci, Derslik ve Şube Sayısı, Şube ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2012-2017)

	Okul /Birim	Öğretmen	Öğrenci	Derslik	Şube	Okul başına düşen öğrenci	Şube başına düşen öğrenci	Öğretmen başına düşen öğrenci
2011-2012	9.672	235.814	4.756.286	121.914	148.703	395	26	16
2012-2013	10.418	254.895	4.995.623	129.566	170.184	382	23	16
2013-2014	10.955	278.641	5.420.178	140.560	177.774	375	23	15
2014-2015	9.061	298.378	5.691.071	151.661	200.339	466	21	14
2015-2016	10.550	335.690	5.807.643	182.530	214.871	405	20	13
2016-2017	11.076	333.040	5.849.970	189.751	244.656	388	18	13
2017-2018	11.783	347.969	5.689.427	204.268	241.039	364	18	12

Kaynak: (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

3.2. Şanlıurfa'da Eğitimin Mevcut Durumu

3.2.1. Okul Çağındaki Nüfus

Şanlıurfa nüfusunun artış hızına bakıldığında, 2018 yılı itibarıyla yıllık %24.9'luk oranla Türkiye ortalamasının (%14.7) üzerinde bir nüfus artış oranına sahiptir. Aldığı göç ve özellikle de doğum oranlarının yüksek seyretmesinden dolayı nüfus artış hızında bu denli yüksek seviyeler ortaya çıkmaktadır. Son on yılın verilerine bakıldığında, her ne kadar düşme eğilimi görülse de doğurganlık hızı bakımından Şanlıurfa'nın 2009 yılında Şırnak'ın ardından ikinci; 2010 yılından bu yana dokuz yıldır birinci olduğu görülmektedir.

Tablo 69: Doğurganlık Hızı Bakımından Türkiye'nin İlk Beş İli (2009-2018)

İl	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Şanlıurfa	4,57	4,58	4,46	4,47	4,41	4,57	4,41	4,34	4,32	4,13
Şırnak	4,69	4,51	4,26	4,21	4,19	4,26	4,08	3,49	3,74	3,60
Ağrı	4,22	4,38	4,13	4,11	4,01	4,03	3,83	3,72	3,62	3,26
Muş	3,93	3,94	3,66	3,65	3,59	3,71	3,48	3,37	3,41	3,23
Siirt	4,23	4,12	3,96	3,85	3,70	3,89	3,56	3,47	3,33	3,16

Kaynak: Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

Doğum oranlarının yüksek olması, Şanlıurfa'nın nüfus yapısının da hâlihazırdaki durumunu sürdürmesine katkı sağlamakta ve nüfusun yaklaşık üçte ikisinin 24 yaş altı nüfustan oluşması sonucunu

doğurmaktadır. Türkiye ortalamasıyla (%40) karşılaştırıldığında bir hayli yüksek kalan bu oran, Şanlıurfa'yı Türkiye genelinden önemli ölçüde ayrıştırmaktadır.

Tablo 70: Şanlıurfa'daki 0-24 Yaş Arası Nüfus ve Toplam Nüfusa Oranı

Yıl	0-24 Yaş Arası Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı
2012	1.081.323	61,37
2013	1.099.754	61,03
2014	1.119.871	60,68
2015	1.141.256	60,31
2016	1.163.288	59,94
2017	1.181.101	59,48
2018	1.201.528	59,02

Kaynak: TÜİK, İl, Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus, 2007-2018 verisinden türetilmiştir. (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

0-24 yaş arası nüfusun cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, erkek nüfusun yıllar itibarıyla kadın nüfusundan fazla olduğu ancak oransal olarak aralarında büyük bir farkın bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 71: Şanlıurfa'daki 0-24 Yaş Arası Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıl	Erkek	Kadın
2012	548.095	533.228
2013	557.766	541.988
2014	569.549	550.322
2015	580.759	560.497
2016	592.779	570.509
2017	601.094	580.007
2018	612.811	588.717

Kaynak: TÜİK, İl, yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus, 2007-2018 verisinden türetilmiştir. (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

3.2.2. Eğitime Katılım Oranı

Şanlıurfa ülke genelindeki özellikle de batı illerindeki ekonomik ve sosyal gelişimden/değişimden payını yeterli derecede alamamış bir ildir. Bu durumun ortaya çıkmasında, nüfusun halen daha önemli bir bölümünün kırsal kesimde yaşaması ve kentleşme oranının düşük olması etkilidir. Her ne kadar Şanlıurfa 2012 yılında 6360 sayılı "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile büyükşehir haline

getirilmiş ve köy ve belde belediyeleri kaldırılıp mahalle haline getirilmiş ve resmi olarak Şanlıurfa'nın tamamı "kent" statüsünü almış olsa da özellikle GAP gibi bölgede kırsal kalkınmayı teşvik edici projelerin de katkısıyla "kırsal"da yaşayan nüfus hâlâ önemli bir miktarı teşkil etmektedir (Benek, 2005). Nitekim 2015 yılında Şanlıurfa'da kırsal alanda yaşayan nüfusun ilin toplam nüfusuna oranı %44,53 olarak gerçekleşmiş bulunmaktaydı (Uluç & Karasu, 2015). Mevcut durum değerlendirildiğinde bu oranlarda dikkate değer bir değişimin yaşanmadığı görülmektedir.

Kırsal nüfusun bu denli yoğun olması ve kente yerleşenlerin de kırsalla bağlarını koparmamaları ve bu sebeple de kırsalda bulunan toplumsal yapının etkilerine hâlâ maruz kalmalarından dolayı, özellikle batı illerindeki toplumsal yapının Şanlıurfa'da mevcut olmadığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar bölgeye yapılan yatırımların var olan toplumsal yapıyı değiştirip dönüştüreceği yönünde öngörüler bulunmaktaysa da gerçeklik bu şekilde ortaya çıkmamıştır (Benek, 2005). Öyle ki, bölgede ve özellikle de Şanlıurfa'da toplumsal yapının önemli bir sacayağını oluşturan aşiret yapılanmasının kent yaşamına da önemli etkileri bulunmakta, yaşamın neredeyse tüm alanlarında aşiretlerin görüşleri ve hareket tarzları belirleyici olmaktadır (Uluç & Karasu, 2015; Ökten, 2009; Kaya, 2013).

Aşiretlerin özellikle sosyal hayatı düzenlemek ve sahip oldukları otoriteyi korumak için öncelikli olarak başvurdukları araçlar, ekonomik imkânlar, sosyal dışlama tehdidi, can ve mal güvenliği ve en önemlisi de "din"dir. Aşiretler, özellikle üyelerinin ekonomik sıkıntıya düştükleri anlarda sosyal bir güvence olarak işlev görmekte, kısa vadede de olsa bu sıkıntının giderilmesi için katkı sağlamaktadır. Aşiret üyeleri de uğradıkları bu türden sıkıntıları kalıcı olarak gidermek adına uygulayabilecekleri başka türlü imkânları olmadığından, aşiretin kendilerine sağladığı "güvenceye" bel bağlamak zorunda kalmaktadırlar (Ökten, 2009).

Sosyal dışlama tehdidi ile can ve mal güvenliği konuları, aşiret bağlarının güçlenmesi ve koparılmaması için başvurulan bir diğer önemli araçtır. Nüfusun büyük bir çoğunluğunun kendisini bir aşiretin üyesi olarak gördüğü ve aşiret üyesi olmamanın olumsuz karşılandığı dikkate alındığında, aşiretten ayrılmanın adeta "sürüden ayrılma" olarak değerlendirildiği ve "kurt"ların saldırısına açık hale gelindiği, bunun önüne geçmek içinse, düşük seviyeli de olsa bir aşirete bağlılığın gerekli olduğu düşüncesi bölgede hâkimdir. Öyle ki, bölge halkı başına adli bir vaka geldiğinde, emniyet birimlerinden ziyade aşiretine başvurmayı ve aşiret üyelerine haber vermeyi daha öncelikli olarak tercih etmektedir (Uluç & Karasu, 2015).

Tüm bu etkenlerin yanında, insanların hem maneviyatına hem de günlük yaşantısına hitap etmesi sebebiyle özellikle bölge halkı tarafından daha çok dikkate alınan "din" de aşiretler tarafından etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak bölgede aşiretlerin kendisinden faydalandıkları "din" algısı, dinin gerçek hükümleri ile emir ve yasakları haricinde, daha çok kendileri tarafından oluşturulan emir ve yasakları ön planda tutmaktadır. Tabii ki bu emir ve yasaklar da aşiretin kurmuş olduğu düzenin devam ettirilmesi üzerinde temellenmektedir. Nitekim, akraba evliliğinin İslam dininde yasaklanmamakla birlikte tavsiye de edilmemesi, hatta bir zorunluluk yoksa da uzak durulması gerektiği gerçeği, bölgede ve özellikle de Şanlıurfa'da tamamen aksi yönde hayata geçirilmekte ve akraba evlilikleri çoğu zaman bir zorunluluk olarak görülmektedir (Uluç & Karasu, 2015). Öyle ki, ne İslam'da ne de ülke kanunlarında bu yönde bir hüküm bulunmamasına rağmen, amca kızlarıyla evlenme hakkının öncelikli olarak amca oğullarında olduğu, şayet onlar istemezlerse amca kızlarının başkalarıyla evlenebilecekleri, amca oğullarının evlenmeyi istemesi; fakat amca kızlarının bu evliliği istememeleri halinde ise amca kızlarının başkalarıyla evlenmelerinin de mümkün olmayacağı düşünce bölgede hâkimdir ve halen daha büyük ölçüde uygulanmaktadır (Ökten, 2009).

Şanlıurfa'da ortaya çıkan bu toplumsal yapı, eğitim üzerinde de önemli etkilerde bulunmaktadır. Özellikle kız çocuklarının "din"î sebeplerle, zorunlu eğitimin son ayağını oluşturan lise eğitimine katılmaları uygun görülmemekte, bu aşamaya geçen kız çocukları ya evlendirilmekte ya da evde annelerine yardım etmeye zorlanmaktadırlar (Adıgüzel, 2013).

Tablo 72: Şanlıurfa'da Eğitim Seviyelerine Göre Okullaşma Oranları

Cinsiyet	Eğitim Seviyesi	Net Okullaşma Oranı (%)						
		Yıl	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Erkek	İlkokul		99,4	99,8	98,8	98,4	94,9	94,5
	Ortaokul		87,6	90,3	90,4	90,9	92,8	92,5
	Lise		49,1	59,8	64	63,8	66	66,3
		Yıl	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kadın	İlkokul		99,4	99,6	99	98,5	94,6	94,2
	Ortaokul		85	88,6	88,6	89,7	92	91,9
	Lise		35,9	46	52,8	54,1	53,9	55,2

Kaynak: TÜİK, (https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr, (Çevrimiçi), 31.07.2019)

Nitekim Tablo 13'te de görüleceği üzere, lise seviyesine geçildiği anda hem erkeklerde hem de kadınlarda okullaşma oranları, önemli oranda düşüş göstermektedir. Kadınlarda %94,2 ve %91,9 olarak seyreden ilkokul ve ortaokul okullaşma oranları, lise seviyesine gelindiğinde %55,2'ye düşmektedir. Okullaşma oranlarının her iki grupta da bu denli düşüş göstermesinin temelinde ekonomik gerekçeler bulunmakla birlikte, kız çocuklarında bu oranın daha fazla düşüş göstermesinin temelinde, yanlış din algısı ve ayıplanma korkusu yatmaktadır. Özellikle annelerin, yetiştikleri toplumun değerlerini artık içselleştirmiş olmaları sebebiyle kız çocuklarının okumalarına taraftar olmamaları, bu konuda aile reisi olan babayla aynı yönde tavır koymaları da, söz konusu durumun ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır (Adıgüzel, 2013).

Tablo 73: Okul Öncesi Net Okullaşma (3-5 Yaş) Oranı % (Türkiye-Şanlıurfa)

Yıl	Türkiye	Şanlıurfa	Fark
2013	27,7	24,6	3,1
2014	32,7	28,8	3,9
2015	33,3	26,9	6,4
2016	35,5	27,1	8,4
2017	38,5	31,9	6,6

Kaynak: TÜİK, (https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr, (Çevrimiçi), 31.07.2019)

Okul öncesi okullaşma oranlarına bakıldığında ise Şanlıurfa'nın TÜİK tarafından bu ölçümün yapılmaya başlandığı 2013 yılından bu yana okul öncesi eğitim okullaşma oranlarında Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, 2017-2018 eğitim-öğretim döneminde yapılan çalışmalarla bu oran, Türkiye seviyesinin üzerine çıkarılmıştır. Bu dönemde, Şanlıurfa'da zorunlu okul öncesi eğitim çağında olan (5+ yaş) çocukların %87'sinin; isteğe bağlı okul öncesi eğitim çağında olan (3-5 yaş) çocukların da %50'sinin eğitime katılımları sağlanmıştır. Söz konusu dönemde

zorunlu okul öncesi eğitimde okullaşma Türkiye ortalaması %70; isteğe bağlı okul öncesi eğitimde okullaşma ise %41 olarak gerçekleşmiştir (Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Resmi Web Sitesi, 01.08.2019).

Bundan da anlaşılmaktadır ki, sorunun doğru tespit edilmesi ve doğru bir yönetim stratejisi ile kentteki en sorunlu alanlardan birini teşkil eden eğitimde dahi kısa vadede etkili sonuçlar almak mümkün olabilmektedir. Söz konusu uygulamaların özellikle lise dönemindeki okullaşma oranları bakımından da hayata geçirilmesi ve okullaşma oranlarının yükseltilmeye çalışılması büyük önem taşımaktadır.

3.2.3. Eğitim Düzeyi

Eğitime katılım seviyesinin ve okullaşma oranlarının düşük seyretmesi, Şanlıurfa nüfusunun bitirilen eğitim düzeyi bakımından da Türkiye'nin genel ortalamasına göre düşük kalmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, özellikle okuma yazma bilmeyen ve okuma yazma bilen, fakat bir okul bitirmeyen nüfusta yıllar itibarıyla bir iyileşme yaşandığı da görülmektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranları 2009 yılından itibaren ele alındığında neredeyse yarısına inmiştir.

Özellikle 12 yıllık zorunlu eğitimin sonuçlarının görülmeye başlandığı 2014 yılından itibaren okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen nüfusun ilin toplam nüfusu içerisindeki oranının önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. Ancak her ne kadar bu yönde bir gelişme yaşansa da, 2018 yılı itibarıyla %21,1 olan bu oran, halen daha olması gerekenin çok üzerindedir. Aynı dönemde Türkiye ortalaması %10,59 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 74: Şanlıurfa Nüfusunun Bitirilen Eğitim Durumuna Göre İl Nüfusuna Oranı

Eğitim Durumu	Cinsiyet	Yıllar									
		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Okuma yazma bilmeyen	Toplam	15,3	11,8	10,5	9,9	9,3	10,0	9,9	9,2	8,6	7,9
	Erkek	3,4	2,2	1,8	1,6	1,5	1,6	1,6	1,4	1,3	1,1
	Kadın	11,9	9,6	8,7	8,2	7,8	8,4	8,3	7,8	7,3	6,8
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	Toplam	41,3	40,7	40,3	40,3	39,9	26,9	25,9	23,5	22,6	21,1
	Erkek	20,2	19,1	18,5	18,3	18,0	11,3	10,8	9,6	9,2	8,7
	Kadın	21,1	21,6	21,8	21,9	21,9	15,6	15,1	13,9	13,4	12,4
İlkokul	Toplam	14,4	13,6	13,0	12,5	12,1	24,7	25,5	27,2	27,2	24,0
	Erkek	8,9	7,5	6,9	6,6	6,4	12,8	13,2	13,7	13,5	12,0
	Kadın	5,5	6,1	6,1	5,9	5,7	11,8	12,3	13,5	13,7	12,0
İlköğretim	Toplam	11,4	15,8	18,0	19,3	20,3	16,3	14,4	13,0	13,3	13,2
	Erkek	6,9	10,1	11,5	12,3	12,8	10,4	9,3	8,6	8,8	8,7
	Kadın	4,5	5,8	6,4	7,0	7,5	6,0	5,2	4,4	4,6	4,5
	Toplam	1,4	1,7	1,6	1,6	1,5	7,2	9,2	10,9	11,5	15,8

Ortaokul ve dengi meslek okulu	Erkek	1,0	1,2	1,2	1,1	1,1	4,4	5,6	6,6	6,9	8,6
	Kadın	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	2,8	3,6	4,3	4,5	7,2
Lise ve dengi meslek okulu	Toplam	6,7	7,5	8,0	7,9	7,9	8,3	8,7	9,4	9,5	10,3
	Erkek	4,6	5,2	5,5	5,4	5,4	5,5	5,7	6,1	6,1	6,6
	Kadın	2,0	2,3	2,5	2,5	2,5	2,7	3,0	3,3	3,4	3,8
Yüksekokul veya fakülte	Toplam	2,0	2,3	3,1	3,5	4,1	4,7	5,3	5,8	6,0	6,3
	Erkek	1,4	1,5	2,1	2,3	2,7	3,0	3,4	3,6	3,7	3,9
	Kadın	0,6	0,7	1,0	1,2	1,5	1,7	2,0	2,2	2,3	2,4
Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil)	Toplam	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,5
	Erkek	0,07	0,10	0,11	0,11	0,16	0,17	0,18	0,19	0,32	0,34
	Kadın	0,03	0,04	0,05	0,05	0,07	0,07	0,08	0,07	0,13	0,14
Doktora	Toplam	0,05	0,06	0,08	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,09	0,08
	Erkek	0,04	0,05	0,06	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,06	0,06
	Kadın	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Bilinmeyen	Toplam	7,4	6,5	5,3	4,8	4,5	1,6	0,8	0,7	0,7	0,7
	Erkek	3,4	2,7	2,1	1,8	1,7	0,7	0,3	0,2	0,3	0,3
	Kadın	4,0	3,7	3,2	2,9	2,8	1,0	0,5	0,4	0,4	0,4

Kaynak: TÜİK, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi), 24.07.2019)

12 yıllık zorunlu eğitime geçişin etkisi, kendisini ilkokul ve ortaokul düzeylerinde de göstermiştir. Her ne kadar bu yıla kadarki süreçte birtakım iyileşmeler görülse de, 2014 yılından itibaren ilkokul ve ortaokul mezunu olanların oranında önemli yükselmeler yaşanmıştır. İlkokul mezunu olanların il nüfusuna oranı 2013 yılı itibarıyla %12,1 iken, 2014 yılında iki katından fazla yükselerek %24,7 olmuştur. Söz konusu etki, ortaokul seviyesinde kendisini daha da fazla hissettirmektedir. 2013 yılı itibarıyla %1,5 olan bu oran 2014 yılına gelindiğinde %7,2'ye çıkmış ve 2018 yılı itibarıyla da %15,8'e ulaşmıştır. Tabii bu eğitim seviyelerinde bir anda bu denli yükselmeler görülmesinde 8 yıllık zorunlu eğitimden 12 yıllık zorunlu eğitime geçilmesinin ve eğitimin 4+4+4 şeklinde planlanmasının rolü büyüktür. Bununla birlikte, eğitim seviyelerindeki iyileşmenin ilerleyen yıllarda da devam etmesi sebebiyle, uygulanan politikaların da başarılı sonuçlar verdiğini ifade etmek mümkündür.

Lise seviyesine bakıldığında ise, ilkokul ve ortaokul seviyesindekine benzer bir artış olmasa da, yıldan yıla lise mezunlarının oranının da yükseldiği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, yöredeki toplumsal yapıdan kaynaklanan maddi ve manevi zorlukların politika uygulayıcılar tarafından aşılamamasının önemli etkisi bulunmaktadır. Yüksekokul ve fakülte seviyesinde benzer bir durumdan söz etmek mümkündür.

Yüksek lisans ve doktora seviyesinde ise, her ne kadar Türkiye ortalamaları da bu seviyelerde yüksek olmasa da, Şanlıurfa'daki oranlar maalesef Türkiye ortalamasının da oldukça altındadır. Ancak, Şanlıurfa'nın eğitim konusundaki esas sorunu daha alt seviyelerde eğitime katılımın yeterli düzeylere

çekilememesinden kaynaklandığı için, yüksek lisans ve doktora seviyesindeki bu düşük oranlar en azından kısa vadede çok da önemli bir sorun alanı olarak gündeme gelmemektedir.

Şanlıurfa nüfusunun toplamı üzerinden yapılan bu değerlendirmelerin yanında şehrin sahip olduğu toplumsal yapı bakımından erkekler ve kadınlar arasındaki oransal farklılıkların da ayrıca ele alınması gerekmektedir.

3.2.4. Fiziki ve Beşeri Kaynaklar

3.2.4.1. Okul Sayısı

Tablo 75: Eğitim Seviyesi, Yıllar ve Bulunduğu Yer İtibarıyla Şanlıurfa'daki Resmi ve Özel Okul Sayısı

Eğitim Seviyesi	Türü	Bulunduğu Yer	Yıllar					
			2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Okul öncesi	Resmi	Toplam	920	863	857	877	853	974
		Şehir	227	413	857	877	853	974
		Köyler	693	450	-	-	-	-
	Özel	Toplam	6	7	7	6	8	13
		Şehir	6	7	7	6	8	13
		Köyler	-	-	-	-	-	-
İlkokul	Resmi	Toplam	1382	1347	1317	1297	1280	1247
		Şehir	181	167	1317	1297	1280	1247
		Köyler	1201	1180	-	-	-	-
	Özel	Toplam	9	10	10	11	11	16
		Şehir	8	9	10	11	11	16
		Köyler	1	1	-	-	-	-
Ortaokul	Resmi	Toplam	503	481	558	583	667	661
		Şehir	198	158	558	583	667	661
		Köyler	305	323	-	-	-	-
	Özel	Toplam	9	10	11	18	17	21
		Şehir	8	9	11	18	17	21
		Köyler	1	1	-	-	-	-
Lise	Resmi	Toplam	148	167	168	180	197	214

		Şehir	128	146	168	180	197	214
		Köyler	20	21	-	-	-	-
	Özel	Toplam	9	20	21	42	36	41
		Şehir	8	19	21	42	36	41
		Köyler	1	1	-	-	-	-

Kaynak: (Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2012-2018, http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64, (Çevrimiçi), 02.08.2019)

3.2.4.2. Derslik ve Şube Başına Düşen Öğrenci Sayısı

Tablo 76: Şanlıurfa'da Eğitim Seviyesine ve Yıllara Göre Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayıları

Eğitim Seviyesi	Yıllar					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İlköğretim (İlkokul+Ortaokul)	48	46	37	34	34	34
Ortaöğretim (Lise)	38	35	28	24	24	20

Kaynak: (Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2012-2018, http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64, (Çevrimiçi), 02.08.2019)

Tablo 77: Şanlıurfa'da Eğitim Seviyesine ve Yıllara Göre Şube Başına Düşen Öğrenci Sayıları

Eğitim Seviyesi	Yıllar					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İlkokul	25	25	24	24	23	24
Ortaokul	36	35	30	29	29	29
Lise	25	28	24	22	17	19

Kaynak: (Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2012-2018, http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64, (Çevrimiçi), 02.08.2019)

3.2.4.3. Öğretmen Sayısı

Tablo 78: Eğitim Seviyesi, Yıllar ve Görev Yapılan Yer İtibarıyla Şanlıurfa'daki Resmi ve Özel Okullardaki Öğretmen Sayısı

Eğitim Seviyesi	Türü	Bulunduğu Yer	Yıllar					
			2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Okul Öncesi	Resmi	Toplam	2022	1582	1770	1796	1423	1556
		Şehir	1054	785	1767	1796	1423	1556
		Köyler	968	787	3	-	-	-
	Özel	Toplam	12	11	16	31	29	35
		Şehir	12	11	16	31	29	35
		Köyler	-	-	-	-	-	-
İlkokul	Resmi	Toplam	8849	8145	8331	8659	8864	8882
		Şehir	4281	4240	8331	8659	8864	8882
		Köyler	4568	3905	-	-	-	-
	Özel	Toplam	123	104	117	175	113	178
		Şehir	123	100	117	175	113	178
		Köyler	-	4	-	-	-	-
Ortaokul	Devlet	Toplam	5826	6016	8052	9668	8516	9185
		Şehir	3482	3439	8052	9668	8516	9185
		Köyler	2344	2577	-	-	-	-
	Özel	Toplam	130	195	222	315	303	330
		Şehir	113	184	222	315	303	330
		Köyler	17	11	-	-	-	-
Lise	Devlet	Toplam	3112	3914	5441	6380	6033	6107
		Şehir	2774	3504	5441	6380	6033	6107
		Köyler	338	410	-	-	-	-
	Özel	Toplam	193	422	419	838	741	809
		Şehir	178	407	419	838	741	809

		Köyler	15	15	-	-	-	-

Kaynak: (Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2012-2018, http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64, (Çevrimiçi), 02.08.2019)

3.3. Şanlıurfa'da Eğitimin Önünde Fırsatlar ve Tehditler

3.3.1. Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler

3.3.1.1. Nüfusa Oranı

Suriye'de iç savaşın başladığı 15 Mart 2011 tarihinden sonra, ilk başlarda göç etmeyip ülkelerinde kalmayı tercih eden Suriyeliler, savaşın yayılması, can ve mal güvenliklerinin kalmaması nedeniyle 2012 yılından itibaren ve özellikle de 2013 yılından sonra artan miktarlarda çevre ülkelere göç etmeye başlamışlardır. Türkiye, BM raporuna göre son 5 yıldır dünyada en çok sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkedir ayrıca 7 yıldır devam eden iç sebebiyle en fazla Suriyeli sığınmacı ülke barındıran ülke konumundadır. 2019 yılı itibarıyla ülkemizde resmi rakamlara göre 3.639.284 Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır ve bu sayı her geçen gün de artmaktadır. Bununla birlikte ülkemizde bulunan Suriyeli sığınmacı sayısının resmi rakamlar daha fazla olduğu sıklıkla ifade edilmektedir.

Tablo 79: Yıllar İtibarıyla Türkiye'deki Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler

Yıllar	Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeli Sayısı
2012	14.237
2013	224.655
2014	1.519.286
2015	2.503.549
2016	2.834.441
2017	3.426.786
2018	3.623.192
2019	3.639.284

Kaynak: (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, https://goc.gov.tr/gecici-koruma5638, (Çevrimiçi), 04.08.2019)

Şanlıurfa nüfusu 2019 yılı itibarıyla 2.035.809 iken, Şanlıurfa'da bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sayısı ise, 430.237'dir. İl nüfusuna oranına bakıldığında ise, %21,13 gibi yüksek bir oranı teşkil ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, %81,31'lik bir oranda Suriyeli barındıran Kilis'in durumu ise ayrıca dikkate değerdir. Her ne kadar Şanlıurfa'daki Suriyeli sığınmacıların nüfusa oranı Kilis'teki kadar fazla olmasa da, barındırdığı Suriyeli sayısı bakımından Şanlıurfa, Kilis'ten daha zor bir durumda bulunmakta ve bu açıdan Gaziantep'in ardından ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 80: 2018 Yılı İtibarıyla Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeli Sayısının Nüfusa Oranına Göre İlk On İl

İl	Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeli Sayısı	İl Nüfusu (2018)	İl Nüfusu İçindeki Oranı
Kilis	115.903	142.541	81,31
Hatay	431.098	1.609.856	26,78
Gaziantep	445.154	2.028.563	21,94
Şanlıurfa	430.237	2.035.809	21,13
Mersin	201.607	1.814.468	11,11
Adana	240.752	2.220.125	10,84
Mardin	87.411	829.195	10,54
Osmaniye	49.801	534.415	9,32
Kahramanmaraş	89.723	1.144.851	7,84
Bursa	174.770	2.994.521	5,84

Kaynak: (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, https://goc.gov.tr/gecici-koruma5638, (Çevrimiçi), 04.08.2019)

3.3.1.2. Yaş İtibarıyla Demografik Dağılımları

Türkiye'ye gelen Suriyeliler çoğunlukla, doğum hızının yüksek olduğu Suriye'nin kırsal kesimlerindendir. Suriye'nin kalkınmışlık seviyesinin düşük olması, ekonomisinin daha çok tarımsal üretime dayalı olması ve savaştan önceki dönemde nüfusun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması dolayısıyla Türkiye'deki Suriyelilerin yaş ortalaması da düşüktür.

Tablo 81:Türkiye'de Yaşayan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet İtibarıyla Demografik Dağılımları

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
0-4 Yaş	277.609	259.211	536.820
5-9 Yaş	255.156	240.190	495.346
10-14 yaş	199.897	185.248	385.145
15-18	149.959	123.269	273.228
19-24	318.151	229.533	547.684
25-29	205.428	146.589	352.017
30-34	169.589	124.533	294.122
35-39	119.975	94.791	214.766
40-44	79.220	70.000	149.220
45-49	58.722	55.780	114.592
50-54	47.461	45.412	92.873
55-59	33.055	33.340	66.395
60-64	23.074	23.769	46.843
65-69	15.149	15.781	30.930
70-74	8.529	9.167	17.696

75-79	4.729	5.949	10.678
80-84	2.627	3.281	5.908
85-89	1.426	1.881	3.307
90+	760	954	1.714
Toplam	1.970.516	1.668.768	3.639.284

Kaynak: (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, https://goc.gov.tr/gecici-koruma5638, (Çevrimiçi), 04.08.2019)

2019 itibarıyla Türkiye'de bulunan geçici koruma statüsündeki 3.639.284 Suriyelinin 2.238.223'ü yani %61,5'i 0-24 yaş arası çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. 0-18 yaş arasındaki 1.690.539'u %46,5'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, ülkemizdeki Suriyelilerin yarısından fazla bir kesimi hâlâ eğitim çağında, neredeyse yarısı da kanunlarımız çerçevesinde zorunlu eğitim çağında yer almasına rağmen önemli bir kısmı herhangi bir eğitim kurumuna kayıtlı değildir. 2017 yılı itibarıyla okul çağındaki Suriyeli çocuk sayısı 833.039 olmasına karşın, örgün eğitim kurumlarında ve geçici eğitim merkezlerinde eğitim gören toplam Suriyeli öğrenci sayısı 486.416'da kalmıştır. Türkiye'de bulunan Suriyeli çocukların %42'lik bir kısmı herhangi bir okula gitmemekte/gidememekte ve eğitim alamamaktadır (Tanrıkulu, 2017; Coşkun & Emin, 2016).

3.3.1.3. Eğitim Durumları

Suriyelilerin eğitim seviyeleri hakkında ne Türkiye'de ne de uluslararası kuruluşlarda herhangi bir veri bulunmamaktadır. Zira savaş dönemlerinde eğitim, akla gelen en son konulardan biri olmaktadır. Ancak savaştan önceki döneme bakıldığında da, Suriye'deki eğitim ve nüfusun genel eğitim seviyesi hakkında herhangi bir veriye rastlanmamaktadır. Bunun temelinde, Batı dünyasıyla zayıf politik, siyasi ilişkiler ve uluslararası kuruluşların Suriye hakkında veri toplamasına izin verilmemesi bulunmaktadır.

Savaştan kaçtıkları, öncelikle en temel insani ihtiyaçlarını karşılama amacında oldukları ve savaşın da uzun sürmeyeceği düşünüldüğü için, Suriyeli sığınmacıların eğitim seviyeleri ve eğitim ihtiyaçları hakkında –en azından göçün başladığı ilk yıllarda– kalıcı çözümler üretmek amacıyla herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Zira bu yöndeki çalışmaların hem "savaş kısa sürede sonuçlanacağı" için gereksiz olduğu hem de Türkiye'ye gelen sığınmacıların Türkiye'de kalmalarını teşvik edeceği düşüncesiyle olumlu yaklaşılmamıştır (Seydi, 2014). Ancak ilerleyen yıllarda savaşın sonuçlanmaması, kamp dışında yerleşen, gündelik hayata da dâhil olan Suriyeli sığınmacı sayısının artması sonucunda, bu sığınmacıların eğitim durumları giderek önemli bir sorun haline gelmiştir.

Türkiye'ye gelen Suriyeliler, ülkelerinde hangi eğitim seviyesinde olduklarına dair bir belge getirdiklerinde bu eğitim seviyesinin Türkiye'deki muadili ile birbirine denk olup olmadığı konusunda bir sorgulama yapılmadan ilgili okullara ve üniversitelere kayıtları yaptırılmıştır. Ülkelerinde eğitim-öğretim hayatlarına başlamış çocuklar ve gençler için sorun bu şekilde çözülmeye çalışılmışsa da, esas sorun henüz eğitim sistemine dâhil olmamış çocuklar bakımından ortaya çıkmıştır. Zira Suriyelilerin eğitimlerine yönelik bir politika oluşturulmadığından ve ülkelerindeki eğitim sisteminin de tamamen işlevsiz hale gelmesinden dolayı bu süreçte okul çağına gelen çocukların eğitimin en önemli aşaması olarak kabul edilen okul öncesi ve ilkokul eğitimlerinden mahrum kalmaları sonucu ortaya çıkmıştır (Çetin, 2016). Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, söz konusu olumsuz durum, kamplarda yaşayan Suriyeli sığınmacılar için söz konusu değildir. Sığınmacıların gelmeye başladıkları ilk andan itibaren kamplarda eğitim de dâhil her türlü ihtiyaçları karşılanmış, hatta bu durum Birleşmiş Milletlerce de takdirle karşılanmıştır. Buna karşılık, kampların kapasitelerinin devamındaki süreçte gelen Suriyelileri barındırma bakımından yetersiz kalması ve bunların da ülkenin çeşitli il ve bölgelerine dağılmaları/yerleştirilmeleri sebebiyle, artık eğitim konusunda daha farklı bir strateji izlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Ertaş & Çiftçi Kıraç, 2017).

MEB'in 2014 yılında yayınladığı 2014/21 sayılı genelge ile yabancı tanıtma belgesi bulunan Suriyeli öğrencilerin okullara kayıt olmalarının ve Türkiye'deki öğrencilere sağlanan tüm hak ve imkânlardan faydalanmaları mümkün hale gelmiştir. Bununla birlikte, eğitim sorununun tamamıyla ortadan kalktığından bahsetmek de mümkün değildir. Okula kayıt olan öğrencilerin karşılaştıkları (dil farklılığı, eğitim seviyesi ve müfredat farklılığı, sosyal dışlanma vb.) sorunlar yanında esas büyük problem alanını, okula kayıt yaptıramayan ve çocuk işçi olarak çalıştırılan çocuklar oluşturmaktadır (Harunoğulları, 2016; Coşkun & Emin, 2016). Eğitim sistemine dâhil olan çocukların sorunlarını çözmek, en azından hafifletmek mümkün iken ve bu çocukların, dolayısıyla da ailelerinin Türkiye'yle bütünleşmelerinin sağlanması yönünde çeşitli imkânlar bulunmaktayken okula gidemeyen ve toplumla bütünleşmesini sağlayabilmek için kendisine herhangi bir fırsat sunulmayan yüzbinlerce Suriyeli çocuk bulunmaktadır (Saklan, 2018).

Eğitim sistemine dâhil edilemeyen ve devletin bir şekilde "dokunamadığı" çocuk sayısının bu denli fazla olmasının, ilerleyen zamanlarda toplumsal hayatın pek çok alanında önemli sorunlar yaşanmasına sebep olacağı öngörülmektedir (Karasu, 2018). Soruna Şanlıurfa özelinde bakıldığında ise, etkili ve kalıcı politikalar üretilmediği takdirde, Suriyeli sığınmacıların Şanlıurfa özelindeki neden olacakları toplumsal sorunların Türkiye geneline göre daha tesirli olacağı açıktır. Zira Şanlıurfa'nın zaten var olan ve ilin diğer gelişmiş iller (Gaziantep, Ankara, İzmir, İstanbul gibi) seviyesine ulaşmasına engel olan sorunlarına yenilerinin de eklenmesi anlamına gelen bu durum, ilin yavaş yavaş da olsa çözülmeye başlanan eğitim ve toplumsal alandaki sorunlarının çözümünü imkânsız hale getirecek, ilin bulunduğu durumdan daha da geriye gitmesine sebep olacaktır. Yapılan tahminlerde, Suriye'deki iç savaşın daha uzun yıllar devam edeceği, hatta Suriye'nin bir daha eskisi gibi tek bir devlet olamayacağı, olsa da istikrarsızlığın uzun bir süre devam edeceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla da, ülkemizde yaşayan Suriyelilerin ülkelerine dönmelerinin pek de ihtimal dâhilinde olmadığı savunulmaktadır (Tanrıkulu, 2017) (Kap, 2014). Bu sebeple, politika yapıcılarının bunu göz önünde bulundurmaları büyük önem arz etmektedir.

Her ne kadar Suriyelilerle ilgili mevcut durum birçok olumsuzlukları barındırsa da, doğru politikalarla hem Şanlıurfa'nın hem de Türkiye'nin çok faydalı sonuçlar elde etmeleri de mümkündür. Suriyeli sığınmacılar başka bir ülkeden gelmiş ve başka bir dili konuşuyor olsalar da; esasında yaşam tarzları, örf-adetleri ve gelenekleri bölge insanıyla ve yaşam tarzıyla önemli ölçüde benzeşmektedir. Bu sebeple, aslında Türkiye içerisinde Suriyeli nüfus yüksek oranlara ulaşmış olsa da, Batı ülkelerinde yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunlar –en azından şu an için– Türkiye'de çok daha az yoğunlukta görülmüştür. Suriyelilerden kaynaklanan sorunun temelinde, Suriyeliler 'in "yabancı" olarak görülmeleri ve bire bir temas kurmaktan ve her insanı kendi özelinde değerlendirmekten ziyade toptancı bir bakış açısıyla ve önyargılarla yaklaşılması yatmaktadır. Halk için mazur görülebilecek bu davranışa, yöneticiler söz konusu olduğunda kesinlikle başvurulmamalı, konuya bir sorun olarak değil potansiyel bir gelişim alanı olarak bakılmalı, geçici çözümler yerine kalıcı çözümler üretilmeye çalışılmalıdır.

3.3.1.4. Entegrasyon Politikaları

Suriye'de iç savaşın başladığı ilk dönemlerde Türkiye'ye gelen az sayıda Suriyeli; savaştan kaçtıkları, canlarını ve ailelerini koruma, kurtarma kaygısında oldukları ve daha da önemlisi, savaşın geçici olacağı ve bunların ülkelerine geri dönecekleri düşünüldüğü için merhametle ve diğer pek çok ülkede veya millette görülmeyen bir yardımseverlikle karşılanmışlardır. Ancak savaşın uzaması, Türkiye'ye gelen Suriyeli sayısının artması ve Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan içinden geçtiği zor dönem, Suriyelilere gösterilen hoşgörünün giderek ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur (Çetin, 2016; Saklan, 2018)

Artık Suriyelilerin Türkiye'de geçici değil de kalıcı oldukları –en azından büyük bir kısmının– kabul edilmektedir. Bu sebeple, Suriyelilerin Türk halkıyla bütünleştirilebilmeleri, çıkması muhtemel pek çok sorunun henüz kaynağında ve küçükken çözülebilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Özellikle son dönemlerde ülkemizde etkisini artıran milliyetçi söylemlerin ve önyargılı değerlendirmelerin neticesinde Suriyelilere karşı olumsuz söylemler de artış görülmektedir.

Suriyelilerin Türkiye'ye ve Türk toplumuna entegrasyonu bakımından hızla hem devlet hem yerel hem de sivil toplum düzeyinde tedbirlerin alınması ve uygulamaya geçilmesi gerekmektedir. Dil, günlük hayatta karşılaşılan ve yaşam kalitesini doğrudan etkileyen pek çok sorunun çözümünü sağladığından entegrasyonun sağlanabilmesi bakımından en etkili işlerin başında Suriyelilere Türkçe öğretilmesi gelmektedir. Bu noktada, devletin imkânlarının geniş olması sebebiyle, başvurabileceği alternatiflerin sayısı da pek çoktur. Bu bağlamda son yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde geliştirilen projelerle Suriyelilere halk eğitim merkezleri ve TÖMER aracılığıyla dil eğitimleri verilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde mahalli idarelerin de başvurabilecekleri pek çok yöntem vardır. Bununla birlikte, entegrasyonun tam anlamıyla sağlanabilmesi ve aynı zamanda dil sorununun da çözülebilmesi bakımından, Türkçe eğitiminin sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla, yani gönüllüler aracılığıyla verilmesi çok daha yerinde olacaktır. Nitekim bu amaçla Türkiye'nin pek çok ilinde sivil toplu kuruluşları Suriyelilere Türkçe öğretme faaliyetine başlamış bulunmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığının 2014 yılında uygulamaya geçirdiği Yabancı Öğrenci Bilgi İşletim Sistemi (YÖBİS), entegrasyonun sağlanabilmesi için atılmış bir diğer önemli adımdır. Bu tarihe kadar Türkiye'deki eğitim imkânlarından sınırlı bir şekilde faydalanabilen Suriyeli çocuklar, bu tarihten sonra herhangi bir Türk öğrenciye sağlanan tüm imkânlardan faydalanma hakkını elde etmişlerdir. Böylece, zaten önemli bir kısmı toplumsal hayata entegre edilememe tehlikesi içinde olan Suriyeli genç kuşağın "kayıp nesil" olmasının önüne geçmek bakımından önemli bir adım atılmıştır (Emin, 2018). Yapılan saha araştırmalarında Suriyelilerin Türkiye'de kalmaya niyetli oldukları ve Türkiye içerisinde kendilerine bir yer edinebilmek bakımından da çocuklarının eğitim görmelerini özellikle arzu ettikleri görülmektedir (Yıldırımalp, İslamoğlu, & İyem, 2017). Buradan anlaşılmaktadır ki, entegrasyonun gerçekleşebilmesi için en önemli unsurlardan biri olan entegre olma/bütünleşme arzusu Suriyelilerin çok büyük bir kesiminde mevcuttur (Çetin, 2016). Dolayısıyla, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atılan bu adım, henüz Türk halkında kitlesel boyuta ulaşmamış Suriyelilerden kaynaklanan memnuniyetsizliğin eğitim yoluyla aşılabilmesi bakımından önemli bir adım olmuştur.

Suriyelilerin Türkiye'ye entegrasyonlarının sağlanması yönünde atılan bir diğer adım da, Suriyelilere çalışma izni verilmiş olmasıdır. Her ne kadar bu adım kara propagandaya maruz kalmış ve Suriyelilerin Türklerin işlerini elinden almasına sebep olacağı şeklinde bir algı oluşturulmuş olsa da, esasında Suriyelilerin hem Türkiye ekonomisine hem de kendilerine katkı sağlamalarının önünü açması bakımından önemlidir. 11 Ocak 2016 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla yayınlanan "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" in 8. maddesinde, "Çalışma izni başvurularının değerlendirilmesinde, işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısı üzerinden sektör ve illere göre açık iş ve işe yerleştirmeler dikkate alınarak Bakanlıkça, geçici koruma sağlanan yabancı istihdamı kotası değişen oranlarda uygulanabilir. Üçüncü fıkra hükmü saklı kalmak üzere, çalışma iznine başvurulan işyerinde çalışan geçici koruma sağlanan yabancı sayısı, işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde onunu geçemez." Yer verilen hükümle, Suriyelilerin yasal olarak Türkiye'deki iş piyasalarına işçi olarak girebilmelerinin önü açılmıştır.

Şanlıurfa'da, Suriyelilerin entegrasyonu yönünde uygulanan politikalara bakıldığında ise, merkezi yönetim tarafından Suriyeliler için geliştirilen ve uygulanan projeler haricinde Şanlıurfa ili özelinde herhangi bir proje geliştirilmediği görülmektedir. Ne Valiliğin ne Büyükşehir Belediyesinin ne de Karacadağ Kalkınma Ajansının –internet sitelerinden görüldüğü kadarıyla– Suriyelilerle ve Suriyelilerin entegrasyonuyla ilgili bir projesi bulunmamaktadır. Oysaki Şanlıurfa'da barınan Suriyeli sayısı ve ileride il için ortaya çıkarabileceği muhtemel sorunlar dikkate alındığında, Şanlıurfa özelinde de gerekli önlemlerin alınması elzemdir.

3.3.2. Toplumsal Yapı

3.3.2.1. Kırsal-Kentsel Nüfus Yoğunluğu

Şanlıurfa, geçmişten bugüne verimli toprakları ile bilinen ve ekonomisi de tarıma dayanan bir il olmuştur. Bu sebeple, bölgeye yapılan yatırımlar çoğunlukla tarımsal üretimi desteklemek ve geliştirmek amaçlı olmuştur. Bu anlamda yapılan en büyük yatırım Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) olmuştur. Her ne kadar potansiyeli değerlendirme bakımından tarım alanında yapılan bu türden yatırımlar ekonomik açıdan mantıklı olsa da, bölgenin kendi toplumsal yapısı sebebiyle söz konusu projelerden istenen verim henüz elde edilememiştir.

Şanlıurfa'da halen daha kırsalda yaşayan nüfus, şehrin toplam nüfusunun yarısına yakındır. Bu durum tek başına bir şehrin gelişmişlik seviyesini ölçmede yeterli olmadığı gibi kırsalda yaşayan nüfusun fazla olması da tek başına olumsuz bir durum olarak değerlendirilemeyecektir. Avrupa'nın, özellikle de Almanya'nın pek çok şehrinde kırsalda nüfusun önemli bir kısmı yaşamaktadır. Altyapının henüz yeterli seviyeye ulaşmadığı, ekonomik gelişmişlik seviyesinin düşük kaldığı Şanlıurfa gibi şehirlerde kırsalda yaşayan nüfusun, kentte yaşayan nüfustan daha fazla olması önemli bir sorun teşkil etmektedir fakat bu durum bir avantaja da çevrilebilir. Sanayileşme, Şanlıurfa'nın ekonomik gelişmişlik seviyesini daha yukarı çekebilmek için tek yol değildir. Aksine, bu yöndeki çabalar il ekonomisi ve zaman bakımından kayıplara da yol açabilecektir. Bu sebeple, Şanlıurfa'da kırsalda yaşayan nüfusun kente göç etmesini sağlamak veya ummak yerine, bu kişilerin oldukları yerde kalmalarını, fakat ekonomiye katkıda bulunacak şekilde örgütlenmelerini sağlamak önemlidir. Bunun en doğru yolu da, tarımsal üretimi bilgi yoğun şekilde yapmayı sağlayacak eğitimlerin yöre halkına, çiftçilere verilmesidir. Harran Üniversitesi bünyesinde bulunan ve ilçelere de dağılmış olan meslek yüksekokulları bu bakımdan önemli bir gelişmedir. Söz konusu meslek yüksekokullarının eğitim kalitesinin daha da yukarı çekilmesi ve bu okulların fiziki ve mali imkânlarının artırılması, kırsalda yaşayan nüfusun eğitim seviyesinin artırılması ve hem kendilerine hem Şanlıurfa hem de ülke ekonomisine katkı sağlamaları bakımından önem arz etmektedir.

3.3.2.2. Feodal Adetler

Şanlıurfa'da yerleşik olan ve toplumsal hayatın her kademesini önemli ölçüde etkileyen aşiret düzeni, hem diğer bölgelerde –özellikle de batı bölgelerinde– yaşayanların bölgeye karşı önyargıyla yaklaşmalarına hem de bölge halkının özgürce hareket edememeleri sebebiyle kendilerinin ve şehrin potansiyelinin ortaya konulmasına engel olmaktadır.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, aşiret tipi toplumsal yapıların artık çağdışı kaldığını ve bu türdeki yapıların gelişememiş, geri kalmış toplumlarda görüldüğünü ifade etmek mümkün olmakla birlikte, güncel hayattaki duruma bakıldığında, halen daha bu kadar büyük bir kitleyi bünyesinde barındırdığı, insanların aidiyet hissettiği bir yapının varlığını tek başına baskı ile açıklamak mümkün değildir. Zira baskı yoluyla kurulan toplumsal yapılar mutlaka bir yerden açık vermekte ve zayıflamakta, dağılmaktadır. Oysaki aşiretler bölgede yüzlerce yıldır varlıklarını sürdürmektedir. Bu sebeple, aşiretlerin varlıklarını devam ettirmelerinde başka etkenlerin de bulunduğunu ve dolayısıyla da toplumsal yaşamda bir karşılıklarının olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu gerçekten hareket edildiğinde, her ne kadar bölgeye ve özellikle de Şanlıurfa'ya yönelik olumsuz bir kanaat oluşmasına sebebiyet verse de, bölgede uygulanmak istenen politikaların aşiretler tarafından uygun görülmediği sürece hayata geçirilmesi de pek mümkün gözükmemektedir. Ancak tabii ki bu tespit, uygulanacak politikalarda aşiretlerin de onayının aranması veya onların istediğinin aksine bir harekette bulunulmaması anlamına da gelmemektedir. Yapılması gereken, en azından ilk etapta, toplumda değişim ve dönüşüme ön ayak olacak politikaların, mümkün olduğunca aşiretler tarafında en az karşı çıkılacak olanlarını hayata geçirmek, devamında ise, halkta devlete gerekli güven ve aidiyet sağlandıktan sonra daha etkili ve toplumsal yapıyı dönüştürücü olanlarını uygulamaktır.

3.3.3. Şanlıurfa'ya Yönelik Genel Algı ve Bunun Öğretmen Kadrosuna Yansıması

Geçmişten gelen birtakım algıların neticesinde, Türkiye'deki –özellikle daha önceden hiç doğu illerini görmemiş– memurlar arasında doğu illerinde görev yapmak bir "mecburiyet" olarak algılanmakta, mümkünse hiç gitmemek veya gitmekten başka bir çare yoksa da en kısa sürede bitirip başka illere tayin istemek şeklinde davranışlar görülmektedir. Şanlıurfa özelinde de durum pek farklı değildir. Özellikle Şanlıurfa'nın ilçelerinde veya şehir merkezinden uzak okullarda görev yapan öğretmenlerin, mecburi hizmet süreleri sona erdikten sonra başka illere tayin olmayı istemeleri sebebiyle Şanlıurfa'daki öğretmen sirkülasyonunun çok fazla olduğu görülmektedir (Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2017).

Şanlıurfa'daki toplumsal yapının öğretmenlerin psikolojik durumlarına ve motivasyonlarına olumsuz etkilerde bulunduğundan bahsetmek mümkündür. Öğrencilerine karşı kendisini korumakla yükümlü olduğunu ve öğrencilerinden veya öğrencilerinin ailelerinden kendisine yönelecek şiddet eylemlerinden çekinen öğretmenler, öğrencinin başarı seviyesini ölçmede veya gerçek durumunu yansıtmada zorlanmaktadırlar. Örneğin, sınav sonucu düşük olan bir öğrencinin kendisi veya ailesi tarafından öğretmenlere karşı gerçekleştirilen şiddet haberlerine zaman zaman rastlanılmaktadır. Her ne kadar bu durum nadiren de olsa, hem bölgeye hem de Şanlıurfa'ya yönelik algı, bu türden haberlerin bir efsane gibi kulaktan kulağa yayılmasına ve olduğundan daha da kötü gösterilmesine yol açmaktadır.

Öğretmen kadrosunun istekli bir biçimde görevlerini ifa etmelerini engelleyen bir diğer husus da, sosyal ve kültürel imkânların yeterli olmayışı, öğretmenlerin geldikleri illerdeki imkânları Şanlıurfa'da bulamamalarıdır. Esasında bu durum, toplumsal yapının farklı illerde farklı şekillerde oluşmasından kaynaklanmaktadır. Batı illerinde insanlar eğlenmek, rahatlamak için eğlence merkezlerine, kafe, restoran gibi mekânlara gitmeyi isterken; doğu illerinde bu ihtiyaç kahvehane, ev ziyaretleri gibi farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Ancak Şanlıurfa özeline bakıldığında sıra geceleri gibi aslında Batı illerinde gerçekleştirilen eğlence organizasyonlarının farklı şekillere büründüğü değerlendirilebilecektir. Bu noktada, sorunun temel sebeplerinden bir olarak, mecburi hizmet kapsamında görev ifa etmek için gelen öğretmenlerin ili tanımamaları, tanımadıkları için de kendilerini psikolojik olarak rahatlatacak imkânların varlığından bihaber olmaları neticesinde, bu türden imkânlar var olsa dahi faydalanamamaları gösterilebilecektir. Esasında İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından öğretmenlere verilecek şehre uyum kurslarının bu sorunun çözümünde büyük katkı sağlaması ve hem öğretmen kadrosunun motivasyonunun artırılmasında hem de sirkülasyonunun azaltılmasında etkili olması mümkündür.

3.3.4. Sosyal ve Kültürel İmkânlar

Bir kentteki sosyal ve kültürel imkânlar ne kadar gelişkin ve yaygın ise, o kentteki toplumsal yaşamın kalitesi ve halkın birbiriyle olan etkileşimi ve birbirine olan bağlılığı da o denli fazladır. Her dönemin sosyal ve kültürel ihtiyacı birbirinden farklı olabilmekle birlikte, bu ihtiyacı karşılamak için duyulan istek ve arzu aynıdır. Günümüzde, sosyal medyanın ve teknolojinin gelişmesi, kentleşmenin çarpık bir şekilde uygulanması ve en önemlisi de karşılıklı duyulan güven duygusunun yitirilmesi, insanların sosyalleşmelerinin de önüne geçmektedir. Son zamanlara kadar yeterli altyapı ve fiziki imkân olmamasından kaynaklı sorunlar, yapılan yatırımlarla önemli ölçüde giderilmiş ve giderilmeye de devam etmektedir. Şanlıurfa'da son on beş yılda çocuk ve gençlerin spor yapabilmelerine imkân sağlayan pek çok tesis inşa edilmiş, bunun yanında birçok park ve bahçe de yapılmıştır. Devam eden ve planlanan projeler arasında da bu türden eserler bulunmaktadır.

Fiziksel imkânlar, sosyalleşmenin sağlanması bakımından önemli olmakla birlikte, bundan daha önemli ve etkili olacak husus, "gönüllülük" anlayışının yaygınlaştırılması ve bu sayede insanların birbirleriyle kurdukları etkileşimi artırmaya çalışmaktır. Şanlıurfa bakımından değerlendirildiğinde, "gönüllülük" anlayışının yaygınlaştırılmasının kentteki toplumsal yapının değiştirilmesi ve

dönüştürülmesi, aşiret türü yapılanmaların ortadan kaldırılabilmesi için katkı sağlaması da mümkündür. Zira insanların yapılması gereken şeyleri devletten veya daha üst bir merciden beklemek yerine kendilerinin yapabileceklerine dair kendilerine güven duymaları, daha bağımsız olmalarına ve "kendilerinden olmayan" kişilerle de iletişime geçmelerine fırsat tanıyacaktır.

3.4. Hedef ve Eylemler

No	Hedefler
1	Okul öncesi eğitime dâhil olan çocuk sayısının artırılması
2	Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin gündelik hayata katılımlarının artırılması
3	Şehirde yaşayan nüfusun kendi aşiret bağlarından ziyade devlete olan güveninin artırılması
4	Şehirdeki eğitim öğretim kurumlarında görev alan öğretmenlerin yeterliklerinin artırılması, şehre uyum sağlama sürelerinin kısaltılması ve mümkün olan en kısa sürede şehirden ayrılma isteklerinin ortadan kaldırılması
5	Çocukların ve gençlerin hem kendi potansiyellerini açığa çıkarmalarını sağlayıcı, hem onları kötü alışkanlıklardan uzak tutmaya yarayan, hem de eğitim-öğretim faaliyetinin daha da kaliteli bir şekilde yapılmasını sağlayan sosyal imkânlar geliştirilmesi
6	Şanlıurfa'nın geçmişten gelen ve bazı uygulamalarla halen daha devam eden "şehir kültürü" yeniden tesis edilmesi
7	Çocukların -özellikle de kız çocuklarının- okula gitmelerinin veya okuldan ayrılmalarının önüne geçilmesi

Hedef-1 Okul öncesi eğitime dâhil olan çocuk sayısının artırılması			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Velilere okul öncesi eğitimin önemi hakkında telkinlerde bulunulacaktır.	Okul öncesi eğitim hakkında insanların zihninde var olan olumsuz algı	Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü
2	Ailelerin eğitim seviyesinin artırılması ve eğitimin kişilere sağladığı faydaların anlatılması amacıyla "Aile Eğitim Seminerleri"nin düzenlenmesi	Ailelerin eğitimsizliğinden kaynaklı eğitime karşı önyargılar	Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Sivil Toplum Kuruluşları
3	Okul öncesi eğitim kurumları il genelinde yaygınlaştırılacaktır.	Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasının önündeki fiziksel engeller	Şanlıurfa Valiliği ve Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi
4	Yerel televizyon ve radyo kanallarında okul öncesi eğitimin önemi hakkında programların ve kamu spotlarının yayınlanması	Okul öncesi eğitim hakkında insanların zihninde var olan olumsuz algı	Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yerel televizyon ve radyo kanalları

Hedef-2 Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin gündelik hayata katılımlarının artırılması			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Türkçe bilmeyen Suriyelilere Türkçe dil eğitimi verilecektir.	Dil farklılığından kaynaklanan karşılıklı anlaşma zorlukları	Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü
2	Şehrin yerli nüfusuyla iletişimlerini geliştirmek amacıyla ortak faaliyetler düzenlenecektir.	Ötekileştirme ve yabancılık algıları	Türkiye Diyanet Vakfı Şanlıurfa Şubesi

Hedef-3 Şehirde yaşayan nüfusun kendi aşiret bağlarından ziyade devlete olan güven artırılacaktır			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Şehirdeki kamu faaliyetlerinin, vatandaşların devlete olan güvenlerini artıracak şekilde daha etkin bir şekilde yürütülecektir. Taşradaki birimlerin halkla olan iletişimlerinin daha da artırılmasına, mümkünse vatandaşlarla bire bir temas kurulmasına çalışılacaktır.	Halkta, aşiret bağlarının devletin sunduğu hizmetlerden daha etkin ve güvenilir olduğu yönündeki yerleşik algı	Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Türkiye Diyanet Vakfı Şanlıurfa Şubesi

Hedef-4 Şehirdeki eğitim öğretim kurumlarında görev alan öğretmenlerin şehre uyum sağlama sürelerinin kısaltılması ve mümkün olan en kısa sürede şehirden ayrılma isteklerinin ortadan kaldırılması			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Şehirde görev yapmakta olan öğretmenlerin mesleki yeterliklerinin geliştirilmesi sağlanacak, bu amaçla çeşitli meslek içi eğitimler verilecektir.	Öğretmenlerin çağın ve bu çağda yetişen öğrencilerin istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek eğitimden ve mesleki yeterlikten uzak olmaları	Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şanlıurfa İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri Karacadağ Kalkınma Ajansı GAP İdaresi Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı Şanlıurfa Şubesi Uluslararası Eğitimciler Derneği- ULUED
2	Şehirde görev yapmakta olan öğretmenlerin yeterlik seviyelerini ve genel durumlarını yerinde ve doğru bir şekilde tespit edebilmek için düzenli ve sık periyotlarda saha analizleri yapılacaktır.	Öğretmenlerin yeterlik seviyelerinin doğru bir şekilde tespit edilememesi	Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şanlıurfa İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri
3	Şehirdeki öğretmenlere sunulan sosyal imkânlar artırılacaktır.	Öğretmenlerin özellikle de daha gelişmiş illerden gelen öğretmenlerin ihtiyaç duydukları sosyal aktiviteleri gerçekleştiremiyor olmaları	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi

			Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü
4	Şehre yeni tayin olunan öğretmenlerin varsa şehre yönelik olumsuz algılarını kırıcı ve şehrin olumlu yanlarını gösteren faaliyetlerde bulunulacaktır. Mümkünse öğretmenler için şehri tanıtıcı kültürel geziler, sosyal faaliyetler düzenlenecektir.	Ülkemizde genel olarak var olan Doğu illerine yönelik olumsuz algı	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Şanlıurfa Turizmi Geliştirme A.Ş. Şanlıurfa Turizm Geliştirme Derneği (ŞUTADER) Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV)
5	İldeki Milli Eğitim teşkilatıyla ilgili özellikle öğretmenlerden gelen şikayetleri ortadan kaldırma yönünde tedbirler alınacaktır.	Kayırmacılık ve hak etmeyen kişilerin hak etmedikleri görevlere getirildikleri algısı	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şanlıurfa İlçeleri Kaymakamlıkları Şanlıurfa İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri
6	Öğretmenlerin uygun kira ücretleri ödeyerek kalabilecekleri konutların sağlanması	Öğretmenlerin yaşadıkları maddi zorluklar	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şanlıurfa İlçeleri Kaymakamlıkları Şanlıurfa İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri

Hedef-5 Çocukların ve gençlerin hem kendi potansiyellerini açığa çıkarmalarını sağlayıcı, hem onları kötü alışkanlıklardan uzak tutmaya yarayan, hem de eğitim-öğretim faaliyetinin daha da kaliteli bir şekilde yapılmasını sağlayan sosyal imkânlar geliştirilmesi

No	Eylemler	Yöneldiği Sorun Alanı	Sorumlu Kuruluş
1	Çocuk ve gençlerin daha kaliteli vakit geçirebilecekleri ve spor yapabilecekleri sosyal tesislerin sayısı artırılacaktır.	Şehirdeki genç nüfusun ihtiyaç ve taleplerini karşılayabilecek sosyal tesislerin azlığı	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi GAP İdaresi

			Karacadağ Kalkınma Ajansı Şanlıurfa İlçeleri Kaymakamlıkları
2	Şehirdeki öğretmenlere sunulan sosyal imkânlar artırılacaktır.	Öğretmenlerin -özellikle de daha gelişmiş illerden gelen öğretmenlerin- ihtiyaç duydukları sosyal aktiviteleri gerçekleştiremiyor olmaları	Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü
3	Şehre yeni tayin olunan öğretmenlerin varsa şehre yönelik olumsuz algılarını kırıcı ve şehrin olumlu yanlarını gösteren faaliyetlerde bulunulacaktır. Mümkünse öğretmenler için şehri tanıtıcı kültürel geziler, sosyal faaliyetler düzenlenecektir.	Ülkemizde genel olarak var olan doğu illerine yönelik olumsuz algı	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Şanlıurfa Turizmi Geliştirme A.Ş. Şanlıurfa Turizm Geliştirme Derneği (ŞUTADER) Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV)
4	İldeki Milli Eğitim teşkilatıyla ilgili özellikle öğretmenlerden gelen şikayetleri ortadan kaldırma yönünde tedbirler alınacaktır.	Kayırmacılık ve hak etmeyen kişilerin hak etmedikleri görevlere getirildikleri algısı	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şanlıurfa İlçeleri Kaymakamlıkları Şanlıurfa İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri
5	Şehirde yaşayan genç nüfusun ihtiyaçlarını doğru bir şekilde tespit edebilmek ve gerçekleştirilen projelerin etkinliğini ölçebilmek adına düzenli ve sık periyotlarda saha analizleri yapılacaktır.	Projelerin hangi hususlar dikkate alınarak geliştirileceğini ve gerçekleştirilen projelerin de ihtiyaca yeterli derecede cevap verip vermediğini belirlemede yaşanan zorluklar	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şanlıurfa İlçeleri Kaymakamlıkları Şanlıurfa İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri

Hedef-6 Şanlıurfa'nın geçmişten gelen ve bazı uygulamalarla halen daha devam eden "şehir kültürü" nün yeniden tesis edilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Şanlıurfa özelinde bir şehir kültürünün oluşturulması için ortak değerleri öne çıkartan sosyal faaliyetlerde bulunulacak ve bu amaçla çeşitli reklam faaliyetlerinde bulunulacaktır.	Şehrin sahip olduğu ve giderek de çeşitlenen kozmopolit toplumsal yapısının birbirine karşı duyduğu yabancılık hissi ve ötekileştirme davranışı	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Şanlıurfa İlçeleri Kaymakamlıkları Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Şanlıurfa Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Vakfı

Hedef-7 Çocukların -özellikle de kız çocuklarının- okula gitmelerinin veya okuldan ayrılmalarının önüne geçilmesi			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Taşımalı eğitim sistemi kapsamında eğitim öğretim gören öğrencilerin konaklayabilecekleri pansiyonların sağlanacaktır.	Taşımalı eğitim sisteminin ortaya çıkardığı ulaşım, vakit kaybı vb. sorunlar	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Şanlıurfa İlçeleri Kaymakamlıkları
2	Yerel televizyon ve radyo kanallarında yayınlanacak kamu spotlarıyla çocukların okula gönderilmeleri teşvik edilecektir.	Çocukların aile ekonomisine katkıda bulunmasının eğitimlerinden önce geldiği yönündeki toplumda yerleşik algı	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Şanlıurfa İlçeleri Kaymakamlıkları Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı

			Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı Şanlıurfa Şubesi Türkiye Diyanet Vakfı Şanlıurfa Şubesi
3	Özel sektörde faaliyet gösteren eğitim kurumlarının kız çocuklarına pozitif ayrımcılık uygulayarak burs vermeleri sağlanacaktır.	Özellikle kız çocuklarının eğitime katılmalarının önündeki en önemli engellerden biri olan maddi imkânsızlıklar	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Özel Eğitim Kurumları
4	Tarım sektöründe çalışmak zorunda kalan çocuklara farklı zamanlarda eğitime dâhil olma imkânı verilecektir ya da eğitim öğretim dönemleri bu çocuklar dikkate alınarak belirlenecektir.	Aileleri ikna edilemeyen veya ikna edilmekte zorlanılan ve tarım sektöründe çalışmak zorunda kalan çocukların eğitim öğretime dâhil olamamaları	Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü

4. ŞANLIURFA'DA GENÇLİK VE MADDE BAĞIMLILIĞI

Dr. Melike Akbıyık

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

4.1. Madde Kullanımı ve Bağımlılığı

4.1.1. Temel Kavramlar

4.1.1.1. Uyuşturucu Madde Bağımlılığı Nedir?

Uyuşturucu madde bağımlılığı "Vücudun işlevlerini olumsuz yönde etkileyen maddelerin kullanılması, bundan dolayı zarar görüldüğü halde bu maddelerin kullanımının bırakılamamasıdır."[i] Bağımlı kişi eğer madde kullanımına ara verirse yoksunluk belirtileri ortaya çıkar; madde kullanım sıklığı ve dozu süreç içerisinde artar. Maddenin elde edilebilir olması, yatkın kişilik özellikleri ve olumsuz sosyal çevre koşulları madde kullanımının ortaya çıkmasında etkili olan temel üç faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifade ile maddenin rahat elde edilebildiği (yasal ya da yasa dışı yollardan) ve bağımlılığın sürdürülmesinin şartlarını taşıyan bir çevrede (aile, okul, iş, arkadaşlar ile işsizlik, evsizlik gibi ekonomik sorunlar) yaşayan bir kişi özellikle de bağımlı olmaya yatkın özelliklere sahip ise (genetik yatkınlıkların yanı sıra anti-sosyal kişilik bozuklukları, depresyon, anksiyete gibi hastalıkların komorbidite oranı yüksektir) bir kere denemesi ile madde kötüye kullanımı ve bağımlılığı gelişmekte ve şekillenmektedir (Aykan, 2016).

4.1.1.2. DSM-4 ve DSM-5 Tanımları

Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatiksel El Kitabı (DSM) tüm dünyada yaygın olarak psikiyatrik hastalıkların tanısında kullanılan rehberdir. Bu rehberde "madde kullanım bozuklukları", "madde kötüye kullanımı" ve "madde bağımlılığı" şeklinde 2 başlığa ayrılmıştır. Madde kötüye kullanımında tekrarlayan sorun ve istenmeyen sonuçlara rağmen uygun olmayan ve tekrarlayıcı şekilde madde kullanılmaya devam edilir. Madde bağımlılığında ise birey her ne kadar bilişsel, davranışsal, fiziksel, sosyal sorunlar yaşıyor olursa olsun madde alımını ve kullanımını kontrol edemez durumdadır (Aykan, 2016). DSM-4'de yer alan bu ayrım 2013'te yayınlanan DSM-5'te "Madde Kullanım Bozuklukları" başlığı altında birleştirilmiştir. Dolayısıyla bilimsel olarak da madde kötüye kullanımı ve bağımlılığı birbirinden farklı olarak değil, bütünsel bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

4.1.1.3. Risk Faktörleri

Madde bağımlılığı konusunda tek bir nedenden bahsetmek güçtür. Farklı etken bir arada etkili olabilir. Bağımlılık açısından risk yaratan temel faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Ögel, 2010): Ruhsal sorunu olan ya da bağımlılığı olan ebeveynlerden oluşan aileler; Ebeveyn tarzları; Ebeveyn ve çocuk arasında bağlanma ve ilgi eksikliği; Okulda ve sınıfta şiddet içeren davranışlar sergileme ve aşırı utangaçlık; Düşük okul başarısı; Zayıf sosyal beceriler; Olumsuz arkadaş çevresi ve ilişkileri; Sosyal çevrenin uyuşturucu kullanımını onaylaması. Her bir risk faktörü genç nüfusun madde bağımlılığı da risk grubu oluşturduğuna işaret etmektedir.

Diğer taraftan Ögel (2010) farklı araştırma bulguları temelinde madde bağımlılığında koruyucu etkenleri bir araya getirmiştir. Güçlü ve olumlu aile bağları, ebeveynlerin çocuğun yaşamı ile ilgili olması, aile içi kurallar olması ve herkesin bu kurallara uymasu, ebeveynlerin çocukların arkadaşlarından ve yaptıklarındna haberdar olması ile okul ile kurulan güçlü bağ ve okul başarısının doğru bilgilendirme ile birlikte etkili olduğunu öne sürmüştür. Gençler üzerine yapılan hem ulusal hem de uluslararası birçok çalışmada sağlıklı ve olumlu aile ilişkilerine sahip gençlerin madde kullanımına

[i] https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/madde-bagimliligi

yönelme davranışlarının diğerlerine kıyasla daha az olduğu bulunmuştur (Bircan, Erden, & Vatansever, 2019; Bozkurt, 2015; Broman, Reckase, & Freedman-Doan, 2006; Bülbül & Odacı, 2018; Çataloğlu, 2011; Peltzer, 2009; Van Ryzin, Fosco, & Dishion, 2012; Wills & Yaeger, 2003; Yaman, 2014). Bu aşamada uyuşturucu madde kullanımını önlemeye yönelik yapılacak tüm çalışmalarda ailenin öncelikli öneminin ve rolünün unutulmaması gerekmektedir.

4.1.1.4. Yaklaşım Modelleri

Doğan (2001) ulusal politikalar belirlenirken temel alınan belli basil tutum ve tepki örüntülerini ve bunlara bağlı yaklaşımları şu şekilde özetlemiştir:

1. Moral-Legal Model: Bu modelde kullanılan madde merkezdedir. Temini azaltmak üzere sıkı denetim ve caydırıcı uyarılar ile ceza uygulamaları söz konusudur.
2. Halk Sağlığı Modeli: Bu modelde bağımlılık bir salgın hastalıkmış gibi algılanır ve tedavi öncelenir. Temini azaltmak ikincil plandadır.
3. Psiko-Sosyal Model: Bireyin merkeze alındığı bu modelde madde kullanımının birey için ifade ettiği anlam ve işlevi araştırılmaktadır. Ancak sadece madde kullanma değil diğer tutum ve davranışları da incelenir. Bu şekilde sorun önce tarif edilmekte ardından çözülebilmektedir.
4. Sosyo-Kültürel Model: Bu modelde birey, içinde bulunduğu toplumsal yapı ve kullanılan madde bütünleyici bir yaklaşımla ele alınır.

Türkiye'de, ilerleyen bölümlerde de değinileceği üzere, moral-legal model temelinde uyuşturucu ile mücadele narkotik bir suç olarak değerlendirilirken zamanla yapılan araştırmalar ile elde edilen sonuçlar bütüncül bir yaklaşımı içeren sosyo-kültürel model çerçevesinde bir mücadele politikasını zaruri hale getirmiştir.

4.1.2. Dünyada Madde Kullanımı ve Bağımlılığı

4.1.2.1. Uluslararası Açıdan Madde Kullanımı ve Bağımlılığı

Madde kullanımı ve bağımlılığının yazılı tarihin ilk dönemlerine kadar uzandığı söylenmektedir. Dinsel ya da eğlenme amaçlı olduğu kadar ağrı kesici gibi tıbbi amaçlar için farklı toplumlarda çeşitli sebeplerle kullanılmıştır. Zamanla ticaret, savaş ve göç gibi toplumsal olaylar aracılığı ile bu farklı toplumlarda kültürel amaçlarla kullanılan bağımlılık yapan bu maddeler dünyanın farklı bölgelerine yayılmıştır. Birleşmiş Milletler 1960 itibari ile uluslararası arenada madde kullanımı ve bağımlılığı ile mücadelede en etkili organdır. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler Komisyonu (United Nations Commision on Narcotic Drugs, CND) uluslararası BM'nin uyuşturucu maddelere ilişkin kontrol politikalarını belirler. Uluslararası Narkotik Kontrol Kurulu (The International Narcotics Control Board, INCB) BM bünyesinde yapılan sözleşmelerin uygulanıp uygulanmadığını kontrol eder. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (The United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC) uyuşturucu politikasının yönetim kurulu olarak üye ülkelerin politikaları kabul edip uygulamalarına destek verir, analitik çalışmalar yapar, uluslararası uyuşturucu durumunu izler ve yıllık raporlar hazırlar (Frank, Bjerge ve Houborg, 2008, Işık 2013 içinde).

Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (EMCDDA) de 1980li yıllarda büyüyen uyuşturucu sorununa karşı 1993'te kurulmuştur. 1995 yılında Lizbon'da faaliyetlerine başlayan Merkez, AB'nin merkezileşmemiş kurumlarından biridir. EMCDDA uyuşturucu, uyuşturucu bağımlılığı ve bunun sonuçları konusunda olgulara dayanan, nesnel, güvenilir ve karşılaştırılabilir bilgiler sağlamak amacıyla kurulmuştur. AB ve Üye Devletleri'ne Avrupa'nın uyuşturucu sorunlarına dair olgusal bir genel bakış ve

uyuşturucu tartışmasını desteklemek üzere sağlam bir kanıt temeli sunmak üzere kurulmuştur[i]. Her sene Avrupa uyuşturucu raporu EMCDDA tarafından hazırlanır.

4.1.2.2. Rakamlarla Dünyada ve Avrupa'da Madde Kullanımı ve Bağımlılığı

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi tarafından 2019 yılında yayınlanan Dünya Uyuşturucu raporunda[ii] yer alan bazı özet verileri şu şekilde sıralayabiliriz (UNODC, 2019):

- 2017 yılında dünya çapında yaklaşık 271 milyon kişi ya da 15-64 yaş arası dünya nüfusunun %5,5'i uyuşturucu madde kullanmıştır. Bu rakam 2009 yılında 210 milyon olarak rapor edilmiş, artış oranı nerdeyse %30 civarındadır.
- Esrar dünya çapında en yaygın kullanılan maddedir. Bir önceki sene yaklaşık 188 milyon kişi esrar kullanmıştır.
- Uyuşturucu kullanım bozuklukları yaşadığı düşünülen insan sayısının şu anda 35,3 milyon olduğu tahmin edilmektedir.
- 2017 yılında 585 bin kişinin uyuşturucu kullanımı nedeniyle öldüğü tahmin edilmektedir. Uyuşturucu kullanım bozukluklarına bağlı ölümlerin çoğu (üçte ikisi) opioid kullanımı ile ilgilidir.

Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi tarafından hazırlanan 2019 Avrupa Uyuşturucu Raporu[iii] verilerinden (EMCDDA, 2019) dikkat çeken bazı rakamları şu şekilde sıralamak mümkündür (Bkz. Şekil 1):

- Avrupa Birliği'nde yaklaşık 96 milyon kişinin (15-64 yaş yetişkin nüfusunun %29'unun) yaşamlarının bir noktasında yasa dışı uyuşturucu denediği tahmin edilirken; en sık denen uyuşturucu esrardır.
- Esrarın yaşam boyu kullanım seviyeleri AB ülkeleri arasında değişkenlik göstermektedir. Örneğin, Fransa'da yetişkinler arasında bu oran %45 iken, Malta'da %4 civarındadır.
- Yaş grupları açısından bakıldığında da esrar tüm yaş gruplarında en çok kullanılan yasa dışı uyuşturucu olarak öne çıkmaktadır. AB'de 91,2 milyon yetişkinin (yaklaşık %27,4) yaşamlarının bir noktasında esrar denediği tahmin edilmektedir.

[i] Kaynak: http://www.emcdda.europa.eu/about-TR

[ii] https://wdr.unodc.org/wdr2019/prelaunch/WDR19_Booklet_1_EXECUTIVE_SUMMARY.pdf

[iii] http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/11364/20191724_TDAT19001TRN_PDF.pdf

Şekil 4: Bir bakışta Avrupa Birliği'nde Uyuşturucu Kullanımına İlişkin Tahminler

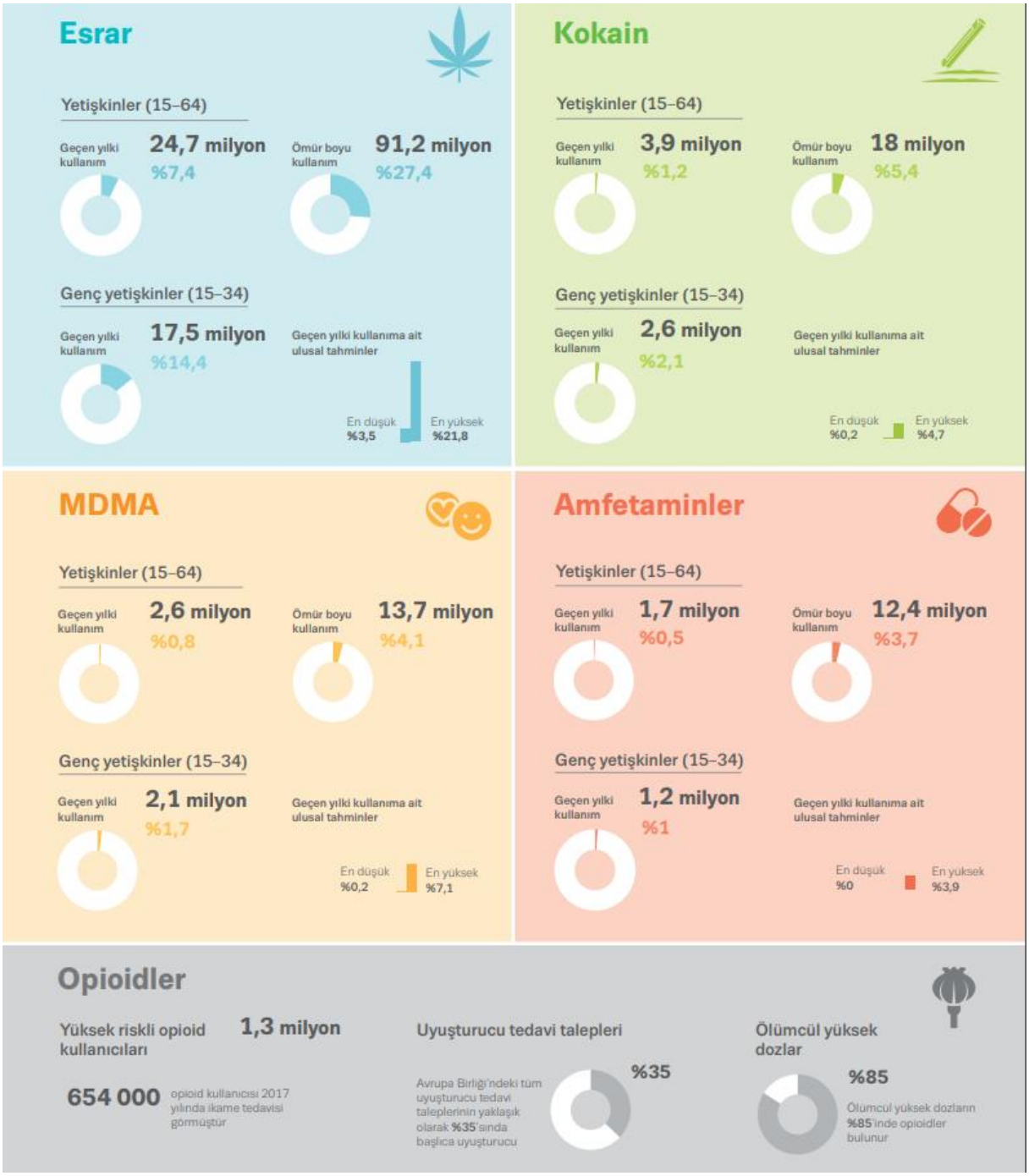

Kaynak: (EMCDDA, 2019)

4.2. Türkiye'de Gençlik ve Madde Kullanımı/Bağımlılığı

4.2.1. Türkiye'de Çocuk ve Gençlere İlişkin Bazı Sosyo-Demografik Özellikler

Madde kullanımı ve bağımlılığı açısından en riskli grubu çocuklar ve özellikle gençler oluşturmaktadır. Bu sebeple Türkiye'de madde kullanımı ve bağımlılığı konusuna geçmeden risk grubu olarak adlandırdığımız çocuk ve gençlere ilişkin bazı sosyo-demografik veriler bu bölümde verilecektir[i].

4.2.1.1. Nüfus

TÜİK İstatistiklerle Gençlik (2018) çalışması sonuçlarına göre genç nüfus (15-24 yaş aralığı) toplam nüfusun %15,8'ini oluşturmakta; bunların %51,2'si erkek, %48,4'i kadındır. 2018 yılında genç nüfus oranın en yüksek olduğu ile %25,4 ile Hakkari olurken, %12,8 ile Muğla genç nüfus oranın en düşük olduğu il olmuştur. Şanlıurfa %19,2'lik genç nüfusu ile 17. sırada yer almıştır. Çocuk nüfusu (0-17 yaş) ise toplam nüfusun %28'ini oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye'de 1970 yılında %48,5, 1990 yılında ise %41,8 idi. En yüksek çocuk nüfus oranına sahip il %46,3 ile Şanlıurfa olurken, onu %43,9 ile Şırnak ve %42,5 ile Ağrı izledi. Çocuk nüfus oranın en düşük olduğu ileler ise sırayla Tunceli (%16,7), Edirne (%18,1) ve Kırklareli (%18,7) oldu (TÜİK, İstatistiklerle Çocuk, 2018). Yaş bağımlılık oranları Tablo 7'de verilmiştir.

2018 yılında canlı doğan bebeklerin %17,7'si İstanbul, %5,8'i Ankara ve %5'i Şanlıurfa'da doğmuştur. 1970'lerde 4,33 çocuk olan toplam doğurganlık hızı 2018'de 1,99 olarak gerçekleşmiştir. Şanlıurfa 4,13 çocuk ile toplam doğurganlık hızının en yüksek olduğu il olmuştur. Şanlıurfa'yı 3,60 çocuk ile Şırnak, 3,26 çocuk ile Ağrı ve 3,23 çocuk ile Muş izlemiştir. Adölesan doğurganlık hızı (15-19 yaş grubunda kadın başına düşen ortalama canlı doğan bebek sayısı) 2013 yılında binde 29 iken, 2018 yılında binde 19'a düşmüştür. Yani 2018'de 15-19 yaş grubundaki her bin kadın başına 19 doğum düşmüştür. Adölesan doğurganlık hızının en yüksek olduğu il binde 57 ile Ağrı olurken, onu binde 54 ile Muş, binde 46 ile Şanlıurfa ve binde 42 ile Kilis izlemiştir. Kadınlarda 2014 yılında 24,2 olan ortalama ilk evlenme yaşı 2018'de 24,8 olmuştur. Türkiye için 2018 yılında 18 yaşından önce evlenen kadınların oranı %5,6, erkeklerin oranı ise %0,2 olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizde doğum yapan kadınların ortalama yaşı 28,9'dur (TÜİK Dünya Nüfus Günü, 2019).

Türkiye'de 2014 yılında 3,6 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, 2018 yılında 3,4 kişi olduğu görülmüştür. İllere göre incelendiğinde; ortalama hanehalkı büyüklüğünün en yüksek olduğu il, 6,4 kişi ile Şırnak olurken onu 5,6 kişi ile Şanlıurfa, 5,5 kişi ile Hakkari ve Batman illeri izledi. Ortalama hanehalkı büyüklüğünün en düşük olduğu iller ise 2,7 kişi ile Çanakkale, Eskişehir ve Balıkesir olmuştur. Hanehalkı tiplerine baktığımızda tek çekirdek aileden oluşan hanehalkı %65,3; geniş ailelerden oluşan hanehalklarının oranı %15,8; tek kişilik hanehalklarının oranı ise %16,1 olarak görülmüştür. Tek kişilik hanehalkı oranının en düşük olduğu il %9 ile Diyarbakır olmuştur. Diyarbakır'ı %9,3 ile Van, %9,4 ile Batman, %9,8 ile Adıyaman ve %9,9 ile Şanlıurfa izlemiştir. Geniş aileden oluşan hanehalkı oranın en yüksek olduğu il Şırnak (%29,8) olmuştur. Şırnak'tan sonra sırasıyla Hakkari (%26,6), Batman (%25,2), Şanlıurfa (%22,9) ve Van (%22,8) gelmektedir (TÜİK İstatistiklerle Aile, 2018).

4.2.1.2. Okullaşma ve Eğitim

2016-107 öğretim yılında %41,7 olan yükseköğretim okullaşma oranı 2017-2018 öğretim yılında %45,6'ya yükselmiştir. Cinsiyete göre incelediğimizde erkeklerde bu oran %39,6 iken %44'e, kadınlarda %43,9'dan %47,4'e yükselmiştir (TÜİK İstatistiklerle Gençlik, 2018). MEB istatistiklerine göre ilkokul seviyesinde net okullaşma oranlarını 2017-2018 için %91,5'tir (TÜİK İstatistiklerle Çocuk, 2018). Tablo 10'da Türkiye ve Şanlıurfa'da farklı kademelerdeki okullaşma oranları karşılaştırmalı şekilde verilmiştir.

[i] Şanlıurfa iline ait sosyo-demografik veriler sunulurken Türkiye geneline ilişkin bazı veriler karşılaştırma amacıyla tekrar sunulacaktır.

4.2.1.3. İstihdam ve İşsizlik

2017 yılında gençlerde işsizlik oranı %20,8 iken bu oran 2018'de %20,3 olmuştur. Cinsiyete göre incelediğimizde işsizlik oranı bir önceki yıla göre erkeklerde 0,2 puan azalmış ve %17,6 olarak bulunmuştur, genç kadınlarda ise bu oran bir önceki yıla göre 0,8 puan azalmış ve %25,3 olmuştur. Gençlerde istihdam oranları 2018'de 0,7 puan artarak %35 olmuştur (genç erkeklerde 1 puan artışla %46,6 ve genç kadınlarda 0,4 puan artışla %23,4). Genç istihdamı sektörlere göre dağılımı ise Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 82: Sektörlere Göre Türkiye'de 2018 Yılı Genç İstihdamı

	Toplam (%)	Kadın (%)	Erkek (%)
Tarım	16,6	21,8	14,1
Sanayi	30	17,9	36
Hizmet	53,3	60,4	49,9

Kaynak: TÜİK İstatistiklerle Gençlik, 2018

2018 yılında 15-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı %21,1 olmuştur (Erkek çocuklarında %30, kız çocuklarında %11,8) (TÜİK İstatistiklerle Çocuk, 2018).

4.2.1.4. Ölüm Sebepleri

2018 yılı ölüm nedeni istatistiklerine göre 15 yaş ve üzeri grup için dolaşım sistemi hastalıkları %40,2 ile en sık ölüm nedeni olarak karşımıza çıkarken; gençlerde en sık karşılaşılan ölüm nedeni %48,8 ile dışsal yaralanma ve zehirlenmedir (genç erkeklerde %54,9, genç kadınlarda %32,9). İyi huylu ve kötü huylu tümörler nedeniyle gerçekleşen ölüm oranı gençlerde %12,1'dir (genç erkeklerde %10,7, genç kadınlarda %15,7). 2017 yılında 1-17 yaş grubunda yer alan çocukların ölüm nedenleri ve yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir. Tabloya göre 1-17 yaş grubunda en fazla çocuk ölümleri sırasıyla dışsal yaralanma ve zehirlenmeler ile sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları nedeni ile gerçekleşmiştir.

Tablo 83: Ölüm Nedenlerinin 1-17 Yaş Grubunda Yer Alan Çocuklarda Yaş Grubuna Göre Dağılımı, 2017

Ölüm nedeni	Toplam	1-4 yaş	5-14 yaş	15-17 yaş
Tüm nedenler	6462	2639	2487	1336
Enfeksiyon ve parazit hastalıkları	295	168	76	51
İyi huylu ve kötü huylu tümörler	830	219	448	163
Kan ve kan yapısı organ hastalıkları ve immün sistemin bazı bozuklukları	170	89	68	13
Endokrin, beslenme ve metabolizmayla ilgili hastalıklar	285	151	113	21
Sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları	992	403	450	139

Dolaşım sistemi hastalıkları	417	150	159	108
Solunum sistemi hastalıkları	439	242	137	60
Sindirim sistemi hastalıkları	145	81	43	21
Genitoüriner sistem hastalıkları	110	40	46	24
Konjenital bozukluk ve kromozomla ilgili anomaliler	583	417	138	28
Semptomlar, belirtiler ve anormal bulgular, kötü tanımlanmış nedenler	270	99	100	71
Dışsal yaralanma nedenleri ve zehirlenmeler	1846	526	694	626
Diğer	80	54	15	11

Kaynak: TÜİK İstatistiklerle Çocuk, 2018

4.2.1.5. Yaşam Memnuniyeti

TÜİK İstatistiklerle Gençlik (2018) rakamlarına baktığımızda gençlerin yaşam memnuniyetlerini yaşam memnuniyeti araştırması temelinde çeşitli başlıklarda sunmuşlardır. Bu başlıklara kısaca değinmek gerekirse:

Sağlık durumundan memnuniyet: 18 yaş ve üzeri yaştaki bireylerin genel sağlık durumlarından memnun olduklarını belirtenlerin oranı %70,3 iken bu oran genç bireylerde %85,5'tir (genç erkeklerde %86,9, genç kadınlarda %84).

Mutluluk Oranı: 18-24 yaş grubu arasında kendisini mutlu olarak beyan edenlerin oranı %55,4'tir (genç erkeklerde %53,5, genç kadınlarda %57,2).

Mutluluk kaynağı değer: Gençlerin yaklaşık yarısı kendisini mutlu beyan ederken mutluluk kaynağı olarak gösterdikleri ilk değer ise %50,5 ile sağlık olmuştur, onu %20 ile başarı, %18,9 ile sevgi izlemiştir. Bu skorlar oldukça dikkat çekicidir. Cinsiyet sıralamada sağlığın yerini değiştirmemiştir; fakat mutluluk kaynağı değerlerde ikinci sırayı erkeklerde %23,8 ile başarı, kadınlarda %23 ile sevgi almıştır.

Çalıştığı İşten Memnuniyeti: Gençlerin %76'sı çalıştığı işten (genç erkeklerde %77,2, genç kadınlarda %73,8), %48,7'si de elde ettiği kazançtan memnundur (genç erkeklerde %48,3, genç kadınlarda %49,4).

Aldığı Eğitimden Memnuniyet: 2018 yılında gençlerin %58,3'ü şimdiye kadar almış olduğu eğitimden memnun olduklarını belirtmiştir (genç erkeklerin %57,7'si, genç kadınların %59'u).

Eğitim Hizmetleri: Yaşam memnuniyeti araştırmasında eğitim hizmetleri ile ilgili yaşanan en önemli sorun eğitim masrafları şeklinde ortaya çıkmıştır. Eğitim masraflarında sorun görenlerin oranı 2018 yılında devlet okullarında %44,2 iken özel okullarda %60,4 olmuştur.

4.2.1.6. Kadın ve Evlenme İstatistikleri

2017'de 25 ve daha yukarı yaşta olan ve en az bir eğitim düzeyini tamamlayanların toplam nüfus içindeki oranı %89,5'tir. Erkeklerde bu oran %95,5, kadınlarda ise %83,6 olmuştur. Kız çocuklarının brüt okullaşma oranının, erkek çocuklarının brüt okullaşma oranına olan göreli büyüklüğünü ifade eden cinsiyet eşitliği endeks değeri, 1'e eşit ise kız ve erkek çocukları arasında eşitlik bulunduğu anlamına gelir. Cinsiyet eşitliği endeks değerinin, 1'den küçük olması erkek çocukları lehine eşitsizlik, 1'den büyük olması ise kız çocukları lehine eşitsizlik olduğunu gösterir. 2017 yılında ilköğretim öğrenci cinsiyet eşitliği endeksi 1,009, ortaöğretim cinsiyet eşitliği endeksi ve yükseköğretim cinsiyet eşitliği endeksi ise

0,933 olmuştur. TÜİK İstatistiklerle Kadın (2018) verileri içerisinde cinsiyete göre seçilmiş bazı göstergeler Tablo 84'te gösterilmiştir.

Tablo 84: Cinsiyete Göre Seçilmiş Göstergeler, 2017

Seçilmiş göstergeler	Toplam (%)	Erkek (%)	Kadın (%)
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25+ yaş)	4,8	1,5	8,0
Yüksekokul veya fakülteden mezun nüfus oranı (25+ yaş)	16,7	18,9	14,5
İstihdam oranı (15+ yaş)	47,1	65,6	28,9
İşgücüne katılım oranı (15+ yaş)	52,8	72,5	33,6
Genç işsizlik oranı (15-24 yaş)	20,8	17,8	26,1

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2018

Evlenme istatistiklerine göre 16-17 yaş grubunda olan kız çocuklarının resmi evlenmelerinin toplam resmi evlenmeler içindeki oranı 2018 yılında %3,8'dir. Bu oran 2014 yılında %5,8 olarak açıklanmıştır. İllere göre bu istatistikler incelendiğinde Ağrı %14,8 ile kız çocuk evlenmelerinde en üs sırada yer almaktadır. Ağrı'yı %14,1 ile Muş, %12,5 ile Bitlis izlemektedir. Bolu (%0,7), Trabzon (%0,9) ve Artvin (&0,9) bu oranın en düşük illerdir (Şekil 2). Tablo 85'te ise cinsiyete göre Türkiye ve Şanlıurfa'da 16-17 yaş grubunda evlenmelerin toplam evlenmeler içindeki oranları gösterilmiştir.

Şekil 5: 16-17 Yaş Grubundaki Kız Çocuk Evlenmelerinin Toplam Evlenmeler İçindeki Oranı, 2018

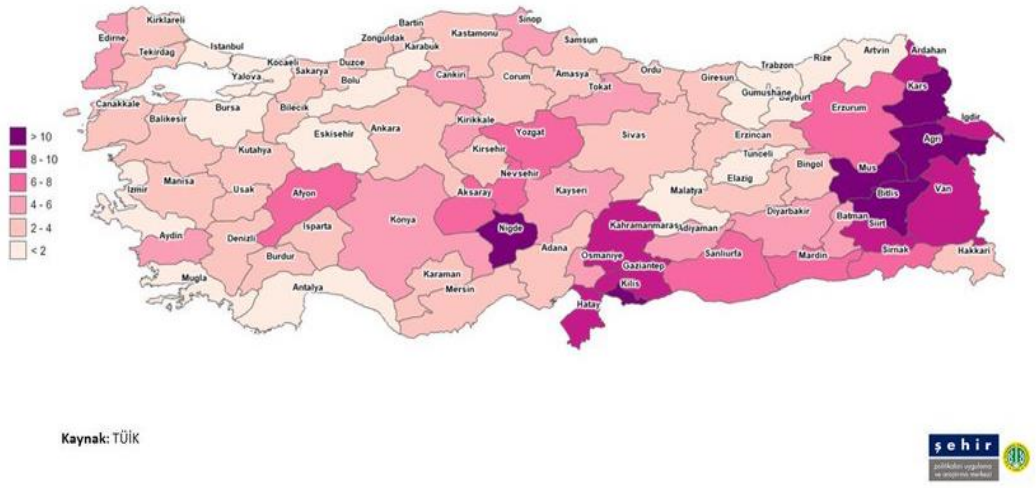

Kaynak: (https://twitter.com/iusehir/status/1149294118377525248?s=20)

Tablo 85: 16-17 Yaş Grubunda Evlenenlerin toplam Evlenmeler İçindeki Oranı (%)

Cinsiyet	Yıllar	Türkiye	Şanlıurfa
Erkek	2017	0,2	0,5
	2018	0,2	0,6

Kadın	2017	4,2	8
	2018	3,8	7,8

Kaynak: TÜİK 2018

2018 yılı kaba boşanma hızı (%) Türkiye'de 1,75 ortaya çıkmıştır. İllere göre baktığımızda kaba boşanma hızı en yüksek iller sırasıyla İzmir (%2,79), Muğla (%2,77) ve Antalya (%2,69) iken en düşük iller Hakkari (%0,16), Şırnak (%0,28) ve Siirt (%0,31) olmuştur. Şanlıurfa ilinde bu oran %0,58'dir. Boşanma nedenleri incelendiğinde ise geçimsizlik Türkiye'de %98 ve Şanlıurfa'da %99 ile en önemli gerekçedir.

4.2.1.7. İnternet Kullanımı

Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması verilerine göre 16-24 yaş grubundaki gençlerin internet kullanım oranı 2017 yılında %90 iken 2018 yılında %93'e yükseldi. İnternet kullanım oranı, 2018 yılında genç erkeklerde bir önceki yıla göre 3,6 puan artarak %96,9, genç kadınlarda ise 2,3 puan artarak %89 olmuştur.

4.2.2. Türkiye'de Madde Kullanımı ve Bağımlılığı Üzerine

4.2.2.1. Türkiye'nin Coğrafi Konumu

Türkiye içinde bulunduğu coğrafya sebebiyle üretim bölgeleri ile tüketim bölgelerinin arasında yer almaktadır. Yasa dışı uyuşturucu ticareti açısından en önemli transit yol olarak adlandırılan "Balkan Rotası" üzerinde bulunmaktadır. Coğrafi konumunun etkisiyle transit bir ülke iken genç nüfusu sebebiyle de hedef ülke olan Türkiye bir tarafta Asya'da üretilen ve Avrupa'ya transfer edilen eroin kaçakçılığından (özellikle Afganistan kaynaklı afyon ve türevleri), diğer tarafta Avrupa'da üretilen ve Asya'da sevkiyatı yapılan sentetik uyuşturucu (psikotrop maddeler) ve bunların üretiminde kullanılan kimyasal maddelerin trafiğinden etkilenmektedir (TUBİM 2017, 2018).

Türkiye'nin uyuşturucu trafiğinde önemi ele geçirilen eroin miktarları değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. 2019 Avrupa Uyuşturucu Raporu verilerine göre 2010/11 yıllarından itibaren Avrupa Birliği'nde gerçekleştirilen ele geçirme vakaları genel olarak sabittir, 2017 yılında 5,4 ton eroin ele geçirilmiştir. Türkiye ise tüm Avrupa ülkelerinin toplamından daha fazla eroin ele geçirilmektedir. 2014-2016 döneminde 12,8 tondan 5,6 tona bir düşüş yaşanmış olsa da 2017 yılında Türkiye'de 17,4 ton eroin ele geçirilmiştir (EMCDDA, 2019). Türkiye'de Avrupa pazarının en önemli iki ürününden biri olan kubar esrar ele geçirme miktarı da oldukça fazladır. 2009 yılından bu yana Türkiye'de ele geçirilen kubar esrar miktarı herhangi bir AB ülkesinde ele geçirilenden daha fazladır. Ancak 2017'de İtalya'da ele geçirilen miktar neredeyse Türkiye ile eşittir (EMCDDA, 2019).

2018 yılı Türkiye Uyuşturucu Raporu incelendiğinde Türkiye'nin transit özelliğinde özellikle Irak ve İran ile kara sınırımız, buralardaki sınır kapılarında yaşanan yasal olmayan girişler, yine Van ve Hakkari gibi İran sınırındaki illerimizde yasal kargo firmalarının uyuşturucu sevkiyatında kullanılması ülkemizin coğrafi konumu ile ilişkili önemli sorunların bir başka boyutudur. En uzun kara sınırımızın olduğu Suriye'de iç savaşın olması, giriş-çıkış ve kontrolleri zorlaştırmış; özellikle Suriye'de gerçekleştirilen captagon imalatı Türkiye üzerinden deniz yolu ile Orta Doğu ve Körfez ülkelerine sevk edilmektedir. 2017 yılında 26 milyon adet captagon yakalanmıştır ve bu rakamlar son yıllara kıyasla rekor düzeydedir (TUBİM, 2018).

Tablo 86: 2017 Yılı Emniyet Genel Müdürlüğü Tarafından Gerçekleştirilen Uyuşturucu Arzına Yönelik Mücadele Verileri

Uyuşturucu Madde	Olay sayısı	Şüpheli sayıları	Yakalama miktarları
Eroin	12.932	19.359	17.752 kg
Esrar	50.650	74.215	175.808 kg
Kokain	3.886	5.145	1.485 kg
Ecstasy	6.663	9.935	8.606.765 (adet)
Captagon	1.558	2.094	26.271.790 (adet)
Metamfetamin	7.768	11.122	659 kg
Sentetik Kannabinoidler	24.371	34.107	958 kg

Kaynak: TUBIM, 2018

Güneybatı Asya ülkeleri yasadışı haşhaş ekimi ve buna bağlı afyon üretiminin gerçekleştiği bölgedir. Üretim bölgelerine yakın olmakla birlikte Türkiye geniş bir uyuşturucu kitlesi sahip Batı Avrupa ülkelerine de komşudur. Dolayısıyla üretim bölgelerinden tüketim bölgelerine doğru gerçekleşen transit uyuşturucu madde kaçakçılığı güzergahında bulunan Türkiye için Tablo 4'te verilen rakamlar oldukça önemlidir. Ancak genç ve dinamik nüfus, gelişen ekonomi, turizm ve sosyal hayat ile stratejik konumu ve komşu ülkelerde yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmeler de Türkiye'yi önemli bir hedef ülke konumuna getirmektedir (TUBİM, 2018).

4.2.2.2. Türkiye'de Uyuşturucu ile Mücadele

13 Kasım 2014 tarihli/29174 sayılı Resmi Gazete'de 2014/19 sayılı "Uyuşturucu ile Mücadele" başlıklı Başbakanlık Genelgesi ile ülkemizde uyuşturucu ile müdahale çalışmalarının koordinasyon yapısında değişikliğe gidilmiştir. Yeni yapıda Adalet Bakanı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Gençlik ve Spor Bakanı, Gümrük ve Ticaret Bakanı, İçişleri Bakanı, Milli Eğitim Bakanı ile Sağlık Bakanı'nın katılımlarıyla "Uyuşturucu ile Mücadele Yüksek Kurulu" oluşturulmuştur. Yapının organizasyon şemasında bir altta Uyuşturucu ile Mücadele Kurulu, çalışmaların teknik düzeyde ilerlemesini sağlayan Uyuşturucu ile Mücadele Teknik Kurulu ve an altta il düzeyinde İl Uyuşturucu ile Mücadele Koordinasyon Kurulları oluşturulmuştur. Bu kurulların koordinasyon ve sekretarya işlerini ise Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığına verilmiştir. Bu yeni yapılanma ile Türkiye'de uyuşturucu kullanımının ve bağımlılığının sadece narkotik bir eylem olmadığı; toplumun hem bugününü hem de geleceğini tehdit eden tıbbi, adli, sosyal, hukuki, ekonomik birçok bileşeni içeren bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirildiğini göstermektedir (UMFR, 2017).

Multidisipliner bir yaklaşım ve kararlılıkla 2014'ten bu yana hayata geçirilen eylem planı çerçevesinde uyuşturucuya ulaşılabilirlik, toplum olarak uyuşturucu ile mücadeleye katılım, taleple mücadele, bu mücadelede sosyal uyum, iletişim, koordinasyon, takip ve değerlendirme, finansman, yerel yönetimler ve STK'lar ile işbirliği, danışma birimleri ve örnek uluslararası deneyimler gibi başlıklarda ülke çapında faaliyetler yürütülmektedir (UMFR, 2017). Bu çok paydaşlı koordinasyon yapısı, işleyişi ve oluşturulan eylem planı Dünya Sağlık Örgütü tarafından "iyi uygulama örneği" olarak İngilizceye tercüme edilmiştir. Türkiye'de uyuşturucu ile mücadelede bu bütünleşik yaklaşımın 2018-2023 yıllarında devam etmesi planlanmaktadır.

4.2.2.3. Rakamlarla Türkiye'de Madde Kullanımı ve Bağımlılığı

Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi tarafından hazırlanan Türkiye Uyuşturucu Raporu 2019 verilerine göre Türkiye'ye ilişkin bazı rakamlar Şekil 3'te yer almaktadır (EMCDDA_T, 2019). Esrar 15-34 yaş arasında en çok kullanılan madde; tedavi başvurularında temel yasal olamayan madde ise eroin olmuştur. Raporda yer alan bazı başlıklar ve detaylar şu şekildedir:

Şekil 6: Bir Bakışta Türkiye'de Uyuşturucu Madde Sorunu

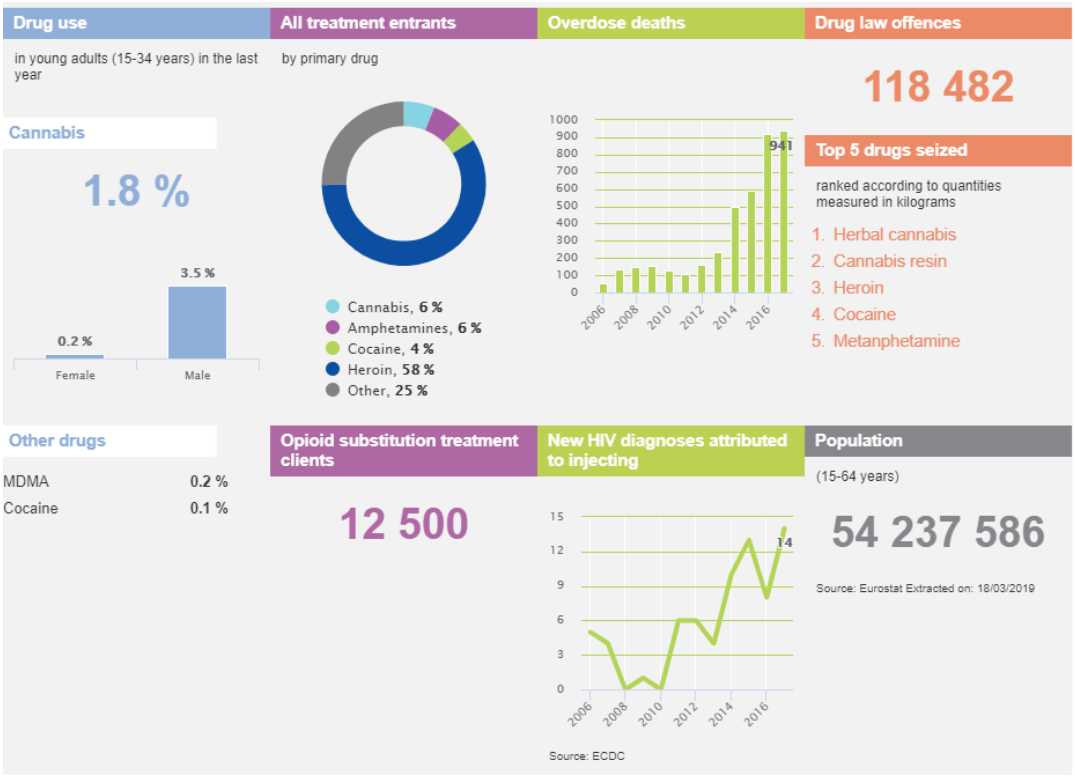

(Kaynak: http://www.emcdda.europa.eu/countries/drug-reports/2019/turkey_en)

4.2.2.3.1. Yaygınlık ve Eğilimler

Türkiye'de yetişkin genel nüfusu arasında yasadışı uyuşturucu kullanımı hakkındaki en son veriler 2017 yılında yapılan genel nüfus çalışmasından elde edilmiştir. Buna göre, esrar 15-64 yaş arası yetişkinler tarafından kullanılan en yaygın yasadışı uyuşturucudur, bunu MDMA/ekstazy ve kokain izlemektedir. 15-34 yaş arasındaki genç erkekler en yüksek yasa dışı uyuşturucu kullanan grup olarak bildirilmiştir (EMCDDA_T, 2019). 14-19 yaş arası öğrenciler arasında 2011 yılı tutum ve davranış anketinde tütün, alkol ve uyuşturucu kullanımı ile ilgili olarak yapılan çalışmada 15 yaşındaki öğrencilerin yaklaşık % 1'i yaşam boyu herhangi bir ilacı kullandığını bildirirken, tüm katılımcılar göz önüne alındığında bu oran % 1,5'e yükselmiştir (EMCDDA_T, 2019).

Ayrıca İstanbul ilk defa Kanalizasyon Analizi CORe Grup-Avrupa (SCORE-Sewege Analysis Core Group-Europe) tarafından yasadışı uyuşturucu düzeylerine ve atık su kaynaklarında bulunan metabolitlere dayanarak belediye düzeyinde uyuşturucu kullanımı hakkında veri sağlayan çalışmaya 14 arıtma tesisinden 1 tanesi ile katılmıştır. Sonuçlarda amfetamin ve metamfetamin mevcut olduğu ve hafta sonu daha yüksek seviyelere ulaştığı tespit edilmiştir[i] (EMCDDA_T, 2019).

[i] 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü ve Türkiye Yeşilay Cemiyeti ortaklığı ile yürütülmüş, İstanbul Kalkınma Ajansı ve İSKİ tarafından desteklenmiş "Atık Sulardan Uyuşturucu ve Diğer Psikoaktif Maddelerin İzlenmesi" projesi ile

4.2.2.3.2. Tedavi

TUBİM (2018) verilerine göre 2017 yılında tedavi merkezlerine (alkol ve nikotin kullanım bozuklukları dışlandığında) yapılan toplam ayaktan tedavi başvuru sayısı 211.126; yatarak tedavi başvuru sayısı (mükerrer vakalar çıkarıldığında) 11.633'tür. 2017 yılında tedavi görenlerin %48,55'i ilk kez tedavi gördüğünü, %51,45'i daha önce tedavi gördüğünü dile getirmiştir. Yatarak tedavi gören hastaların ikamet ettikleri illere göre vaka sayısı en fazla İstanbul ilindedir (%29,7) ancak tedavi başvuruları 100 bin nüfusa oranlandığında bu sıralamada ilk il Şanlıurfa olmaktadır. Raporda 2017 yılında tedavi merkezlerinde tedavi gören hastaların madde türlerine göre dağılımında ilk sırada opioid bağımlılığı gelmektedir. 2018 yılı Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü verilerinden elde edilerek TUBİM (2018) tarafından hazırlanan başvuru ve yatan hasta sayıları Tablo 87'de verilmiştir.

Tablo 87: 2017 Yılı Madde Türlerine Göre Polikliniklere Başvuru Yapan ve Yatan Hasta Sayıları

Madde Bağımlılığı	01.01.2017-31.12.2017 Poliklinik Başvuru Sayısı	01.01.2017-31.12.2017 Yatan Hasta Sayısı
Opioid bağımlılığı	125.543	6.976
Kannabinoid bağımlılığı	42.420	1.722
Sedatif ve hipnotik madde bağımlılığı	763	93
Kokain bağımlılığı	1.726	246
Kafein ve diğer stimulanlar bağımlılığı	2.598	190
Halüsinojenler bağımlılığı	439	23
İnhalan (uçucu ve çözücü) bağımlılığı	2.262	175
Birden fazla ilaç ve diğer psikoaktif madde bağımlılığı	36.475	3.076
Toplam	211.126	12.501

Kaynak: TUBİM, 2018

4.2.2.3.3. Uyuşturucu Kaynaklı Ölümler

Yasadışı uyuşturucu kullanıma bağlı ölümler 2017 yılında 2012'den beri gözlemlenen yıllık büyük artışların ardından dengelenmiştir. Ölenlerin büyük çoğunluğu erkek ve ortalama ölüm yaşı 32 olarak bulunmuştur. Ölümlerin çoğunda birden fazla madde tespit edilmiştir. Sentetik kannabinoidler vakaların 2/3'sinde bulunurken, bu vakaların %50'sinde sentetik kannabinoidler tespit edilen tek madde olmuştur. Opioid (başta eroin) kaynaklı ölümler vakaların 1/4'inden daha azında görülürken, MDMD/ekstazy, amfetaminler ve kokain Türkiye'de uyuşturucu kaynaklı ölümlerde yer alan diğer maddeler olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 15-64 yaş arasında tahmin edilen uyuşturucu kaynaklı ölüm oranı 2017'de milyon başına 17 ölüm iken bu rakam Avrupa için milyonda 22 ölüm olarak ifade edilmiştir.

dünyada düzenli olarak toplanmakta olan veriler ile ülkemize ait karşılaştırılabilir verilerin elde edilmesi için olanak sağlanmıştır.

Şekil 7: 2017 Yılı Uyuşturucu Kaynaklı Ölümlerde Yaş Dağılımı, Türkiye ve AB

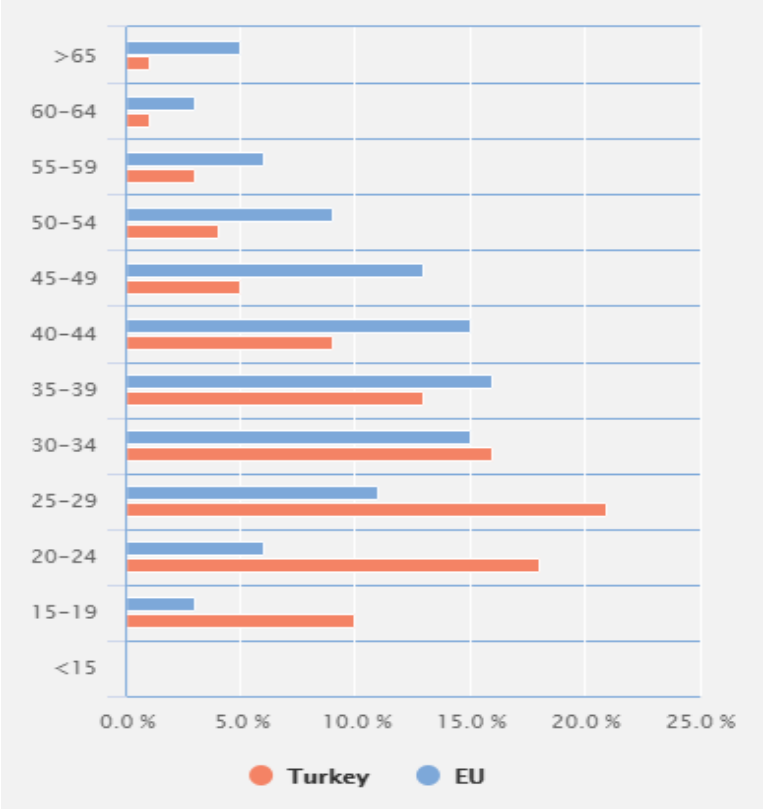

Kaynak: (http://www.emcdda.europa.eu/countries/drug-reports/2019/turkey/drug-induced-deaths_en)

4.2.2.3.4. Kamu Harcaması

Uyuşturucu ile ilgili eylemlerin maliyeti uyuşturucu politikası açısından önemlidir. 2017 yılında uyuşturucuyla ilgili harcamalar toplam gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) %0,03 tutarında, yaklaşık 936.2 milyon TL (157.2 milyon Euro) olarak tahmin edilmektedir. Bu tahmini rakamlar 2016 yılına göre %19 artmıştır (enflasyon oranları dikkate alınarak) ancak GSYİH'nin bir oranı olarak 2013'te %0,05 olan bu oran 2017'de azalmıştır (EMCDDA_T, 2019).

4.3. Şanlıurfa İlinde Gençlik ve Madde Kullanımı/Bağımlılığı

4.3.1. Şanlıurfa'da Çocuk ve Gençlere İlişkin Bazı Sosyo-Demografik Özellikler

Bu bölümde çocuk ve genç nüfusa ilişkin Şanlıurfa iline ait bazı temel göstergeler üzerinde durulacaktır[i].

4.3.1.1. Nüfus

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) AB'de üretilecek bölgesel istatistiklerde belli bir yapı oluşturmak üzere AB İstatistik Bürosu tarafından geliştirilmiş; Bakanlar Kurulu'nun 2002/4720 saylı kararı ile Türkiye'de 3 kademeli bölge sistemi oluşturulmuştur. 3. Düzeyde 81 il yer almış; "Ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller bölgesel kalkınma planları ve nüfus

[i] Bu bölümde aksi belirtilmediği sürece kaynak olarak https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/ kullanılmış ve 'TUİK, 2018' şeklinde gösterilmiştir.

büyüklükleri de dikkate alınarak Düzey 2 kategorisinde 26 bölge tespit edilmiştir. 12 adet bölge ise Düzey 1 olarak kabul edilmiştir. Şanlıurfa ili Diyarbakır ile beraber TRC2 Bölgesinde yer almaktadır.

Tablo 6'da Şanlıurfa nüfusu, nüfus yoğunluğu, şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı, genç ve çocuk nüfusunun toplam nüfusa oranı Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, TRC2 bölgesi istatistikleri ile birlikte sunulmuştur. Şanlıurfa 2018 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye'nin nüfus bakımından en büyük 8. ilidir. 2018 yılı verilerine göre kilometrekareye düşen insan sayısı Türkiye için 107 iken Şanlıurfa için bu sayı 108'dir. Türkiye'nin nüfus yoğunluğu bakımından 24. ili durumundadır. Şanlıurfa'da yıllık nüfus artışı Türkiye ortalamasının neredeyse 2 katıdır. Bu durum bölgenin genç nüfusunun üzerinde durmamıza sebep olmaktadır.

Tablo 88: Nüfusa İlişkin Temel Göstergeler

Bölge Adı	Toplam Nüfus	Nüfus yoğunluğu (kilometrekareye düşen kişi sayısı)	İl ve ilçe merkezleri nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (%)	Yıllık nüfus artış hızı (Binde)	Genç nüfusun (15-24 yaş grubu) toplam nüfus içindeki oranı (%)	Çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki oranı (%)	Net göç hızı (Binde)
Türkiye (TR)	82.003.882	107	92,27	14,66	15,8	28	0
Güneydoğu Anadolu (TRC)	8.847.980	118	92,44	20,88	19,2	40,9	-3,73
Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2)	3.768.205	111	100	22,15	19,2	43,2	-5,11
Şanlıurfa (TRC21)	2.035.809	108	100	24,9	19,2	46,3	-6,02

Kaynak: TÜİK, 2018

2018 yılı TÜİK verileri incelendiğinde Şanlıurfa ili toplam yaş bağlılık oranı (%77,48) ve genç bağımlılık oranı (%70,69) en yüksek il olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 89). 0-14 yaş aralığı bağımlı nüfusa dahil olması sebebiyle bu oranın yüksek olması üretim yönünden olumsuzdur. Toplam yaş bağımlılık oranın da yüksek olmasında 0-14 yaş aralığının yoğun olması etkilidir.

Tablo 89: Yaş Bağımlılık Oranları

Bölge	Genç Bağımlılık Oranı (0-14 yaş)	Yaşlı Bağımlılık Oranı (65+ yaş)	Toplam Yaş Bağımlılık Oranı
Türkiye (TR)	34,48	12,92	47,4
Güneydoğu Anadolu (TRC)	57,57	8,05	65,63
Şanlıurfa-Diyarbakır (TRC2)	62,68	7,23	69,91
Şanlıurfa (TRC21)	70,69	6,8	77,48

Kaynak: TÜİK, 2018

2018 TÜİK verileri incelendiğinde Şanlıurfa ilinde erkeklerin %44'ü, kadınların ise %71'i 15-24 yaş arasında evlenmektedir (Tablo 90). Kadıların doğum yaşlarına baktığımızda yine Türkiye ortalamasının (%28) üstünde olan %35'lik bir kesimin 25 yaşından önce anne oldukları görülmektedir (Tablo 9).

Tablo 90: Evlenme İstatistikleri

Bölge	16-19 yaş evlenen erkek (%)	20-24 yaş arası evlenen erkek (%)	16-19 yaş evlenen kadın (%)	20-24 yaş arası evlenen kadın (%)
Türkiye (TR)	2	23	15	35
Güneydoğu Anadolu (TRC)	3	34	26	39
Şanlıurfa-Diyarbakır (TRC2)	4	35	27	40
Şanlıurfa (TRC21)	5	39	30	41

Kaynak: TÜİK, 2018

Tablo 91: Kadınların Doğum Yaşı İstatistikleri

Bölge	15 yaşından küçük anne (%)	15-24 yaş arası anne (%)	25-39 yaş arası anne (%)	40-49 yaş arası anne (%)	50 yaş + anne (%)
Türkiye (TR)	0,013	28	69	3	0
Güneydoğu Anadolu (TRC)	0,019	33	63	3	0
Şanlıurfa-Diyarbakır (TRC2)	0,019	33	63	3	0
Şanlıurfa (TRC21)	0,024	35	61	3	0

Kaynak: TÜİK, 2018

4.3.1.2. Eğitim

Bu bölümde esas amaç Şanlıurfa ili genç nüfusunun bağımlılık konusunda risk taşıyan sosyo-demografik özellikleri üzerinde durmaktır. Eğitim gençlik ve bağımlılık ilişkisinde önemli bir değişkendir. Bu sebeple bazı noktaları vurgulamak adına eğitim başlığı altında Şanlıurfa ilinde gençlerin aldıkları eğitim ile ilişkili bazı istatistikler aşağıda sunulmuştur:

Tablo 92: Türkiye ve Şanlıurfa'da Okullaşma Oranları

		Türkiye			Şanlıurfa		
		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
	3-5 yaş (brüt)	44,73	45,49	43,93	33,44	33,81	33,06

Okul öncesi okullaşma oranı	3-5 yaş (net)	38,52	38,84	38,18	31,86	32,06	31,65
	4-5 yaş (brüt)	57,64	58,43	56,82	45,96	46,55	45,34
	4-5 yaş (net)	50,42	50,87	49,95	43,94	44,35	43,5
	5 yaş (brüt)	83,75	85,62	81,78	58,67	60,21	57,06
	5 yaş (net)	66,88	67,95	65,75	53,83	54,95	52,67
İlkokul	Brüt	96,86	96,93	96,78	103,24	103,19	103,29
	Net	91,54	91,42	91,68	94,36	94,52	94,2
Ortaokul	Brüt	102,46	101,59	103,37	105,02	104,68	105,38
	Net	94,47	94,26	94,69	92,24	92,51	91,95
Ortaöğretim (lise)	Brüt	108,39	112,07	104,5	79,32	90,04	68,01
	Net	83,5	83,77	83,39	60,92	66,92	55,2
Genel ortaöğretim	Brüt	56,62	56,03	57,24	41,9	46,14	37,42
	Net	41,31	38,88	43,87	30,33	31,12	29,48
Mesleki ve teknik ortaöğretim	Brüt	51,77	56,04	47,26	37,42	43,9	30,59
	Net	42,28	44,89	39,52	30,59	35,21	25,71

Kaynak: TÜİK, 2018

Okullaşma oranı (Tablo 92) Şanlıurfa ilinde ilkokul hariç tüm kademelerde Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde bulunmaktadır. 15 yaş itibari ile gençlerin ortaöğretime devam etmedikleri, diğer istatistiklerle birlikte okuduğumuzda çoğunluğun eğitimden ziyade aile ve iş hayatına dahil edildikleri anlaşılmaktadır. Özellikle cinsiyetler arasında ciddi fark vardır. Kadınların okullaşma oranlarında ortaöğretim ile birlikte ciddi düşüş yaşanmaktadır.

Tablo 11'de de görüldüğü üzere Şanlıurfa ilinde yaklaşık %25'lik bir grup lise ve üstü seviyede eğitim almış durumdadır. Genç nüfusun önemli bir kesiminin ortaokul sonrası eğitimlerine devam etmedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 93: Eğitim Durumuna Göre Yaklaşık Nüfus Oranları (15 yaş ve üstü)[i]

	Türkiye (TR)	Güneydoğu Anadolu	Şanlıurfa, Diyarbakır	Şanlıurfa
Okuma yazma bilmeyen	4	8	10	11
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	5	9	12	12
İlkokul mezunu	21	16	15	16
İlköğretim mezunu	14	19	17	18
Ortaokul veya dengi mezunu	14	17	18	19
Lise veya dengi mezunu	24	18	16	14
Yüksekokul veya fakülte mezunu	16	11	10	9
Yüksek lisans mezunu	2	1	1	1
Doktora mezunu	0	0	0	0
Bilinmeyen	1	1	1	1

Kaynak: TÜİK, 2018

4.3.1.3. İstihdam ve İşgücü

Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi (EDAM) tarafından 2009 yılında yapılan Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi Araştırması'na göre Şanlıurfa genel sıralamada 74. ildir. Özellikle, insani sermaye (78.), emek piyasası (75.) ve sosyal sermaye (74.) başlıklarında 81 ilde oldukça düşük sıralamalara sahiptir (EDAM, 2009).

İstihdam, nitelikli insan ve emek gücü oluşmasında eğitimin rolü ikamesi olmayacak kadar önemlidir. Ancak eğitimin gerekliliği, öneminin anlaşılması ve toplumsal bilinçlenme konusunda Şanlıurfa ilinin demografik yapısı oldukça olumsuz bir grafik sergilemektedir. İldeki eğitim seviyesi ve ilköğretim üstü okullaşma oranlarının düşüklüğü eğitim faktörü ve genç istihdamı arasındaki ilişkinin önemini gözler önüne sermektedir. İstihdam ve işsizlik de yine genç nüfus açısından önemli rakamlara işaret etmektedir. Şanlıurfa İşgücü Piyasası Araştırma Raporu (İŞKUR, 2018) rakamlarına göre Şanlıurfa'da mesleksizlik kaynaklı işsizlik olduğu kadar kalifiyeli eleman sıkıntısı bulunmaktadır. Ortaöğretim, özellikle meslek ve teknik liselerde okullaşma oranları dikkate alındığında 15 yaş itibarıyla kalifiye eleman özelliklerini taşımayan, düşük eğitimli bir grup işgücü oluştururken istihdam edilememekte, bu durum işsizlik oranını artmaktadır. Bazı rakamlar üzerinde durmak faydalıdır:

4.3.1.3.1. İşsizlik

Hanehalkı işgücü araştırması sonuçlarına göre 2018 yılında Türkiye'de işsizlik oranı %11 iken bu oran TRC2 bölgesinde %18,6'dır. Yani bölgede çalışmaya hazır neredeyse 5 kişiden birini işsiz olarak değerlendirmek mümkündür. Gençlerde işsizlik oranı Türkiye'de %20,3 iken TRC2 bölgesinde %23,4'tür. Bölgede tarım, özellikle mevsimlik tarım işçiliği en önemli istihdam sektörünü

[i] TÜİK 2018 verileri içinden alınan nüfus rakamlarının yaklaşık oranları sunulmuştur.

oluşturmaktadır, bu durum tarım dışı işsizlik oranının bölgede Türkiye ortalamasının 2 katı üstünde olmasına sebep olmaktadır (Tablo 94).

Tablo 94: İşsizlik Oranı

Düzey	İşsizlik oranı (15+ yaş)	İşsizlik oranı (15-24 yaş)	Tarım dışı işsizlik (15+ yaş)
Türkiye (TR)	11	20,3	12,9
Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2)	18,6	23,4	24,8

Kaynak: TÜİK, 2018

4.3.1.3.2. İşgücüne katılım

TRC2 bölgesinde işgücüne katılım oranı %47,8 olarak görünmektedir. Bu oran Türkiye ortalamasının (%53,2) altındadır. Farklı yaş aralıklarında olduğu gibi gençlerde işgücüne katılım oranı %43,1 ile Türkiye ortalamasının (%44) altında kalmaktadır (Tablo 95).

Tablo 95: İşgücüne Katılım

Düzey	İşgücüne katılma oranı (15+ yaş)	İşgücüne katılma oranı (15-24 yaş)	İşgücüne katılma oranı (25-34 yaş)	İşgücüne katılma oranı (35-54 yaş)	İşgücüne katılma oranı (55+ yaş)
Türkiye (TR)	53,2	44	70,4	66,7	25,5
Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2)	47,8	43,1	61	54,7	23,2

Kaynak: TÜİK, 2018

4.3.1.3.3. İstihdam

İstihdam oranları dikkate alındığında 2018 yılında 15 yaş ve üstü istihdam oranı Türkiye'de %47,4, TRC2 bölgesinde %38,9 dur. Gençlerde istihdam oranı ise Türkiye'de %35 iken bölgede %33'tür (Tablo 14).

Tablo 96: İstihdam Oranı

Düzey	İstihdam oranı (15+ yaş)	İstihdam oranı (15-24 yaş)	İstihdam oranı (25-34 yaş)	İstihdam oranı (35-54 yaş)	İstihdam oranı (55+ yaş)
Türkiye (TR)	47,4	35	61,6	61,3	24
Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2)	38,9	33	48,5	46,6	21

Kaynak: TÜİK, 2018

TRC2 bölgesinde hızlı nüfus artışı ve köyden kente göç işsizlik sorununu güçlendirmektedir. Bölge nüfusu ülke nüfusunun %4,4'ünü oluştururken, ülke genelinde işgücüne %2,5, istihdama %2,4'lük pay

ile destek vermektedir. Bu durum bölgenin insan kaynakları potansiyelini değerlendiremediğini; ortaya çıkan nitelikli insan kaynağı ihtiyacının istihdam sorunu, yoksulluk ve göç temelli diğer sosyal sorunlara temel oluşturduğunu göstermektedir (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013).

4.3.1.3.4. İktisadi Faaliyet Kolları

Tarım dışı işsizlik oranlarının yüksekliği ile paralel şekilde TRC2 bölgesinde iktisadi faaliyet kollarına göre 15 yaş ve üzeri istihdam edilenlerin oranları incelendiğinde hizmet sektörü en yüksek paya sahiptir (%46,6) ancak bu yüzde Türkiye ortalamasının altındadır. Tarımda çalışanlar ise %36'lık oranlar Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir (Tablo 97).

Tablo 97: 15 yaş ve Üzeri İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam Edilenler, 2018

Bölge	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
Türkiye (TR)	18,4	26,7	54,9
Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2)	36	17,4	46,6

Kaynak: TÜİK, 2018

4.3.1.3.5. Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler

Genç nüfus ve istihdam ilişkisinde önemli bir gösterge ise ne eğitimde ne istihdamda olmayan ne de yetiştirmede/kursta olan (NEİY) gençlerin oranıdır. OECD hesaplamalarına göre Türkiye ve bazı OECD ülkeleri 2017 yılı NEİY oranları şu şekildedir:

Tablo 98: 2017 Yılında Türkiye ve Bazı OECD Ülkelerinde 15-19 Yaş Aralığında NEİY Oranları

	Erkek	Kadın
Norveç	3,4	2,6
Almanya	3,8	3,4
Portekiz	4,5	4,2
OECD	5,9	5,8
Yeni Zelanda	7,1	5,5
İsviçre	6,0	3,3
Meksika	7,7	20,4
Fransa	7,7	6,6
ABD	7,7	6,8
İspanya	8,6	7,9

Yunanistan	8,6	8,3
Birleşik Krallık	9,6	7,9
İtalya	10,5	9,8
Türkiye	11,2	20,1

Kaynak: (https://data.oecd.org/youthinac/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.htm)

OECD ülkeleri sıralamasında Türkiye oldukça kötü durumdadır. Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) "yetiştirmede/kursa" (training) bileşenin muğlaklığından hareketle kendi yaptığı araştırmasında istihdam ve eğitim bileşenlerine odaklanarak ne eğitimde ne istihdamda olanlar (NENİ) üzerinde yoğunlaşmıştır (Uysal ve Acar, 2019). Bu araştırmaya göre 2017 yılında Türkiye'de 15-19 yaş aralığında 6 milyon 280 bin gençten 2 milyon 79 bin genç eğitimine resmi bir kurumda devam etmemektedir. Bu 2 milyon 79 bin gencin işgücü piyasalarındaki durumu ise Tablo 13'te gösterilmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere 2017 yılında eğitimine devam etmeyen gençlerin neredeyse yarısı işgücü piyasasının dışındadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin işgücü piyasasına katılımda belirleyici olduğu da anlaşılmaktadır. Eğitimine devam etmeyen kadınların %69,9'u işgücü piyasası dışında kalırken (bu oran erkeklerde %35'tir); işgücü piyasasına girmiş olan kadınlar arasında işsizlik %21'dir (erkeklerde %19,2).

Tablo 99: 2017 Yılında Eğitimine Resmi Bir Kurumda Devam Etmeyen Gençlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları

Durum		Cinsiyet				Toplam	
		Erkek		Kadın			
		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
İşgücü	İstihdam	543885	51,8	244404	23,8	788289	37,9
	İşsiz	129464	12,3	65103	6,3	194567	9,4
İşgücü Dışı		377453	35,9	719054	69,9	1096506	52,7
Toplam		1050802	100,0	1028560	100,0	2079362	100,0

Kaynak: Aysun ve Acar 2019 içinde Hanehalkı İşgücü Anketi, 2017; BETAM hesaplamaları

BETAM hesaplamaları çerçevesinde Türkiye genelinde 2017 yılında 15-19 yaş aralığında ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranı %20,6 (erkeklerde %15,6, kadınlarda %25,9) şeklindedir. Uysal ve Acar'a (2019) göre 2017 yılında görülen işsizlik oranlarındaki artış ile 2017 yılında eğitimine devam eden gençlerin oranlarındaki azalış ile birlikte okunduğunda eğitim hayatlarını sonlandıran bu gençlerin ekonomik ve sosyal sermayelerini geliştirme fırsatı bulamamakta, işsiz kalmakta ve NENİ

oranlarını yükseltmektedir. Özellikle hangi okullardan mezun olan gençlerin eğitimine devam etme veya istihdama katılma konusunda sıkıntı yaşadıklarını anlamak üzere NENİ'lerin en son mezun oldukları okullar incelenmiştir (Tablo 100).

Tablo 100: 2017 Yılında NENİ'lerin En Son Mezun Oldukları Okullar

	Erkek		Kadın		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Bir okul bitirmeyen	62774	%12,4	153437	%19,6	216210	%16,7
İlköğretim	179422	%35,4	321624	%41,0	501046	%38,8
Genel lise	142373	%28,1	170542	%21,7	312915	%24,2
Mesleki veya teknik lise	120289	%23,7	134721	%17,2	255010	%19,8
Yüksekokul, fakülte ve üzeri	2060	%0,4	3833	%0,5	5893	%0,5
Toplam	506917	%100	784157	%100	1291073	%100

Kaynak: Aysun ve Acar 2019 içinde Hanehalkı İşgücü Anketi, 2017; BETAM Hesaplamaları

15-19 yaş aralığında yaklaşık 720 bin (yaklaşık %55) gencin ancak ilköğretim mezunu olması hem bugünkü işgücü piyasasında hem de ilerleyen yaşlarında karşılaşacakları işgücü piyasa koşullarına uygun nitelikli işgücü arzını karşılayamayacaklarının önemli göstergesidir. NENİ'lerin iş aramama sebepleri incelendiğinde toplumsal cinsiyet rollerine bağlı geleneksel işbölümünün kadınların işgücü piyasasından uzak durmasında etkili olduğu görülmektedir. 2017 yılında kadın NENİ'lerin %58,2'si ev işleri ile meşgul olduğu veya evdeki bakıma muhtaç olan kişiye baktığı için iş aramadığını dile getirirken, erkekler için bu oran sadece %0,1'dir. Türkiye genelinde NENİ'ler ile ilişkili önemli bir gösterge NENİ olup en az bir kere çalışanların son çalıştıkları sektörlerin dağılımıdır: Toptan ve perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmeti sektörü ve tarım (Aysun ve Acar, 2019).

Şanlıurfa ili özelinde NENİ değerlerine ilişkin net rakamlar olmamasına rağmen ilde ilk 4+4 sonrası eğitime devam edenlerin ve ilköğretim sonrası okullaşma oranlarının Türkiye ortalamasının çok altında olması, ayrıca genç nüfus için istihdam oranlarının Türkiye ortalamasının altında ve işsizlik oranlarının Türkiye ortalamasının üstünde olması birlikte göz önünde bulundurulduğunda; Şanlıurfa ilinde gençlerin beşeri sermayenin birikiminden yoksun kaldıkları anlaşılmaktadır. Şanlıurfa'da gençlerin önemli bir kısmı üretim ve sosyal yetilerini geliştirici mekanizmaların dışında kalmakta, bu durum gençleri farklı arayışlara itme riskini artırmaktadır.

4.3.1.4. Yaşam Kalitesi

Şeker, Saldanlı ve Bektaş (2016) tarafından hazırlanan TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa ve Diyarbakır) Yaşam Kalitesi Araştırması sonuçlarından bir kısmını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Yaz mevsiminde sıcak olması, gürültü kirliliği, dışarıda oturulacak bir yerin olmaması ve elektrik kesintisi konutları ile ilgili yaşadıkları en önemli sorunlardır.
- İşten eve evdeki bazı işleri yapamayacak kadar yorgun gelmeleri iş hayatlarına ilişkin en sık dile getirdikleri şikayet olmuştur. Çalışma ortamları ve ücret de şikayet ettikleri konuların başındadır.

- Sağlık hizmetleriyle ilgili en sık ile getirilen şikayetler sağlık çalışanlarının yeterince ilgilenmemesi ve muayene sırasında bekleme süresinin uzunluğudur.
- Sınıfların çok kalabalık olması ve öğretmenlerin sayısının az olması eğitim alanındaki başlıca şikayetlerdir.
- Güvenlik alanında genel memnuniyet söz konusudur. Arabalarını sokağa park ettiklerinde endişe duymaları ve gece yalnız yürürken güvende hissetmemeleri en fazla şikayet ettikleri konular olmuştur.
- Ekonomik güçlerinin yetersiz olması sebebiyle istenilse de yapılamayan alanların başında akrabaların ya da tanıdıkların yanında kalmadan bir haftalık tatil yapmak gelmiştir.
- İşsizlik, trafik/ulaşım, altyapı ve çarpık kentleşme Şanlıurfalıların bahsettiği kente ilişkin en önemli sorunlardır.
- Kamu hizmetlerinde en fazla şikayet otopark, alternatif ulaşım imkanları, mezarlık ve cenaze hizmetleri, mesleki beceri geliştirme ve iş bulma hizmetleri ve toplu taşıma hizmetleri ile alakalıdır.
- Kentsel memnuniyet konusunda sosyal yaşam, ulaşım, çevre kirliliği ve sağlık kurumları en fazla şikayet edilen alanların başında gelmektedir.
- Toplumsal yapı açısından şikayet edilen alanların başında kamuya açık alanlarda saygı göstermemek, trafik kurallarına uymamak ve çevreyi kirletmek gelmektedir.
- Etraftakilerin çevresi ile iletişimi, eve giriş-çıkış saatleri ve etnik kökenleri ile çocukların başarı ve ahlakları Şanlıurfalıların önemsedikleri konuların başında gelmektedir.
- Şanlıurfa'da yaşamaktan duyulan memnuiyet düzeyi 5 üzerinden 4,1 olarak çıkmıştır; araştırmaya katılanların %6,2'si kentte yaşamaktan memnun olmadığını dile getirmiştir.
- Hayat standartları, eğitim ve sosyal yaşamlarından memnun olmayan Şanlıurfalılar aile hayatı ve manevi hayat konularında yüksek memnuniyet duyduklarını belirtmiştir.

4.3.1.5. Suriyeli Göçmenler

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 11 Temmuz 2019 tarihli güncel verilerine göre[i] 3 milyon 630 bin 575 Suriyeli geçici koruma altında. Türkiye'deki Suriyelilerin %46,38'i 0-18 yaş aralığında; 15-24 yaş aralığındaki genç nüfus toplam Suriyeli sayısının %22,56'sını oluşturuyor. Türkiye'nin genç nüfus oranı %15,8; Şanlıurfa için bu oran %19,2'dir. 2018 yılında Türkiye'de ortanca yaş 32, Şanlıurfa'da 19,8 (Şanlıurfa ortanca yaşın en düşük olduğu il), kayıtlı Suriyelilerin yaş ortalaması 22,5'tir. Suriyelileri nüfusunun en fazla olduğu şehir İstanbul'dur (547 bin 479 kişi); fakat yerli nüfusa oranla en yoğun yaşadığı illere bakıldığında Kilis (%81,41), Hatay (%26,67), Gaziantep (%21,85)'ten sonra %21,15 ile Şanlıurfa gelmektedir. Dolayısıyla Şanlıurfa hem hanehalkı hem de geçici koruma altındaki Suriyeliler bir arada değerlendirildiğinde Türkiye ortalamasının oldukça üstünde genç nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Bu genç nüfusun eğitimden kısa sürede çekilmeleri ve istihdamda sorun yaşamaları bu grubu riskli hale getirmektedir.

4.3.2. Şanlıurfa İlinde Madde Kullanımı ve Bağımlılığı Üzerine

Şanlıurfa'da halkın geneli arasında uyuşturucu ve diğer bağımlılık yapan tütün ve alkol kullanımının kapsamı, şekli, sıklığı ile tutum ve davranışlarının araştırması amacıyla gerçekleştirilen "Şanlıurfa İlinde Uyuşturucu Kullanım Sıklığı ve Risk Etmenlerinin Belirlenmesi Projesi" (İlhan, 2018) ile hem hanehalkında hem de göçmen kamplarında yaşayanlara ilişkin kapsamlı ve kanıta dayalı veriler elde edilmiştir. Tablo 101'de Türkiye ve Şanlıurfa ili uyuşturucu kullanım sıklığı ve uyuşturucu kullananların demografik özelliklerine ilişkin bazı istatistiklere yer verilmiştir.

[i] https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638

Tablo 101: Türkiye'de ve Şanlıurfa'da Kamplarda ve Hanelerde Uyuşturucu Kullanım Sıkılığı ve Kullananlara İlişkin Bazı Demografik Özellikler[i]

	Kamp		Hane		Türkiye	
Kullanım sıklığı	n	%	n	%	n	%
Uyuşturucu kullanan	105	2,5	87	4,2	1338	3,1
Çevresinde uyuşturucu kullanan	17	0,5	970	48,4		
Ailede uyuşturucu kullanımı	1	0	5	0,2		
Yaş grupları	n	%	n	%	n	%
15-24	14	13,3	32	36,8		35,4
25-34	32	30,5	25	28,7		30
Cinsiyet	n	%	n	%	n	%
Erkek	48	45,7	56	64,4	-	94
Kadın	57	54,3	31	35,6	-	6
Eğitim durumu	n	%	n	%	n	%
Okuma yazma bilmiyor	35	33,3	5	5,7	45	3,4
Okuma yazma biliyor	11	10,5	8	9,2	-	-
İlkokul	27	25,7	31	35,6	267	20,0
Ortaokul	20	19	24	27,6	245	18,3
Lise	8	7,6	12	13,8	400	29,9
Üniversite	4	3,8	7	8	141	10,5
Lisansüstü	0	0	0	0	7	,5

[i] Türkiye geneline ilişkin verilerde İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotikle Mücadele Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Genel Nüfusta Tütün, Alkol ve Madde Kullanımına Yönelik tutum ve Davranış Araştırması Raporu 2018 verilerinden yararlanılmıştır. Raporda bazı başlıklarda sıklık yerine sadece yüzdeler verilmiştir. Rapora erişim için: http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/Duyurular/T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99DE%20GENEL%20N%C3%9CFUSTA%20T%C3%9CT%C3%9CN%20ALKOL%20VE%20MADDE%20KULLANIMINA%20Y%C3%96NEL%C4%B0K%20TUTUM%20VE%20DAVRANI%C5%9E%20ARA%C5%9ETIRMASI.pdf

Medeni durum	n	%	n	%	n	%
Evli	88	83,8	57	65,5	-	39,9
Bekar	9	8,6	28	32,2	-	55,2
Gelir aralığı	n	%	n	%	n	%
1500 TL ve altı	102	97,1	46	52,9	-	7,9
1500-2000 TL	1	1	24	27,6	-	19,5
2001-2500 TL	0	0	9	10,3	-	25,2
2501-3000TL	0	0	1	1,1	-	
3001-4000TL	0	0	1	1,1	-	16,1
4001-5000 TL	0	0	0	0	-	11,6
5001-7500 TL	0	0	1	1,1	-	11,1
7501-10000 TL	0	0	0	0	-	
10001 ve üst	0	0	0	0	-	
Yanıtsız	2	1,9	5	5,7	-	8,5

Bu çalışmada göçmen konusu ikincil planda tutularak Şanlıurfa'da gençlik ve madde bağımlılığı temel çalışma konusu olarak belirtilmiştir. Bu sebeple tabloda rakamlar yer alsa da asıl odak noktası Şanlıurfa ilinde gençler ve madde kullanımı/bağımlılığı ilişkisidir. Yapılan çalışmaların sonuçları değerlendirildiğinde Şanlıurfa ilinde en az bir kez uyuşturucu kullanma oranı %4,2 ile Türkiye ortalamasının (%3,1) üstünde olduğu görülmektedir, her iki oran ise dünya ortalamasının (%5,5) altındadır. Esrar hem dünya hem Türkiye hem de Şanlıurfa ilinde en çok kullanılan uyuşturucu maddedir. Yaş grupları arasında en yoğun 15-24 yaş arasındakilerin (%36,8) madde kullandığı görülmektedir. Bu rakamlar Türkiye ortalamasının üstünde olsa da bu durumu uyuşturucu kullanımı açısından en riskli grubu oluşturan 15-24 yaş nüfusunun, Şanlıurfa'da Türkiye ortalamasının oldukça üstünde olması ile ilişkilendirmek mümkündür. Türkiye ile Şanlıurfa arasında görülen farklılıkların temelinde genç nüfusun demografik özellikleri yatmaktadır. Şanlıurfa'da ortaöğretim ve üstü eğitime devam edenlerin oranı Türkiye ortalamasının altındadır; erkeklerin %44'ü kadınların %71'i 25 yaşından önce evlenmekte ve bu kadınların %35'i yine 25 yaşından önce anne olmaktadır. Şanlıurfa'nın toplumsal cinsiyetin yoğun şekilde deneyimlendiği bir il olduğu görülmektedir. Eğitimsiz, işsiz ya da geliri düşük ve aile sorumluluğu alan genç grubun (kadın-erkek fark etmeksizin) madde kullanma eğilimi diğer gruplara kıyasla daha fazla olabilmektedir. Burada önemli olan 1.500 TL altı geliri olanların kullandıkları maddelere erişim kanalları üzerine yoğunlaşmaktır.

4.3.3 Şanlıurfa İlinde Gençlik ve Madde Bağımlılığı Konusunda Yapılmış Diğer Çalışmalar

Rapor hazırlanırken Şanlıurfa özelinde hem bölge vatandaşı hem de mültecilere yönelik gençlik ve madde bağımlılığı konuları ile ilişkili olduğu düşünülen farklı başlıklardaki çalışmalar incelenmiştir. Bu bölümde ulaşılabilen çalışmalar üç alt başlık altında listelenmiştir.

4.3.2.1 Son 3 yılda yapılmış bağımlılık ve gençlik konulu çalışmalar:

Şanlıurfa ilinde son 3 yılda bağımlılık ve gençlik (doğrudan ya da dolaylı olarak) konusunda yapılmış ve basına yansımış çalışmalardan bazı örnekler kronolojik olarak aşağıda listelenmiştir:

- 31 Temmuz 2019 tarihinde Şanlıurfa Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü AR-GE Birimi ve Yeşilay Şanlıurfa Şubesi işbirliği ile Denetimli Serbestlik Müdürlüğü'ne bağlı yükümlülere madde bağımlılığı ile ilgili Yeşilay Şanlıurfa Şube Başkanı Muharrem Çelik tarafından seminer verilmiştir.

http://yeniurfagazetesi.com/haber-denetimli-serbestlik-mudurlugunde-madde-bagimliligi-hakkinda-seminer-41575.html

- Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesinin desteğiyle, AK Parti Şanlıurfa İl Gençlik Kolları Başkanlığı ve AK Parti Gençlik Kolları Üniversiteler Birimi (ÜNİAK) temsilciliği tarafından 25 Temmuz 2019 tarihinde düzenlenen ve oyun bağımlılığını konu alan 'Game Of Türkiye' kısa filmin gala gecesi yoğun katılımla gerçekleşti.

https://www.yeniakit.com.tr/haber/sanliurfada-bagimliliga-hayir-kisa-filmi-ilgi-gordu-859316.html

- Şanlıurfa Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren İpekyol Gençlik Merkezi sağlıklı ve bilinçli bir nesil yetişmesine katkıda bulunmak için teknolojik bağımlılığa dikkat çekmek ve farkındalık oluşturmak adına 28 Haziran 2019 tarihinde teknoloji bağımlılığı semineri düzenlemiştir.

https://www.artukluhaber.net/haber-sanliurfa-ipekyol-gm-den-genclere-bagimlilik-semineri-45887.html

- Şanlıurfa Aile Bütünlüğü koruma derneği ve Şanlıurfa Anadolu Akil Kadınlar platformu tarafından 01 Haziran 2019 tarihinde Büyükşehir Belediyesi tarafından kurulan ramazan sokağında teknoloji bağımlılığını masaya yatıracak bir program düzenlenmiştir. https://www.balikligol.com/sanliurfa/sanliurfa-ramazan-sokaginda-teknoloji-bagimliligi-programi-h67684.html
- Şanlıurfa İHH'nın düzenlediği Gençliğin İnşası Seminerlerinin 25.sinde 8 Ocak 2019 tarihinde İHH Mütevelli Heyeti Üyesi Osman Atalay ve Karaköprü Gençlik Merkezi Müdürü Mustafa Kırıkçı konuşmacı olarak katılarak 'Madde Bağımlılığı ve Gençlik' konusunu ele almıştır.

http://www.sanliurfagazetesi.com/ihh-dan-madde-bagimliligi-ve-gencler-konulu-seminer/89048/

- Yeşilay Şanlıurfa şubesi Viranşehir Derneği ve Viranşehir öğrenci Derneği işbirliği ile Viranşehir'de bağımlılıklarla mücadele kapsamında 4 Ocak 2019 tarihinde halka yönelik dernek binasında seminer düzenlenmiştir.

http://www.urfahaber24.com/sanliurfa/yesilay-dan-bagimlilik-ile-mucadele-semineri-h35009.html

- 26 Haziran 2018 Yeşilay Şanlıurfa Şubesi il merkezinde bilgilendirme istasyonu açarak vatandaşların bilgilenmesini ve sorularının cevaplanmasını sağlamıştır.

https://www.yesilay.org.tr/tr/haberler/detay/urfada-madde-bagimliligi-farkindalik-etkinligi

- Yeşilay Şanlıurfa Şubesi, Milli Eğitim Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliğiyle ilçenin Yenişehir mahallesinde bulunan Eyüp Cenap Gülpınar Gençlik merkezinde, ilçe ve kırsal mahallelerde görev yapan imam ve Kur'an kursu hocalarına madde bağımlılığına karşı mücadele semineri verilmiştir (18 Aralık 2017).

http://www.milliyet.com.tr/siverek-te-imamlara-madde-bagimliligi-sanliurfa-yerelhaber-2474500/

- Şanlıurfa'da 20 Mayıs 2016'da başlayan ve 12 gün süren Şanlıurfa Cumhuriyet Başsavcılığı Denetimli Serbestlik Müdürlüğü tarafından düzenlenen bağımlılıkla mücadele etiğimi verilmiştir.

http://www.haber7.com/sanliurfa/1959384-bagimlilikla-mucadele-egitimi

4.3.2.2 Proje ve Saha Çalışmaları

Çeşitli kurum, kuruluş ve dernekler tarafından Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilen gençlere ve mültecilere yönelik proje ve saha araştırması örnekleri aşağıda verilmiştir. Bu projeler çoğunlukla genellikle riskli gruplardan gençleri ve mültecilerin uyuşturucuya yönelmelerini önleyicidir. Saha çalışmalarında ise çoğunlukla odak noktası gençlerde sigara, tütün ve madde kullanımı ile mültecilerin yaşadığı uyum sorunlarıdır. Bu çalışmalardan elde edilen veriler de yine gençlerin madde kullanımını ve bağımlılığını önleyici çalışmaları desteklemektedir.

4.3.2.2.1 Projeler

- Mahir Eller Projesi (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) önderliğinde ve Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) ortaklığında Avrupa Birliği finansmanı ile hayata geçirilen "Mahir Eller Projesi" ile 30 bin kişinin mesleki becerisi belirlenecek, 20 bin kişinin yetkinliği belgelendirilecek, 3 bin kişiye de istihdam sağlanacak. 12 ilden biri de Şanlıurfa ilidir). http://www.mahirellerprojesi.com/tr/AnaSayfa?src=main
- Şanlıurfa Belediyesi "Çocuk Oyun Dünyası Projesi" (2018)
- Şanlıurfa Gençlik ve Spor İl Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren İpekyol Gençlik Merkezi (Gönüllü genç ve kursiyerlerle "Uyguluyorum Öğreniyorum Projesi, 2018")
- Şanlıurfa İl Milli Eğitim Spor Koordinatörlüğü ve Haliliye İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından organize edilen "Haydi Gençler Futbola" projesine 61 Lise, 61 Antrenör ve 610 sporcunun katılmıştır (Mart, 2019).
- GAP Gençlik ve Kültür Evleri (GAP Gençlik ve Kültür Evi, Güneydoğu Anadolu Gençlik İçin Sosyo-Ekonomik Gelişim Programı kapsamında Temmuz 2001 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. GAP Gençlik ve Kültür Evleri, GAP BKİ ve Valilikler tarafından desteklenmektedir.)
- Kalkınma Bakanlığı Sosyal Destek Programı (SODES) kapsamında Şanlıurfa Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü'ne ait 5 proje (Aralık, 2017):
    - Yarının Şampiyonları Projesi (Bozova İlçesinde, Sporun yaygınlaştırılması ve geniş kitlelere ulaştırılması için; Atletizm, Futbol, Badminton, Basketbol, Voleybol ve Kano branşlarında, altyapıya yönelik 10–14 yaş gruplarındaki öğrenci-sporcularımızı sportif kurslara alarak, okullar arası ve kulüpler arası müsabakalara hazırlanmasını sağlamaktır.)
    - Sen de Spor Yap Projesi (Projedeki amaç, Şanlıurfa ili Merkez İlçelerinde, kırsal kesimindeki taşımalı okullarda, Kültürel, Sanatsal ve Sportif faaliyetlere katılabilme imkanından yoksun olan gençleri ildeki mevcut spor tesislerine getirerek bu tür faaliyetlere katılmalarına imkan sağlamaktır.)
    - Spor Engel Tanımaz Projesi (Engelli çocukların tespit edilmesinden sonra yeteneklerine göre belirlenecek spor dallarında 5 aylık kurs verilecektir. Bu kurslar hem spor alanlarında uzman hem de konu uzmanlarının belirlediği program ile yapılacaktır. Kurslara katılan çocukların katılacağı geziler düzenlenecektir.)
    - Bağlarbaşı Gençlik Merkezi Fitness ve Spor Salonu (Bağlarbaşı Gençlik Merkezimizin yan tarafında var olan 500 metrekare 2 katlı kapalı alanın 1 katını fitness salonu haline dönüştürmek diğer katı da 6 branşta minder sporları yapılacak hale getirmek istiyoruz.)
    - Güçlü Yarınlar İçin Gençlerle Elele (Bu proje ile ilçemizdeki toplam 16 ortaöğretim öğrencilerine, 16 ilköğretim öğrencilerine ve örgün eğitim dışında kalan dezavantajlı durumda bulunan 12 ile 18 yaş aralığında gençlere sportif, sosyal ve kültürel beceriler kazandırılacağı altyapı imkanı oluşturulması hedeflenmektedir.)

- Şanlıurfa Gençlik Merkezi "Annem Babamla Birlikte Öğreniyorum Projesi" (Anne-babaların hayatta en büyük amacı çocuklarına iyi bir gelecek hazırlamak kadar geleceğe çocuklarını en iyi şekilde hazırlamaktır. Geleceğe en iyi şekilde hazırlamak sadece sağlıklı olarak büyütmek değildir. Çocuğu kişisel gelişim bakımından da geleceğe yönelik en iyi şekilde hazırlamak çok önemlidir. Bu kişisel gelişimin en önemli maddesi; anne-babanın çocuğa yeteri kadar vakit ayırmasıdır. Bu proje amaç anne ve babalara çocuklarına daha çok zaman ayırmaları için uygun ortamı sağlamak ve ebeveynlerin ve çocuklarına karşı göstermiş oldukları şefkatleri ile samimi bir ortam oluşturmaktır. Ayrıca anne-babalar ve gençlerin yeteneklerini keşfetmelerini ve zamanlarını dolu dolu geçirmeleri hedeflenmiştir (Kasım, 2018).
- Sadakataşı Derneği Projesi (2019) (Projenin amacı Şanlıurfa ilinde yaşayan (13 ilçenin tamamı) Suriyeli çocuk, genç ve yetişkin Mültecilere sportif yeterlilikler kazandırarak kendilerinin ve ailelerinin sigara, uyuşturucu madde vb. bağımlılıklarının önüne geçmek, sokaklarda suça karışmalarına ve terör örgütlerine katılmalarına engel olmaktır. Ayrıca Türkçe kursları ile Suriyeli Mültecilerin şehrin ve bölgenin sosyal kültürel yapısına uyum ve oryantasyonlarını desteklemektir.)

https://www.sadakatasi.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/Sanl%C4%B1-Urfa-Projesi-2019-T%C3%BCrkce.pdf

4.3.2.2.2. Saha Çalışmaları

- Kösecik, M., Emiroğlu, H., Ceylan, E. ve Baz, T. (2005). Şanlıurfa'da lise öğrencilerinin sigara hakkındaki tutumları. H*arran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 3* (6), 19-22.
- Ceylan E, Yanık M, ve Gencer M. (2005). Harran Üniversitesine Kayıt Yaptıran Öğrencilerin Sigaraya Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler. T*ürk Toraks Dergisi, 6* (2).
- Yanık, M., Gencer, M., Altındağ, A., Ceylan, E., Keklik, A. ve Aktı, M. (2006). Şanlıurfa'da kırsal alanda sarma tütün kullanımı. *Bağımlılık Dergisi, 7* (2), 80-83.
- Karasu, M. A. (2016). Şanlıurfa'da yaşayan Suriyeli sığınmacıların kente uyum sorunu. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21 (3), 995-1014.
- Karataş, H., Kahraman, S. ve Marangoz, Z. (2017). Substance use among adolescent and influencing factors in Şanlıurfa. *Journal of Pediatric Research, 4* (1), 21-27.
- Şimşek, H. ve Şahin, S. (2015). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde okulu bırakma eğilimi ve nedenleri (Şanlıurfa ili örneği). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12* (2), 41-72.
- Karasu, M. A. (2018). Suç korkusu, göç ve Suriyeli sığınmacılar: Şanlıurfa örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 1* (3), 332-347.
- Altındağ A, Yanık M, Yengil E, ve Karazeybek A. H.(2005). Şanlıurfa'da Üniversite Öğrencilerinde Madde Kullanımı. *Bağımlılık Dergisi, 6*, 60-64.

4.3.2.3 Tez Çalışmaları

Şanlıurfa ilinde madde bağımlılığı konusunda risk özelliği taşıyan ve raporda bahsi geçen faktörlerden bazılarına yönelik yapılmış tez çalışmaları örnekleri (2016 ve sonrası) şu şekildedir:

- Karacabey, F. (2016). Ortaöğretimde okul terkinin bireysel ve kurumsal nedenleri: Şanlıurfa ili örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi,, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi.
- Tabur, S. (2017). Şanlıurfa ili Suruç ilçesinde yaşamakta olan ilköğretim öğrencilerinde genel psikopatoloji, travmatik yaşantılar ve travma sonrası stres bozukluğu ile uyumlu yakınmaların belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Gökçen, E. (2018). Sınıf içi disiplini bozan davranışlara yönelik öğretmen görüşleri (Şanlıurfa ili örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, Sıtkı Koçman Üniversitesi.

- Yardımcı, Ş. (2018). Çalışma hayatı uluslararası düzensiz göçle karşılaştığında Şanlıurfa ilindeki Suriyeli göçmenlerin durumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi.
- Arslan, A. (2018). Mevsimlik tarım işçisi kadınların kentsel mekanda ve tarladaki gündelik yaşam deneyimleri: Şanlıurfa örneğinde bir inceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi.
- Güllüce, E. S. (2019). Okul öncesi eğitime devam eden bölge çocukları ve Suriyeli mülteci çocukların sosyal becerilerinin ve problem davranışlarının psikometrik özelliklerine göre incelenmesi (Şanlıurfa ili örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi.
- Gürez, M. F. (2018). Üniversite öğrenci harcamalarının analizi ve karşılaştıkları sorunlar hakkında bir araştırma: Şanlıurfa örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Akdeniz, Y. (2018). Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteci öğrencilerin uyum sorunları: Şanlıurfa ili örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi.
- Türkmen, E. (2018). Türkiye'de mülteci çocuk emeği: Şanlıurfa'da çalışan Suriyeli mülteci çocuklar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Özpolat, C. (2019). Suriyelilerin entegrasyonu: Şanlıurfa örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, Abat İzzet Baysal Üniversitesi.
- Kırıkçı Subaşı, E. (2018). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kız çocuklarının erken yaşta evlilikleri ve din algısı: Şanlıurfa örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi.
- Kuzucanlı, G. (2019). Suriyeli sığınmacıların toplumsal entegrasyon sürecinde sosyal medya araçlarını kullanım alışkanlıkları: Şanlıurfa örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi.

4.4. Hedef ve Eylemler

No	Hedefler
1	Koordinasyon ve İşbirliğine Yönelik Hedefler
2	Bilimsel Temelli Çalışmalara Yönelik Hedefler
3	Uyuşturucu Arzını Önlemeye Yönelik Hedefler
4	Uyuşturucu Talebini Önlemeye Yönelik Hedefler
5	Destek ve Tedavi Hizmetlerine Yönelik Hedefler

Yapılan durum analizi sonucunda sorun alanları 5 temel başlıkta toplanmış ve bu sorun alanları ile örtüşecek şekilde hedefler belirlenmeye çalışılmıştır.

Koordinasyon ve İşbirliğine Yönelik Hedefler

Koordinasyon ve işbirliğine yönelik hedefler 2 farklı görüş dikkate alınarak oluşturulmuştur. Öncelikle uyuşturucu ile mücadele eden tüm paydaşların, özellikle kamuoyunun, konu ile ilgili doğru bilgiye sahip olması ve süreçte etkin rol alması gerekmektedir. Bu şekilde kamuoyunda farkındalık oluşturulabilir ki bu da mücadeleyi güçlü kılan en temel unsurdur. Diğer taraftan ilgili paydaşların işbirliği ve koordinasyonunu sağlayarak birbiri ile ilişki sorun kaynaklarını tespit etmesi ve ortak çözüm önerileri ortaya çıkarması önemlidir. Bu 2 görüş temelinde aşağıda koordinasyon ve işbirliğine yönelik hedefler belirtilmiştir:

Koordinasyon ve İşbirliğine Yönelik Hedefler	
1	Uyuşturucu ile mücadele konusunda ilgili tüm paydaşların ve kamuoyunun kolaylıkla ulaşabileceği (içerik ve dil açısından anlaşılır) iletişim, ortak hareket ve kamuoyu farkındalığını güçlendirecek bilgileri içeren bir başvuru kaynağının hazırlanması ve yerel halkın da sürece etkin katılımının sağlanması
2	Kamuoyunda farkındalık oluşmasının sağlanması
3	Gençlerin sosyal ve kültürel sermayelerini geliştirmeleri için yeni olanaklar sağlanması
4	Mevsimlik tarım işçiliği sebebiyle öğrencilerin eğitimlerinde ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesini önlemeye yönelik işbirliği temelli çalışmaların yapılması

Bilimsel Temelli Çalışmalara Yönelik Hedefler

Türkiye'de uyuşturucu ile mücadele bütüncül bir yaklaşımı içeren sosyo-kültürel model çerçevesinde yürütülmektedir. Madde bağımlılığını çok boyutlu bir sorun olarak gören bu yaklaşımda durum analizi, önlem ve tedavi kadar sonrası da mücadelenin bir parçası olarak görülmelidir. Öte yandan mücadeleye yönelik çalışmaların etkinliğinin de belirli periyotlarda ölçülmesi gerekmektedir. Bilimsel çalışmalar eylem planlarının oluşturulmasında temel kaynaklar olarak önemli işleve sahiptir.

Bilimsel Temelli Çalışmalara Yönelik Hedefler	
1	"Şanlıurfa ilinde Uyuşturucu Kullanım Sıklığı ve Risk Etmenlerinin Belirlenmesi Projesi" ile 2018 yılında önemli veriler elde edilmiş, sorun alanlarının tespiti kolaylamıştır. Bu sebeple il özelinde yapılan bu çalışmanın belirli periyodlarla tekrar edilmesinin sağlanması
2	Uyuşturucu bağımlılarının ayakta ve yatarak tedavilerinin sonrasında sosyal uyum düzeylerinin belirlenmesini amaçlayan araştırmaların yapılması
3	Topluma (özellikle risk gruplarına) yönelik hazırlanmış program ve etkinliklerin etkisinin ölçülmesi, sonuçlara göre güncellenerek yaygınlaştırılmasının sağlanması

Uyuşturucu Arzını Önlemeye Yönelik Hedefler

Uyuşturucu ile mücadele en önemli konulardan biri arzın önlenmesidir. Uyuşturucu arzı ekimi, üretimi, transferi, alım ve satımı kapsayan önemli bir suçtur. Konu birden fazla boyutta değerlendirilmektedir. Öncelikle her türlü uyuşturucu madde ve bu maddelerin yapımında kullanılan kimyasalların ülke sınırlarına girmesi, üretimi, dağıtımı ve sokakta satışı engellenmelidir. Arzla mücadele eden birimler arasındaki işbirliği ve iletişim güçlendirilmeli, mücadele birimleri dışında kalan özellikle yerel aktörlerin mücadelede aktif rol alması sağlanmalı, bunun için bilgi ve haber kaynakları geliştirilmelidir. Özellikle Şanlıurfa'nın ulusal ve uluslararası uyuşturucu transferinde konumu nedeniyle riskli olması, il özelinde yapılan "Şanlıurfa İlinde Uyuşturucu Kullanım Sıklığı ve Risk Etmenlerinin Belirlenmesi Projesi" sonuçlarından elde edilen, gençlerin sokak ve parklarda kolaylıkla uyuşturucu madde temin edebildikleri bilgisi ve Suriyeli göçmen nüfusun il genelinde niceliksel olarak artmasıyla beraber kendi sosyokültürel özelliklerini yaygınlaştırmaları temelinde aşağıda yer alan hedefler öncelikle belirlenmiştir:

Uyuşturucu Arzını Önlemeye Yönelik Hedefler	
1	Posta ve kargo dahil özellikle kara yolu ile sınır ve gümrükten uyuşturucu madde giriş çıkışında kontrollerin artırılması
2	İl özelinde yapılan "Şanlıurfa İlinde Uyuşturucu Kullanım Sıklığı ve Risk Etmenlerinin Belirlenmesi Projesi" sonuçlarından en önemlisi, gençlerin sokak ve parklarda kolaylıkla uyuşturucu madde temin edebildiklerini belirtmeleridir. Bu sebeple mahalle ve sokak düzeyinde madde temin edilebilirliğini önlemeye yönelik çalışmaların artmasının sağlanması
3	Bilimsel araştırmalar tütün ürünü ve alkol kullanımının uyuşturucu madde kullanımına geçiş açısından bir basamak olduğunu göstermektedir. Ancak Suriye'den gelen göçmenlerin artması ile birlikte hem ülkemizde hem özelde Şanlıurfa ilinde nargile tüketiminde önemli artışlar yaşanmıştır. Sigaradan daha zararlı olduğu bilinmesine rağmen nargile kafelerde gençlere farklı renk ve tatlarda nargile sunulmasının kontrol ve denetimlerinin artırılmasının sağlanması

Uyuşturucu Talebini Önlemeye Yönelik Hedefler

Uyuşturucuya talebi önlemeye yönelik çalışmaların kapsamında uyuşturucu madde ile hiç karşılaşmamış ancak özellikle risk grubunda olanların korunması, uyuşturucu maddeyi denemiş kişilerin danışmanlık hizmeti ile bırakması, bağımlı kişilerin tedavi olması, tedavi olmuş kişilerin de yeniden topluma uyum sağlaması yer almaktadır. Uyuşturucuya olan talebin önlenmesine yönelik çalışmalarda özellikle riskli gruplara ulaşmak ve bu gruplarla çalışmak kritik önem taşımaktadır. Hedef grubun madde kullanımının zararlı etkileri konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek; yakınları arasında uyuşturucu madde kullananların ya da kendisi madde kullanan bireylerin tedavi ve rehabilitasyon birimlerine erişimini kolaylaştırmak ile tedavi ve rehabilitasyon hizmeti sonrası sosyal uyum mekanizmaları ile yeniden topluma faydalı bireyler haline gelmelerini sağlamak esastır. Bu çerçevede aşağıdaki hedefler belirlenmiştir:

	Uyuşturucu Talebini Önlemeye Yönelik Hedefler
1	Öğretmenler başta olmak üzere zorunlu eğitme devam eden, özellikle ikinci dörde devam eden, öğrenci ve bu öğrencilerin velilerinin bilgi ve farkındalığının artması
2	Harran Üniversitesi öğrencilerine yönelik etkili bir progam oluşturulması
3	Risk gruplarının ilçe ve mahalle bazında tespit edilmesi ve gruplara yönelik etkin programların oluşturulması
4	Uyuşturucu kullanan öğrencilerin tespit edilmesi, tedavisi ve sosyal uyumunun sağlanması

Destek ve Tedavi Hizmetlerine Yönelik Hedefler

Koruyucu ve önleyici hizmetlerin yanı sıra uyuşturucu talebini önlemeye yönelik çalışmalarda önemli bir alt başlığı danışmanlık, arındırma, tedavi ve rehabilitasyon hizmetleri almaktadır. Uyuşturucu bağımlılarının tedaviye erişimlerinin kolay olması, destek ve tedavi hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve görevlillerin bilgi ve becerisinin artırılması çerçevesinde aşağıdaki hedefler belirlenmiştir:

	Destek ve Tedavi Hizmetlerine Yönelik Hedefler
1	Aile Sağlığı Merkezlerinin tanı, tedavi, takip ve yeniden uyum süreçlerinde daha aktif olmalarının sağlanması
2	ALO 191 Uyuşturucu ile Mücadele Danışma ve Destek Hattının hizmet kalitesinin geliştirilmesi
3	112 ve Acil Servisler'in uyuşturucu ile mücadele kapsamındaki çalışmalarının organize edilmesi
4	Ayakta tedavi merkezi çalışmalarının geliştirilmesi
5	Yatarak tedavi mekanizmalarının geliştirilmesi

Hedef-1 Koordinasyon ve işbirliğine yönelik öneriler			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Tüm paydaşların temsilcilerinin yer aldığı bir komisyon tarafından herkesin (özellikle yerli halkın) kolaylıkla başvuracağı, uyuşturucu ile mücadelede konusunda farklı paydaşların eylem ve stratejilerini içeren "Şanlıurfa İli Uyuşturucu ile Mücadele Ortak İletişim ve Eylem Kılavuzu" hazırlanacaktır.	Uyuşturucu ile mücadele konusunda ilgili tüm paydaşların ve halkın iletişim, ortak hareket ve farkındalıklarını güçlendirecek bilgi eksikliği	İl Uyuşturucu ile Mücadele Koordinasyon Kurulu Temsilcileri Harran Üniversitesi Yeşilay ve ilgili STK'lar Medya temsilcileri
2	Hazırlanan kılavuzun tanıtımı yapılacak ve ALO 191 Uyuşturucu ile Mücadele Danışma ve Destek Hattı ile kılavuzun koordinasyonu sağlanacaktır.	Uyuşturucu ile mücadelede tüm paydaşların iletişim, ortak hareket ve farkındalık eksikliği	İl Uyuşturucu ile Mücadele Koordinasyon Kurulu Temsilcileri Harran Üniversitesi Yeşilay ve ilgili STK'lar Medya temsilcileri Yerel basın
3	Uyuşturucu ile mücadelede iyi uygulama örnekleri halka duyurulacak, aynı zamanda bu örneklerin diğerlerini de teşvik etmesi adına ödüllendirilecektir.	Kamuoyunda farkındalığın yetersizliği	Şanlıurfa Valiliği Yeşilay İl Sağlık Müdürlüğü Aile Hekimleri
4	Muhtar ve imamlara konu ile ilgili seminer ve konferanslar verilecektir.	Kamuoyunda farkındalığın yetersizliği	Şanlıurfa Valiliği İl Emniyet Müdürlüğü İl Müftülüğü Yeşilay
5	Alan çalışması yapılarak (koordinasyon ve iletişim) en çok hangi tarihlerde, hangi yaş grubunun, hangi bölgede mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere eğitimini yarıda bıraktığına ilişkin bir rapor hazırlanacaktır.	Mevsimlik işçilik (bölgenin yoksullukla başa çıkmada temel aracı) sebebiyle gençlerin eğitimlerinin aksaması	Şanlıurfa İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Tarım Kredi Kooperatifi Şanlıurfa Bölge Birliği
6	Her kademede yıllık ders program ve içerikleri mevsimlik işçilik kavramı ve yukarıda belirtilen rapor çerçevesinde yeniden gözden geçirilecektir.	Mevsimlik işçilik (bölgenin yoksullukla başa çıkmada temel aracı) sebebiyle gençlerin eğitimlerinin aksaması	İl Milli Eğitim Müdürlüğü
7	Gençlerin sosyal ve kültürel sermayelerini geliştirmelerine	Gençlerin sosyal ve kültürel sermayelerini geliştirmelerine	Şanlıurfa Belediyesi

	hizmet edecek oluşumların ortaya çıkması için bir komisyon oluşturulacak. Bu komisyon farklı yaş grupları ve bu grupların özellikle sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilin yerel kaynaklarının nasıl kullanılacağı üzerine çalışacaktır.	yönelik işbirliği ve koordinasyon eksikliği	Şanlıurfa Valiliği Harran Üniversitesi İl Milli Eğitim Müdürlüğü RAM İlgili STK'lar
8	Gençlik Projesi Destek Programı (GPDP) kapsamında gençlerde bağımlılığı önleme ve tedavi sonrası süreci destekleme amacıyla projelerin geliştirilmesi sağlanacaktır.	Gençlerin sosyal ve kültürel sermayelerini geliştirmelerine yönelik işbirliği ve koordinasyon eksikliği	Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa Belediyesi İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Hedef-2 Bilimsel temelli çalışmalara yönelik öneriler			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	5 yıllık periyotlarda il genelinde durum analizi çalışmaları yapılacaktır.	Durum analizi	İl Uyuşturucu ile Mücadele Koordinasyon Kurulu Temsilcileri Harran Üniversitesi İlgili STK'lar
2	5 yıllık periyotlarda ayakta veya yatarak tedavi gören uyuşturucu bağımlılarının tedavi sonrasında sosyal uyum düzeylerinin belirlenmesini amaçlayan araştırmalar yapılacaktır.	Tedavi sonrası sosyal uyum düzey tespiti	Şanlıurfa Valiliği Harran Üniversitesi İl Sağlık Müdürlüğü İlgili STK'lar
3	Etki değerlendirme çalışması yapacak grup belirlenecek ve okullarda ilkokul ve ortaokullarda yapılan mevcut tüm eğitim programlarının etkinliği ölçülecektir.	Programların etkinliğinin ölçülmesi	Milli Eğitim Müdürlüğü Yeşilay (ve diğer ilgili STK'lar) İl Uyuşturucu ile Mücadele Koordinasyon Kurulu Temsilcileri

Hedef-3 Uyuşturucu arzını önlemeye yönelik öneriler			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Geçiş güzergahlarında kontrol ve arama faaliyetleri güçlendirilerek devam edecektir.	Şanlıurfa iline uyuşturucu transferinin/uyuşturucu madde kaçakçılığının önüne geçme ve güçlendirme	İl Emniyet Müdürlüğü İl Jandarma Komutanlığı
2	Yasadışı kenevir ekimini önleyici çalışmalar dinamik bir şekilde devam edecektir.	Doğal ve sentetik uyuşturucu madde ve bu maddelerin imal edilmesinde kullanılan ara kimyasalların üretiminin, erişilebilirliğinin ve satışının engellenmesi	İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü İl Emniyet Müdürlüğü İl Jandarma Komutanlığı
3	Metruk binaların yıkımı sağlanacaktır.	Şanlıurfa ili içinde satışının engellenmesi	İl Emniyet Müdürlüğü
4	Alan Denetim Projesi[i] yerel halkı da kapsayacak şekilde devam ettirilecektir.	Şanlıurfa ili içinde satışının engellenmesi	İl Emniyet Müdürlüğü Belediyeler Muhtarlıklar
5	NARKOREHBER[ii] eğitimleri farklı periyotlarda ve özellikle yoğun uyuşturucu kullanımı olan ilçelerde geniş kitlelere (zabıta, temizlik işçileri, özel güvenlik birimleri gibi) verilmeye devam edecektir.	Şanlıurfa ili içinde satışının engellenmesi	İl Emniyet Müdürlüğü Belediyeler
6	NARKO NOKTA[iii] etkinliklerine devam edilecektir.	Şanlıurfa ili içinde satışının engellenmesi	İl Emniyet Müdürlüğü Belediyeler Muhtarlıklar
7	Riskli ilçelerde okulların güvenlik kamerası ve güvenlik eksikliklerini tespit edilecek ve güvenlik önlemleri artırılacaktır.	Şanlıurfa ili içinde satışının engellenmesi	İl Emniyet Müdürlüğü İl Milli Eğitim Müdürlüğü
8	Temizlik personeli, güvenlik görevlisi, kantin çalışanları, okuldaki servis şoför ve hostesleri gibi öğretmenler dışında öğrenciler ile temas halindeki diğer personelin güvenlik soruşturmaları titizlikle yapılacak ve her yıl kontrol edilerek sözleşmeleri devam edecektir.	Şanlıurfa ili içinde satışının engellenmesi	İl Emniyet Müdürlüğü İl Milli Eğitim Müdürlüğü

9	Kolluk kuvvetleri arasında hem saha hem teorik bilgi ve tecrübe paylaşımı yapılan toplantılar yapılacaktır.	Hem uyuşturucu ile mücadele eden kolluk kuvvetler arasında hem de kolluk kuvvetleri ile yerel aktörler arasında işbirliği ve bilgi akışı sağlanması	İl Emniyet Müdürlüğü İl Jandarma Komutanlığı
10	Tecrübeli kolluk kuvvetlerinin yerel halk ile tecrübelerini paylaştığı toplantılar yapılacaktır.	Hem uyuşturucu ile mücadele eden kolluk kuvvetler arasında hem de kolluk kuvvetleri ile yerel aktörler arasında işbirliği ve bilgi akışı sağlanması	İl Emniyet Müdürlüğü İl Jandarma Komutanlığı Belediyeler/Muhtarlıklar İl Müftülüğü
11	Nargile kafelerde gençlerin yoğun bulunduğu zaman aralıklarında kontroller artırılabilirken, kafeler açılırken ve nargile tütünü satışı süreçlerinde yasal prosedürlerin itina ile yapılması sağlanacaktır.	Madde bağımlılığı riskini artıran tütün ve nargile satışına yönelik önlemlerin artırılması	İl Emniyet Müdürlüğü İl Jandarma Komutanlığı Belediyeler

[i] TUBIM (2018) raporunda belirtilen narkotik maddelerin sokak düzeyinde ulaşılabilirliğini en aza indirmek amacıyla geliştirilen Alan Denetimi Projesi 31.10.2017 tarihinden itibaren Şanlıurfa'nın da dahil olduğu 18 ilde uygulanmaya başlamıştır. Sokaklarda 24 saat içinde uyuşturucu temin edebileceğini belirten bir il için bu proje özellikle önemlidir. Yerel yönetimler özellikle belediyeler ve muhtarlıklar, merkezi yönetim ve emniyet birimlerinin işbirliği içinde projenin devam etmesi sağlanırken; yerel halkın da bu projede aktif olmasını sağlayacak yeni düzenlemeler getirilmesi önerilmektedir.

[ii] Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı koordinesinde hazırlanan 'İçişleri Bakanlığı Uyuşturucu ile Mücadele Uygulama Politikası Belgesi' çerçevesinde 'Yerel Yönetimlerin Uyuşturucu ile Mücadelede Etkin Kullanımının Sağlanması' faaliyeti ile Zabıta Teşkilatı, temizlik görevlileri, özel güvenlik teşkilatı gibi birimlere 01.11.2017 tarihinden itibaren tüm ülkede NARKOREHBER Eğitimi verilmektedir. Alan Denetimi Projesi içerisinde, NARKOREHBER eğitimleri özellikle yoğun uyuşturucu kullanımı olan ilçe yönetimlerinde çalışanlara verilebilir. Eğitimlerin bir kez verilmesinden ziyade belirli periyodlarla gözlem ve önerilerin alınacağı süpervizyon toplantıları gerçekleştirilebilir.

[iii] Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı tarafından vatandaşların uyuşturucu ile mücadelede duyarlılıklarını attırmak, bu şekilde satıcı ve kullanıcıların tespitini kolaylaştırmak, aileleri bilinçlendirmek ve farkındalığı artırarak halk desteğini sağlamak amacıyla 01.06.2017 tarihinden itibaren NARKO-NOKTA etkinlikleri düzenlenmektedir. Şanlıurfa'da da düzenlendiği belirtilen bu etkinliklerin eğitici eğitimlerinin geliştirilerek yerelde daha yoğun ve halk içinde fikirlerine önem verilen kişilerin (cami imamı, okul müdürü, fabrikalarda çalışan ustabaşılar gibi) desteği ile uygulanması sağlanabilir.

Hedef-4 Uyuşturucu talebini önlemeye yönelik öneriler			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Okullarda çocuklara ve velilere eğitim verecek görevlilere eğitim verilecektir.	Zorunlu eğitime devam eden öğrencilere ve ailelerine yönelik eğitim programları	İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yeşilay ve diğer ilgili STK'lar
2	Okullarda farklı yaş gruplarındaki öğrencilere sağlıklı yaşam, alkol ve sigaranın zararları ve madde bağımlılığı konularını kapsayan eğitimler verilecektir.	Zorunlu eğitime devam eden öğrencilere ve ailelerine yönelik eğitim programları	İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yeşilay ve diğer ilgili STK'lar
3	OBM[i] pilot uygulaması gerçekleştirilecektir.	Zorunlu eğitime devam eden öğrencilere ve ailelerine yönelik eğitim programları	İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yeşilay
4	Etkinlik programları oluşturulacaktır (Örneğin sağlıklı yaşamı vurgulamak üzere bölge halkından başarılı olmuş sporcuların yer aldığı konferanslar)	Zorunlu eğitime devam eden öğrencilere ve ailelerine yönelik eğitim programları	İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yeşilay ve diğer ilgili STK'lar
5	Okullarda farklı yaş gruplarında çocukları olan velilere hem etkili ebeveyn hem de sağlıklı yaşam, alkol ve sigaranın zararları ve madde bağımlılığı ve çocukları ile bu durumlarda nasıl iletişime girmeleri gerektiği modüllerini kapsayan eğitimler verilecektir.	Zorunlu eğitime devam eden öğrencilere ve ailelerine yönelik eğitim programları	İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yeşilay ve diğer ilgili STK'lar
6	Harran Üniversitesi Çocuk Üniversitesi çalışmaları madde	Zorunlu eğitime devam eden öğrencilere ve ailelerine yönelik eğitim programları	Harran Üniversitesi Çocuk Üniversitesi

[i] Yeşilay tarafından bilinçlendirme ve farkındalık oluşturmayı amaçlayan birincil önleme kapsamında geliştirilmiş okul temelli Türkiye Bağımlılıkla Mücadele (TBM) Eğitim Programı tamamlayıcısı olarak Okulda Bağımlılığa Müdahale (OBM)[i] Programı geliştirilmiştir. OBM'nin amacı henüz deneme/kullanma aşamasında olan öğrencileri eğitim sistemi dışına itmeden kazanmak, varsa öğrencilerde bağımlılıkla birlikte gelişen psiko-sosyal sorunlara kalıcı çözümler bulmaktır. OBM kapsamında rehberlik öğretmenleri, bağımlılığa müdahale alanında teknik ve mesleki yetkinliklerini artırıcı eğitimden geçirilerek "OBM Uygulayıcısı" olacak ve risk grubundaki öğrencilere önleyici müdahalede bulunacaktır. Bu şekilde her okuldaki rehber öğretmenlerin hem mesleki becerileri artırılmış olurken, hâlihazırdaki insan kaynağı kullanılmakta ve bağımlılıkla mücadelede ikincil önleme çalışmaları mikro düzeyde ve sistematik halde yapılması fırsatı doğmaktadır. Şanlıurfa'da OBM uygulaması konusunda Milli Eğitim Müdürlüğü ve Yeşilay işbirliği ile pilot uygulama gerçekleştirebilir.

	bağımlılığı konusunda geliştirilecektir.		İl Milli Eğitim Müdürlüğü İlgili STK'lar
7	Harran Üniversitesi Yeşilay Kulübü öğrencilerine akranlarına vermek üzere sağlıklı yaşam, alkol ve sigaranın zararları ve madde bağımlılığı konularını kapsayan eğitici eğitimleri verilecektir.	Harran Üniversitesi öğrencilerine yönelik eğitim programları	Yeşilay ve diğer ilgili STK'lar
8	Harran Üniversitesi Yeşilay Kulübü öğrencileri akranlarına sağlıklı yaşam, alkol ve sigaranın zararları ve madde bağımlılığı konularını kapsayan eğitimler verecektir.	Harran Üniversitesi öğrencilerine yönelik eğitim programları	Yeşilay ve diğer ilgili STK'lar
9	Harran Üniversitesi öğrencilerinin gönüllü faaliyetlere desteğinin ve aktif katılımı sağlanacaktır.	Harran Üniversitesi öğrencilerine yönelik eğitim programları	Harran Üniversitesi İlgili STK'lar Yerel yönetimler Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü
10	Sokakta çalışan ya da dilendirilen çocukların tespiti ve aileleri ile iletişimi sağlanacak bu şekilde çocuk ve aileler madde bağımlılığı konusunda bilgilendirilecektir.	Risk gruplarının tespiti ve eğitim programları ile desteklenmesi	Şanlıurfa Valiliği Yerel yönetimler İl Sağlık Müdürlüğü Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü Yeşilay ve diğer ilgili STK'lar
11	Mülteciler arasında uyuşturucu kullanımının önlenmesine yönelik çalışma gruplarının oluşturularak eğitim modellerinin geliştirilmesi sağlanacaktır.	Risk gruplarının tespiti ve eğitim programları ile desteklenmesi	Şanlıurfa Valiliği Yerel yönetimler İl Sağlık Müdürlüğü Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü Yeşilay ve diğer ilgili STK'lar
12	Uyuşturucu kullandığı tespit edilen öğrencileri bağımlılıkla mücadele konusunda eğitim almış ilgili öğretmenler gözetiminde tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerine yönlendirilmesi sağlanacaktır.	Uyuşturucu kullanan öğrencilerin tespit edilmesi, tedavisi ve sosyal uyumunun sağlanması	İl Milli Eğitim Müdürlüğü Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü İl Sağlık Müdürlüğü
13	Uyuşturucu bağımlılığı sebebiyle tedavi gören öğrencilerin derslerinden geri kalmamalarını sağlayacak tedbirler geliştirilecektir.	Uyuşturucu kullanan öğrencilerin tespit edilmesi, tedavisi ve sosyal uyumunun sağlanması	İl Milli Eğitim Müdürlüğü Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü İl Sağlık Müdürlüğü

14	Bağımlı gençlerin ailelerine yönelik eğitimler düzenlenecektir.	Risk gruplarının tespiti ve eğitim programları ile desteklenmesi	Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü İl Sağlık Müdürlüğü
15	Cezaevindeki hükümlü ve tutuklulara yönelik eğitimler verilecektir.	Risk gruplarının tespiti ve eğitim programları ile desteklenmesi	Şanlıurfa Cumhuriyet Başsavcılığı Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü İl Sağlık Müdürlüğü
16	Denetimli serbestlikten yararlanan kişilere eğitimler verilecektir.	Risk gruplarının tespiti ve eğitim programları ile desteklenmesi	Denetimli Serbestlik Müdürlüğü Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü İl Sağlık Müdürlüğü

Hedef-5 Destek ve tedavi hizmetlerine yönelik öneriler			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Aile hekimlerine yönelik bağımlılık konusunda eğitimler verilecek, riskli gruplarda tanı ve yönlendirme konusunda rehberlik hizmeti sunulacaktır	Aile Sağlığı Merkezlerinin tanı, tedavi, takip ve yeniden uyum süreçlerinde daha aktif olmalarının sağlanması	İl Sağlık Müdürlüğü
2	ALO 191 Uyuşturucu ile Mücadele Danışma ve Destek Hattı'nda görev yapan personelin periyodik eğitimler ile hizmet kalitesi güçlendirilecektir.	ALO 191 Uyuşturucu ile Mücadele Danışma ve Destek Hattı'nın hizmet kalitesinin geliştirilmesi	İl Sağlık Müdürlüğü
3	112 ve Acil servis çalışanlarına yönelik bağımlılık konusunda eğitimler verilecek, riskli gruplarda tanı ve yönlendirme konusunda rehberlik hizmeti sunulacaktır.	112 ve Acil Servislerin uyuşturucu ile mücadele kapsamındaki çalışmalarının organize edilmesi	İl Sağlık Müdürlüğü
4	Ayakta tedavi merkezleri yaygınlaştırılacak ve görevli personele sürekli eğitimlerle destek verilecektir.	Ayakta tedavi merkezi çalışmalarının geliştirilmesi	İl Sağlık Müdürlüğü
5	AMATEM ve ÇEMATEM'lerin hizmete girmesi sağlanacaktır.	Yatarak tedavi mekanizmalarının geliştirilmesi	İl Sağlık Müdürlüğü Şanlıurfa Valiliği

5. ŞANLIURFA'DA SAĞLIK

Dr. Selcan Peksan

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

5.1. Dünyada Sağlık Politikaları ve Temel Sağlık Göstergeleri

Sağlıklı bireylerden oluşan sağlıklı toplumları inşa etmek, insanlığın en temel ihtiyaç ve gayelerinden biri olagelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) 1948 tarihli Anayasa'sında ifade edildiği üzere, tüm halkların sağlıklı olması; barışın ve güvenliğin sağlanması için temel önemdedir. Sağlığı, "Sadece hasta veya engelli olmama değil; fiziksel, ruhsal ve sosyal açılardan tam bir iyi olma hali." şeklinde tanımlayan DSÖ'ye göre mümkün olan en sağlıklı durumda olmak; ırk, din, politik inanç, ekonomik veya sosyal durum ayrımı yapılmaksızın her insanın temel hakkıdır ve bunun sağlanmasında bireylerin ve devletlerin ortaklaşa hareket etmesi şarttır. Bu anlamda hükümetler, halk sağlığından sorumludurlar ve bunu sağlayabilmek ancak yeterli sağlık önemlerini ve sosyal düzenlemeleri hayata geçirmekle mümkündür (WHO, 2014:1).

5.1.1. Dünya Sağlık Düzeyi Göstergeleri

Günümüzde, sağlık teknolojilerindeki gelişmeler, beklenen yaşam sürelerindeki artış, göçler ve demografik değişimler gibi sebeplerle sağlık hizmetlerine yönelik ilgi ve talep tüm dünyada artmaktadır. Dünyadaki her bir insanın kaliteli sağlık hizmetlerine ulaşabilmesi için sağlık sistemlerini güçlendirip iyileştirmek, birçok ülkenin ve DSÖ ile Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşların gündemini oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda, günümüzde devletlerin üstlenecekleri roller ile küresel strateji ve eylem planlarının çerçevesi 1998 yılında kabul edilen DSÖ "Sağlık 21: 21. Yüzyılda Herkese Sağlık" (WHO, 1998); 2000 yılında ilan edilen BM Milenyum Deklarasyonu; 2012 yılında kabul edilen DSÖ "Sağlık 2020: 21. Yüzyıl için Avrupa Politika ve Strateji Çerçevesi" (WHO, 2013) ve 2015'te kabul edilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları gibi belgelerle çizilmektedir.

Sağlık 21 ve Milenyum Deklarasyonu'ndan itibaren dünya sağlığında anne ve çocuk ölümlerinin azaltılması, beslenmenin iyileştirilmesi ve HIV/AIDS, tüberküloz ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele gibi alanlarda çarpıcı ilerlemeler sağlanmıştır. Beş yaş altı ölüm oranı ciddi şekilde düşmüş; sıtma önemli ölçüde kontrol altına alınmış; kalp-damar hastalıkları, kronik solunum hastalıkları, diyabet veya kanserden ölme riski azalmıştır. Bu değerli kazanımlara rağmen günümüzde halen milyonlarca insan, kaliteli sağlık hizmetleri ile önlenebilmesi mümkün olan sebeplerle yaşamını yitirmektedir. 2018 yılında yayınlanan Dünya Sağlık İstatistikleri'ne göre, tüm insanların mümkün olan en yüksek sağlık düzeyine ulaşmaları hedefi için mücadele edilen temel alanlardaki dünya sağlık göstergeleri özeti şu şekildir: (WHO, 2018: v, 4-10):

5.1.1.1. Üreme Sağlığı ile Anne, Yenidoğan ve Çocuk Sağlığı

Dünyada hamilelik ve doğuma bağlı kadın ölümleri önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. 2015 yılında, 303.000 kadının gebeliğe bağlı olarak öldüğü tahmin edilmektedir. Bu ölümlerin %99'lık kısmı düşük ve orta gelir seviyeli ülkelerde gerçekleşmiştir.

Kadın ölümlerinin azaltılması büyük ölçüde kadınların doğumdan önce, doğum sırasında ve sonrasında kaliteli bakıma erişmesini sağlamaya bağlıdır. Buna karşın, dünyada kadınların %40'ından fazlasının doğum öncesi erken dönem bakımı almadığı; düşük ve orta-düşük gelir ülkelerdeki doğumların yarısından daha fazlasının doktor, hemşire ve ebe gibi nitelikli sağlık personeli olmadan gerçekleştiği ileri sürülmektedir.

Ayrıca, her yıl, yaşları 15 ile 19 arasında olan 12.8 milyon adolesanın doğum yaptığı; erken yaşta çocuk doğurmanın ise, hem yenidoğanlar için hem de genç anneler için riskleri artırdığı belirtilmektedir.

Çocuk ölüm oranlarının azaltılmasında kayda değer bir ilerleme kaydedilmiştir. Dünyada beş yaş altı ölüm oranı 1990 yılında 1.000 canlı doğumda 93 iken, 2016 yılında 1.000 canlı doğumda 41'e düşmüştür. Bununla birlikte 2016 yılında her gün 15.000 çocuk beş yaşına ulaşamadan ölmüştür. Bebek ölümlerinde en yüksek risk, doğumdan sonraki ilk ayda görülmektedir. 2016 yılında ölen 2.6 milyon yenidoğanın büyük bir kısmı ilk haftada ölmüştür. Prematüre, doğum asfiksisi ve doğum travması gibi olaylar ve yenidoğan sepsisi, tüm yenidoğan ölümlerinin neredeyse dörtte üçünü oluşturmuştur. 2016 yılında 1-59 aylık çocuklar arasında başlıca ölüm nedenleri ise akut solunum yolu enfeksiyonları, ishal ve sıtmadır.

2017 yılında dünyada beş yaşın altındaki 151 milyon çocuğun (5 yaş altı dünya çocuk nüfusunun %22'si) yaşlarına göre çok kısa olduğu; 51 milyon çocuğun (%7,5) boyuna göre fazla zayıf olduğu; 38 milyon çocuğun (%5,6) ise boyuna göre fazla kilolu olduğu tespit edilmiştir.

5.1.1.2. Bulaşıcı Hastalıklar

Dünya genelinde HIV görülme sıklığı, 2005 yılında bin kişide 0,40 iken bu rakam 2016 yılında bin kişide 0,26'ya düşmüştür. Buna rağmen, 2016 yılında, 120.000'i 15 yaşın altındaki çocuklar olmak üzere toplam 1 milyon kişinin HIV'e bağlı hastalıklardan öldüğü tahmin edilmektedir.

2016 yılında dünyada toplam 216 milyon sıtma vakası görülmüş; 445.000 kişi sıtma sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Ülkelerin sıtmayla mücadelede karşılaştıkları temel zorluğun sürdürülebilir ve öngörülebilir finansman eksikliği olduğu ifade edilmektedir.

Yine, tüberküloz dünyanın mücadele etmeye devam ettiği hastalıklardan biri olarak önemini korumaktadır. Tüberküloz insidansı, 2000 yılında 100.000'de 173 iken 2016 yılında %19'luk bir düşüş ile 100.000'de 140'a gerilemiştir. Bununla birlikte, 2016 yılında tahmini 10,4 milyon insanın tüberküloz hastalığına yakalandığı; HIV negatif olanlar arasında 1,3 milyon tüberküloz hastasının; HIV pozitif olanlardan ise 374.000 kişinin öldüğü belirtilmektedir.

5.1.1.3. Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar ve Ruh Sağlığı

Dünyada 2016 yılında gerçekleşen toplam 57 milyon ölümün %71'lik kısmı olan 41 milyonunun nedeninin bulaşıcı olmayan hastalıklar olduğu tahmin edilmektedir. Bu ölümlerin %44'ünü oluşturan 17,9 milyon kişi kalp ve damar hastalıkları; %22'sini oluşturan 9 milyon kişi kanser; %9'unu oluşturan 3,8 milyon kişi kronik solunum sistemi hastalıkları ve %4'ünü oluşturan 1,6 milyon kişi ise diyabet hastalığı sebebiyle yaşamını yitirmiştir. Bu ölüm oranlarını azaltmak için tütün kullanımı, hava kirliliği, sağlıksız beslenme, fiziksel hareketsizlik ve alkolün zararlı kullanımı gibi temel risk faktörlerinin azaltılması ile teşhis ve tedavi yöntemlerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Kalp ve damar hastalıkları, kanser ve kronik solunum hastalıklarında kritik bir risk faktörü olan tütün kullanım oranlarına bakıldığında; 2016 yılında, dünya genelinde 15 yaşında veya daha büyük 1,1 milyardan fazla insanın tütün kullandığı görülmektedir. Diğer taraftan 2016 yılında dünya genelinde 800.000 ölüm intihar sebebiyle gerçekleşmiştir.

5.1.1.4. Kazalar, Yaralanmalar ve Şiddet

Trafik kazaları sebebiyle 2013 yılında dünya genelinde 1,25 milyon insan ölmüş ve 50 milyona yakın kişi yaralanmıştır. İlginç şekilde, düşük gelirli ülkelerde araç sahibi olma oranı, yüksek gelirli ülkelere kıyasla daha düşük olmasına rağmen; trafik kazaları nedeniyle yaralanmalar yüksek gelirli ülkelerin 2,6 katı oranından daha fazla gerçekleşmiştir. Ayrıca dünya genelinde yetişkinlerin neredeyse dörtte birinin (%23) çocukken fiziksel istismara uğradığı ve kadınların yaklaşık üçte birinin (%35) hayatlarının bir döneminde eşleri veya başkaları tarafından fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kaldığı belirtilmektedir. Kadınlara ve çocuklara yönelik şiddet, çocukların, ailelerin, toplulukların ve ulusların sağlığı ve refahı üzerinde yaşam boyu etkileri olan önemli problem alanı olmayı sürdürmektedir. 2016 yılında dünya genelinde 477.000 cinayet meydana geldiği tahmin edilmektedir. 180.000 kişi ise savaşlarda ve çatışmalarda öldürülmüştür.

5.1.1.5. Herkesi Kapsayan Sağlık Güvencesi ve Sağlı Sistemleri

Dünya genelinde sağlık harcamalarına ayrılan toplam devlet harcamalarının ortalama ulusal yüzdesi 2014 yılında %11,7 olarak gerçekleşmiştir. Sağlık güvencesi kapsamındaki yurttaş oranında ülkeler arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Dünya nüfusunun yarısından fazlasının temel sağlık hizmetlerinden tam olarak yararlanamadığına, ihtiyaç duyulan hizmetlere erişebilenlerin büyük bir çoğunluğunun ise maddi sıkıntı içinde olduğuna dikkat çekilmektedir. 2010 yılında, dünya nüfusunun %11,7'sini oluşturan 808 milyon insan, sağlık hizmeti için hanehalkı bütçesinin en az %10'unu harcamıştır. İşlevsel sağlık sistemleri, halkın eşit bir şekilde erişilebileceği nitelikli bir sağlık işgücünü gerektirir. 2007-2016 dönemi için mevcut en son verilere göre, 76 ülke, bin kişi başına bir doktordan daha az doktoru olduğunu ve 87 ülke, bin nüfus başına üçten az bakıcı ve ebelik personeline sahip olduğunu bildirmiştir.

5.1.1.6. Çevresel Riskler

Yemek yapmada kullanılan temiz yakıt ve teknolojilere erişim 2000'den itibaren %10'luk bir artış göstererek 2016'da %59'a ulaşmıştır. Bununla birlikte ülkeler arasında büyük farklılıklar olduğu; halen 3 milyardan fazla insanın hava kirliliğine neden olan yakıt ve ocakları kullanmaya devam ettiği belirtilmektedir. Bu sebeple ortaya çıkan ev hava kirliliğinin, 2016'da bulaşıcı olmayan hastalıklardan (kalp hastalığı, felç ve kanser dahil) ve akut alt solunum yolu enfeksiyonlarından kaynaklanan 3,8 milyon ölüme neden olduğu tahmin edilmektedir. 2016 yılında, dünya nüfusunun %91'inin soluduğu havanın temiz olmadığı ve şehide yaşayan toplam nüfusun yarısından fazlasının DSÖ'nün belirlediği güvenlik standardının en az 2,5 katı dış hava kirliliği seviyelerine maruz kaldığına dikkat çekilmektedir. 2016 yılında şehir ve kırsal alanlardaki dış hava kirliliğinin dünya genelinde 4,2 milyon ölüme neden olduğu tahmin edilmektedir. Ev içi hava kirliliğinin sebep olduğu ölümler de eklenince bu rakamın 7 milyona ulaştığı düşünülmektedir. Dolayısıyla 2016 yılında 8 ölümden 1'ine hava kirliliğinin yol açtığı söylenebilir. Ayrıca, güvenli olmayan içme suyu, güvenli olmayan sanitasyon ve hijyen eksikliği de 2016'da meydana gelen yaklaşık 870.000 ölümle birlikte önemli ölüm nedenleri arasında yer almaya devam etmektedir (WHO, 2018: v, 4-10).

5.1.2. Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgesi Temel Sağlık Göstergeleri

DSÖ Avrupa Bölgesi Üyesi Devletler, Sağlık 2020'yi benimseyerek, "Adalet, sürdürülebilirlik, kalite, şeffaflık, hesap verilebilirlik, cinsiyet eşitliği, onur ve karar almaya katılım hakkı." temel değerlerine sahip sağlık politikalarını hayata geçireceklerini taahhüt etmişlerdir ve sağlık sistemlerinin insan merkezli olması; yaşam boyu sağlığın desteklenmesi ve herkes için eşitlik ve sağlığın sağlanması yolunda eylem planlarını uygulamaktadırlar.

DSÖ Avrupa Bölgesi özelinde temel sağlık istatistikleri incelendiğinde (WHO- The Regional Office for Europe, 2018: 2-9), Bölge devletlerinin Sağlık 2020 hedefleri çerçevesinde kalp ve damar hastalıkları, kanser, diyabet ve kronik solunum yolu hastalıklarından erken ölüm oranlarını 2020 yılına kadar yılda %1,5 oranında düşürme hedefine ulaşma yolunda ilerlediği görülmektedir. Buna rağmen alkol tüketimi, tütün kullanımı, aşırı kilo ve obezitenin bölgedeki önemli halk sağlığı sorunları olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Avrupa Bölgesi'nde doğumda ortalama yaşam süresi beklentisi 2010 yılında 76,7 iken, 2015 yılında 77,9 yaşa yükselmiştir. Bununla birlikte, doğumda beklenen yaşam süresinde bölge ülkeleri arasındaki farklılık devam etmekte; en yüksek ve en düşük yaşam süresine sahip üye ülkeler arasındaki yaşam süresi farkı hâlâ 10 yıldan fazla gerçekleşmektedir.

2015 yılında, bölgesel ortalama bebek ölümü bin canlı doğumda 6,8 olmuştur. Sağlık güvencesi kapsamı ve sağlık hakkı göstergeleri ile ilgili olarak; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) yüzdesi olarak DSÖ Avrupa bölgesel ortalama toplam sağlık harcaması 2000 yılında %6.8'den 2009'da %8.5'e yükselmiş; fakat daha sonra 2010 yılında %8,3'e ve 2014 yılında %8,2'ye düşmüştür. Aynı dönemde, cepten yapılan özel sağlık harcamalarında artış gözlemlenmiştir (2010 yılında %25,5 ve 2014 yılında %26,6). 2014

yılında, cepten yapılan sağlık harcamalarının düzeyi, üye devletlerin yalnızca %25'inde güçlü mali koruma eşiğinin (%15) altında olmuştur.

Son olarak, bölgenin ortalama anne ölüm oranı 2010 yılında 100.000 canlı doğumda 13 ölümden, 2015'te 100.000 canlı doğumda 11 ölüme düşmüştür (WHO-The Regional Office for Europe, 2018: 2-9).

5.1.3. Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Yılı Küresel Sağlık Hedefleri

Dünya sağlık sistemleri açısından önemli bir sorun, dünyanın yaşlanma eğilimidir. Dünya nüfus artışı yavaşlamakta; yaşam beklentisi artmaktadır. 60 yaş ve üstü dünya nüfusu 1980'de 382 milyonken 2017'de iki katından fazla artarak 962 milyon olmuştur. Bu rakamın 2050 yılına kadar tekrar ikiye katlayarak 2,1 milyara (toplam nüfusun %16'sı) ulaşması öngörülmektedir (UN, 2017: 2). Böyle bir yapıda, artan sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarının ve yaşlı nüfusun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerinde tedbirler alınması ve aktif yaşlanma, yaşam boyu eğitim gibi politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Böylece dünyadaki tüm insanların kaliteli sağlık hizmetlerine ulaşabilmesi hedefinin yanı sıra, sağlıkta etkinlik, verimlilik ve sürdürülebilirliğin sağlanması konuları da eklenmiştir.

Bu çerçevede dünyadaki tüm bireylerin iyi sağlık düzeyine erişmeleri için atılan önemli bir adım Birleşmiş Milletlerin 2030 yılı için Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'dir. Eylül 2015'te BM Genel Kurulu'nun kararıyla BM Üye Devletleri tarafından kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında "Herkes için her yaşta sağlıklı bir yaşam sağlamak ve esenliği desteklemek" başlığı yer almaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma 2030 yılı Küresel Sağlık Hedefleri şu şekilde belirlenmiştir (UN, 2015: 18-19):

- Anne ölümlerinin azaltılması (2030'a kadar küresel anne ölüm oranının her 100.000 doğumda 70'in altına indirilmesi),
- 5 yaş altında önlenebilir tüm ölümlerin önüne geçilmesi (Bütün ülkelerde yenidoğan ölüm oranının her 1.000 canlı doğumda en az 12'ye ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranının her 1.000 canlı doğumda en az 25'e düşmesi),
- Bulaşıcı hastalıklarla mücadele,
- Bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklı ölümlerin azaltılması ve ruh sağlığının desteklenmesi (2030'a kadar bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklanan prematüre bebek ölümlerinin bu hastalıkların önlenmesi ve tedavisi yoluyla üçte bir oranında azaltılması),
- Madde bağımlılığının önlenmesi ve tedavi edilmesi,
- Trafik kazası kaynaklı yaralanma ve ölümlerin azaltılması,
- Cinsel sağlık ve üreme sağlığı, aile planlaması ve eğitimine evrensel erişim (2030'a kadar cinsel sağlık ve aile planlamasını da kapsayan üreme sağlığı hizmetlerine ve bu konuda bilgi ve eğitime evrensel erişimin sağlanması ve üreme sağlığının ulusal stratejilere ve programlara entegre edilmesi),
- Evrensel sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması,
- Tehlikeli kimyasal ve kirlilik kaynaklı hastalık ve ölümlerin azaltılması**.**

Tablo 102: Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Küresel Sağlık Hedefleri Açısından Göstergeler

(2015- 2017 Verileri)	Türkiye	Avrupa	Dünya
Anne ölüm oranı (Yüz bin canlı doğumda)	16,0	11,0	216,0
Nitelikli sağlık personelinin katıldığı doğumlar (%)	97,4	-	-
5 yaş altı ölüm oranı (Bin canlı doğumda)	11,6	9,6	40,8
Neonatal ölüm hızı (Bin canlı doğumda)	5,9	5,1	18,6
HIV'e yeni yakalanma (Bin kişi başına)	0,0	0,3	0,3
Tüberküloz insidansı (Yüz bin kişi başına)	17,0	32,0	140,0
Kalp damar hastalıkları, kanser, diyabet ve kronik solunum hastalığına bağlı ölüm oranı (30-70 yaş aralığındaki yüz bin kişide)	16,1	16,7	18,3
İntihar ölüm oranı (Yüz bin kişi başına)	7,3	15,4	10,6
Hanehalkı ve çevre hava kirliliğine bağlı ölüm oranı (Yüz bin kişi başına)	47,0	36,3	114,1
Trafik kazalarına bağlı ölüm oranı (Yüz bin kişi başına)	8,8	9,3	17,4
Doğumda beklenen yaşam süresi (Yaş)	76,4	77,5	72,0
Adolesan doğurganlık hızı (15-19 yaş arası 1000 kadın başına doğum sayısı)	26,9	16,6	43,9
Dünya Sağlık Örgütü tarafından önerilen 2 aşı alan hayatta kalan bebekler (%)	96,0	-	-
Evrensel Sağlık Kapsama Endeksi (0-100)	71,0	73,00	64,00
Öznel İyi Oluş (Ortalama merdiven puanı, 0-10)	5,2	-	-
Doğumda beklenen yaşam süresinde bölgesel farklılık (yaş)	2,9	-	-
Tütün kullanım oranı (15 yaş üstü nüfusta %)	26,5	-	-
Kişi başına düşen cari sağlık harcaması (US$)	455	2.192	822
Cari sağlık harcaması (GSYİH'ya oranı)	4,1	7,9	6,3

Kaynak: Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G. (2019): Sustainable Development Report 2019. New York: Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network (SDSN), s. 435 ve World Health Organization, (2018): World Health Statistics 2018: Monitoring health for the SDGs, Sustainable Development Goals. Geneva, ss. 66 - 75'ten yazar tarafından türetilmiştir.

5.2. Türkiye'nin Temel Sağlık Göstergeleri ve Sağlık Politikaları

Sağlık hakkı ve sağlıklı yaşam hakkı, en temel insani hak olarak birçok ulusal ve uluslararası düzenleme ile devletlerin sorumluluğu arasında yer almaktadır. Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sağlık hizmetlerini iyileştirip geliştirme ve kapsamını genişletme yolunda politikalar uygulamaya devam etmektedir (İleri vd., 2016:1).

Bu çerçevede, Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği sağlık düzenlemelerini dikkate alarak hazırlayıp uyguladığı plan ve programlarla Türkiye, 2003 yılından itibaren sağlıkta önemli gelişmelere imza atmıştır. Sırasıyla, Sağlıkta Dönüşüm Programı (2002-2009), Sağlık Stratejisi 2010-2014 ve Sağlık Stratejisi 2013-2017, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) ve On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) ile tüm vatandaşların fiziksel, sosyal ve ruhsal açılardan verimli ve iyi birer yaşam

sürebilmeleri için ulaşılabilir, nitelikli ve sürdürülebilir sağlık hizmetleri amacını gözeten bir sağlık politikası uygulanmaktadır.

Türk Sağlık Sistemi'nde; 2006 yılında sosyal güvenlik kurumlarının birleştirilmesi, 2008 yılında Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası'nın yürürlüğe girmesi ile Türkiye'de yasayan herkesin sağlık güvencesi altına alınması; 2010 yılında Aile Hekimliği uygulamasının tüm yurtta hayata geçirilmesi, evde sağlık hizmetlerinin verilmeye başlanması gibi birçok değişikliği içeren, sağlık sektörünün birçok alanını kapsayan bir reform süreci yaşanmıştır (Yılmaz, 2018: 181).

Bu gelişmeleri takiben Türkiye sağlık göstergelerinde önemli iyileşmeler görülmüştür. Tablo 1, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde Türkiye sağlık göstergelerini özetlemektedir. Sürdürülebilir Kalkınma 2019 raporunda, 3 numaralı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi olan "İyi Sağlık ve İyi Oluş" başlığında Türkiye, kısmen ilerleme görülse de önemli zorlukların halen devam ettiği bir ülke şeklinde değerlendirilmiştir. Anne ölüm oranı, yüz bin canlı ölümde 16; neonatal ölüm hızı, bin canlı doğumda 5,9 ve 5 yaş altı ölüm oranı, bin canlı doğumda 11,6 olarak gerçekleşen ve bebek aşılama kapsama oranı %96 olan Türkiye'nin temel sağlık göstergelerinde başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, 15 yaş üstü nüfusta %26,5 tütün kullanım oranı ve 5,2 öznel iyi oluş puanı, Türkiye'nin geri olduğu ve ilerleme beklenen başlıca alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, sağlık hizmetlerinde bölgeler arası dengesizliklerin sürmesi, dünya geneline benzer şekilde Türkiye'de de nüfusun yaşlanmaya başlaması ve 2011 yılından itibaren sayıları giderek artan Suriyeli mültecilerin sağlık ihtiyaçları, Türkiye'de etkin sağlık politikaları gerektiren alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, sağlık hizmetlerinin sağlık teknolojilerindeki gelişmelere uygun olarak yeniden kurgulanarak verimliliğinin artırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik olarak stratejilerin belirlenmesi ve eylem planlarının hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

5.2.1. Türkiye Sağlık İstatistikleri (Sağlık Düzeyi Göstergeleri)

5.2.1.1. Üreme Sağlığı, Anne, Bebek ve Çocuk Sağlığı Göstergeleri

Bebek ölüm hızı: Bebek ölüm hızı (tüm haftalar) 2016 yılı itibarıyla OECD'de (35 ülke) bin canlı doğumda ortalama 3,9 ve AB-28'de 3,6 olarak gerçekleşmişken Türkiye'de 2017 yılı bebek ölüm hızı 9,1'dir. 28 hafta ve üzeri veya 1.000 gr ve üzeri bebek ölüm hızı ise 2016 yılında, bin canlı doğumda 7,2 ve 2017 yılında 6,8'dir. Ayrıca, bebek ölümlerinde bölgesel farklılıklar önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bebek ölüm hızı İBBS-1 düzeyinde 2017 yılında Doğu Marmara ve Batı Karadeniz Bölgeleri'nde bin canlı doğumda 4,9 iken, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bu rakam 10,2'dir (Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2019: 83).

Anne ölüm hızı: Yüz bin canlı doğumda gerçeklesen anne ölüm oranlarına bakıldığında ise, Türkiye'de 2007 yılında 21,2 ve 2013 yılında 15,9 olarak gerçekleşen oranın 2017 yılında 14,6'ya gerilediği görülmektedir. Bu oran, 2015 yılında OECD'de (35 ülke) yüz bin canlı doğumda 14'tür. (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 23)

Doğum öncesi bakım alma ve doğumun bir sağlık kurumunda gerçekleştirilme oranı: Anne ve bebek sağlığı göstergelerini iyileştirmede, doğum öncesi bakım alma ve doğumun nitelikli sağlık personeli gözetiminde gerçekleştirilmesi önemli bir faktördür. Ülkemizde 2002 yılında doğum öncesi bakım oranı %70 iken 2011 yılında %95'e ve 2017 yılında %99,7'ye yükselmiştir. Doğumun bir sağlık kuruluşunda gerçekleştirmesi oranı ise 2002 yılında %75 olarak gerçekleşmişken, 2011 yılında bu oran %94'e ve 2017 yılında %98'e ulaşmıştır (Strateji 2013-2017, s.42).

Aşılama hizmetleri: Bebek ölümlerinin azaltılmasında önemli bir faktör olan DaBT 3 aşılama oranı, 2002 yılında %78 iken 2017 yılına %97'ya ulaşmış olması önemli bir ilerleme olarak ifade edilebilir (Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2019: 84).

5.2.1.2. Bulaşıcı Hastalıklar

Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren önemli bir ilerleme gösterdiğini ifade etmek mümkündür. 2002 yılında Türkiye'nin sıtma insidansı yüz bin nüfusta 15,4 iken bu oran 2017'de 0,26'ya gerilemiştir. Yine, tüberküloz insidansının 2002'de yüz bin nüfusta 32'den 2017'de 14,6'ya düştüğü anlaşılmaktadır. 2002 yılında yüz bin nüfusta 11,8 olan kızamık insidansı ise 2017 yılında 0,09 olarak gerçekleşmiştir. AIDS insidansında ise 2002 ve 2016 yılı oranları sırasıyla yüz bin nüfusta 0,06 ve 0,1 olmuştur. Tablo 2, Türkiye'de 2017 yılında görülen bulaşıcı hastalık vaka sayılarını ve yüz bin nüfusta insidans oranını göstermektedir. Buna göre 2017 yılında toplam 81 AIDS, 84 kızamık, 214 sıtma ve 11.821 tüberküloz vakası ile karşılaşılmıştır (Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2017: 35-38).

Tablo 103: Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklar Vaka Sayıları ve İnsidansı (100.000 Nüfusta), 2017

	Yerli Vaka	Yabancı Vaka	Toplam Vaka	İnsidans
AIDS	70	11	81	0,1
Kızamık	48	36	84	0,1
Sıtma	0	214	214	0,26
Tüberküloz	10.748	1.073	11.821	14,6

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2017, Haber Bülteni. s.1.

5.2.1.3.Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar

Türkiye'de gerçekleşen ölümlerin büyük bir çoğunluğu, bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklanmaktadır. Tablo 3'te Türkiye'de 2017 ve 2018 yıllarında gerçekleşen ölümlerin nedenlerine ilişkin dağılım bulunmaktadır. TÜİK Ölüm Nedeni İstatistikleri'nden derlenen bu verilere göre 2017 ve 2018 yıllarında en fazla ölüm vakası, dolaşım sistemi hastalıklarından kaynaklanmıştır. Dolaşım sistemi hastalıklarını, iyi ve kötü huylu tümörler ile solunum sistemi hastalıkları izlemektedir. 2018 yılında gerçeklesen toplam 421.164 ölümün %38,4'ü dolaşım sistemi hastalıklarından, %19,7'si iyi ve kötü huylu tümörlerden, %12,5'i solunum yolu hastalıklarından, %4,9'u ise beslenme, endokrin ve metabolizmayla ilgili hastalıklardan kaynaklanmaktadır.

Tablo 104: Türkiye'de Ölüm Nedenlerinin Dağılımı (2017, 2018)

	2017		2018	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Dolaşım sistemi hastalıkları	167.267	39,5	161.920	38,4
İyi huylu ve kötü huylu tümörler	81.886	19,3	83.163	19,7
Solunum sistemi hastalıkları	50.224	11,8	52.568	12,5
Sinir sistemi hastalıkları ve duyu organları hastalıkları	20.623	4,9	20.766	4,9
Endokrin, beslenme ve metabolizmayla ilgili hastalıklar	20.219	4,8	20.074	4,8
Dışsal yaralanma nedenleri ve zehirlenmeler	21.533	5,1	18.462	4,4
	62.126	14,7	64.211	15,2

Diğer (enfeksiyon ve parazit hastalıkları, mental ve davranışsal bozukluklar, kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu hastalıkları vb.)				
Toplam	423.878	100	421.164	100

Kaynak: TÜİK, Ölüm Nedenleri İstatistikleri, 2018.

Yaşlı nüfus oranının artma eğilimi dikkate alındığında Türkiye'de sağlığın geliştirilmesinde bulaşıcı olmayan hastalıklara yönelik stratejilerin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi kalp-damar hastalıkları ve kanser başta olmak üzere bulaşıcı olmayan hastalıklara neden olan temel faktörler; tütün kullanımı, fiziksel aktivite eksikliği ve dengesiz beslenmedir. Bulaşıcı olmayan hastalıklara yönelik sağlık hizmetlerinin bu çerçevede güçlendirilip sağlıklı yaşam tarzını teşvik edici koruyucu önlemlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

5.2.2. Türkiye'de Sağlık Harcamaları (İktisadi Göstergeler)

Bireylerin iyi olmaları ve etkin, kaliteli ve verimli bir yaşam sürmeleri için belirleyici faktörlerden biri olan sağlık harcamaları genel anlamıyla sağlığın korunması ve geliştirilmesi adına yapılan harcamaların tümünü ifade etmektedir (Başol ve Işık, 2015: 9; Daştan ve Çetinkaya, 2015: 104). Sağlık harcamalarının, sağlık göstergeleri ve sağlık sistemlerinin başarılı ve verimlilikleri ile birebir ilişki içinde olmasının (Daştan ve Çetinkaya, 2015: 104) yanı sıra ekonomik kalkınma üzerinde de olumlu etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu sebeple günümüzde devletler, sağlık harcamalarına daha fazla önem vermektedir (Başol ve Işık, 2015: 9-10).

Türkiye'de büyük bir ağırlığı sosyal güvenlik sistemi ve merkezi yönetim bütçe giderlerinden karşılanan sağlık harcamaları; hastane giderleri, evde hemşirelik bakımı, ayakta bakım giderleri, tıbbi malzeme giderleri, halk sağlığı programlarının sunumu ve yönetimi için yapılan harcamalar, genel sağlık yönetimi ve sigorta giderleri ile yatırım harcamaları kalemlerinden oluşmaktadır (TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2019c).

Tablo 4'te seçilmiş bazı OECD ülkelerinde toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı gösterilmektedir. OECD 2019 yılı sağlık verilerinden oluşturulan Tablo 4'ten anlaşıldığı üzere Türkiye, sağlık harcamaları konusunda diğer ülkelerin oldukça gerisinde kalmaktadır. Özellikle ABD, Fransa, Kanada ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarının GSYH'ya oranı Türkiye'ye kıyasla 3-4 katı gibi yüksek oranlarda gerçekleşmektedir.

Tablo 105: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının GSYH'ya Oranı

Ülke	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*
ABD	16,9	16,4	16,4	16,3	16,3	16,4	16,7	17,1	17,1	16,9
Almanya	11,3	11	10,7	10,8	10,9	11	11,1	11,1	11,2	11,2
Avustralya	8,6	8,4	8,5	8,7	8,8	9	9,3	9,2	9,2	9,3
Avusturya	10,5	10,2	10	10,2	10,3	10,4	10,4	10,4	10,4	10,3

Finlandiya	8,6	8,9	8,9	9,3	9,5	9,5	9,7	9,4	9,2	9,1
Fransa	11,2	11,2	11,2	11,3	11,4	11,6	11,5	11,5	11,3	11,2
Hollanda	-	10,2	10,2	10,5	10,6	10,6	10,3	10,3	10,1	9,9
İtalya	8,9	9	8,8	9	9	9	9	8,9	8,8	8,8
Kanada	10,8	10,7	10,4	10,4	10,3	10,1	10,6	10,8	-	10,7
Macaristan	7,5	7,5	7,5	7,5	7,3	7,1	7	7,1	6,9	6,6
Polonya	6,7	6,4	6,2	6,2	6,4	6,2	6,3	6,5	6,6	6,3
Türkiye	-	5,1	4,7	4,5	4,4	4,3	4,1	4,3	4,2	4,2
Yunanistan	10	9,6	9,1	8,9	8,4	8	8,1	8,3	8	7,8
OECD Ortalaması	-	8,7	8,7	8,7	8,8	8,8	8,8	8,8	8,8	8,8

Kaynak: OECD Health Data 2019'dan derlenmiştir.

* 2018 yılı verileri OECD'nin tahmini rakamlarıdır.

TÜİK 2019 yılı verilerine göre, Türkiye'de cari sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı; 2015 yılında %92.5, 2016 yılında %93.9 ve 2017 yılında %93.1'dir. Genel devlet sağlık harcamalarının (merkezi devlet, yerel devlet ve sosyal güvenlik toplamı) toplam sağlık harcamalarına oranı ise, 2015-2017 döneminde sırasıyla %78.5, %78.5 ve %78 olarak gerçekleşmiştir. Bunun büyük bir kısmı ise sosyal güvenlik sisteminden yapılan harcamalarıdır (Kamu sağlık harcaması içerisindeki sosyal güvenlik sisteminden yapılan harcamalar oranı 2015 ve 2016 yılları için %68 ve 2017 için %66'dır.)

Sağlık harcamaları ile ilgili önemli bir gösterge de cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payıdır. Hanehalkı tarafından yapılan cepten sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı ise, 2015 yılında %16.5, 2016 yılında %16.3 ve 2017 yıllarında %17

olarak meydana gelmiştir. Bu verilere bakıldığında, Türkiye'nin toplam sağlık harcamalarının çok büyük bir bölümünün kamu tarafından (%53 oranla sosyal güvenlik sistemi tarafından) karşılandığı anlaşılmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren OECD ülkelerinin genelinde sağlık harcamalarının ve harcamaların GSYİH'ye paylarının ciddi biçimde arttığı bilinmektedir. Bu önemli artışlar, ülkelerin gelişmişlik seviyelerindeki artış ve demografik karakterlerindeki farklılaşmalar kadar bu ülkelerdeki risk faktörleri, bulaşıcı olmayan hastalıklar ve hayat tarzına bağlı durumların oluşturduğu sağlık problemleri ile de yakından ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle artan sağlık harcamalarının en önemli sebepleri gelişmiş ülkelerde nüfusun giderek yaşlanması, tıp ve ilaç teknolojilerindeki gelişmeler sonucu sağlık hizmetlerinde arzın ve talebin artması ve bazı kronik hastalıklarda görülen artış olarak belirtilmektedir (Daştan ve Çetinkaya: 117, 129).

Öte yandan Türkiye'nin sağlık sigortası kapsamını önemli ölçüde genişleterek sağlığa erişimi kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Sağlık Bakanlığı 2013-2017 Stratejik Plan'da belirtildiği üzere, Genel Sağlık Sigortası kapsamındaki nüfus 2002'de %69,8 iken, bu oran 2011'de %98,2'e yükselmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2012).

5.2.3. Politika Uygulayıcılarının Sağlıkla İlgili Stratejileri

Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının kuruluşu, cumhuriyetin ilanından önceye dayanır. 1920'de kurulan Sağlık Bakanlığı, sağlıkta ihtiyaç duyulan öncelikleri saptayıp kaynakların en etkin ve verimli şekilde kullanılmasını sağlayarak sağlık hizmetlerini geliştirmek için uygulanacak sağlık politikasının çerçevesini belirlemiştir. 1923-1946 yılları arasındaki dönem, 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (1928) ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930) gibi düzenlemelerle sağlıkta yasal çerçevenin çizildiği ve sağlık kuruluşlarının kurulması ile sağlık hizmetlerinin temelinin oluşturulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde ayrıca bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli adımlar atılmıştır. 1946-1960 yılları arasında, sağlık kuruluşlarının idaresinin yerel yönetimlerden merkezi yönetimlere bağlanması; ana çocuk sağlığı ile koruyucu ve önleyici tedavi hizmetlerinin hayata geçirilmesi; hastaneler, sağlık merkezleri, yatak ve sağlık personeli sayılarının artırılması gibi gelişmeler olmuştur. Ayrıca, Tıp Fakültelerinin açılması, sağlıkta mali kaynakların düzenlenmesi ile enfeksiyonların azaltılması, anne ve bebek ölümlerinin düşürülmesi gibi temel sağlık göstergelerinin iyileştirilmesi amacıyla birçok faaliyet yürütülmüştür. Ulusal sağlık hizmetlerinin oluşturulmasına zemin hazırlayan 1961 tarihli 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanun, 1960-1980 yılları arasındaki dönemin sağlık politikası anlamında önemli gelişmelerinin başında gelmektedir. 1961 Anayasası'nda, yer alan "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir." ifadesi ile vatandaşların sağlık hakkı tanımlanarak bu hakkın gerçekleştirilmesinde devlete görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Bu kapsamda 1963 yılında başlayan sağlığın sosyalizasyonuna yönelik faaliyetlerin 1983 yılında ülke genelini kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması sağlanmıştır. 1980-2002 yılları arasındaki sağlık politikalarına ilişkin önemli gelişmeler ise aile ve nüfus planlaması; yeşil kart uygulaması; 1987 tarihli Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu; 1993 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından Ulusal Sağlık Politikası hazırlanması olarak özetlenebilir (İleri vd., 2016: 179-181).

5.2.3.1. T.C. Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan ve Programları

5.2.3.1.1. 2003-2011 Yılları Arasında Sağlık Politikaları

Türkiye, 2003 yılından itibaren, sağlık sisteminde köklü değişiklikleri içeren 2002-2009 Sağlıkta Dönüşüm Programı'nı uygulamaya koymuştur. Sağlıkta Dönüşüm Programı ile başta SSK hastaneleri olmak üzere diğer kamu kurumlarının hastanelerinin Sağlık Bakanlığına devredilmesi; düşük gelirli kesimlere yönelik olan Yeşil Kart uygulamasının kapsamının genişlemesi; ilaçlardaki KDV oranının düşürülmesi ve ilaç fiyatlandırma sisteminde yapılan değişiklikle ilaç fiyatlarında indirim sağlanması ve ilaca erişimin yaygınlaştırılması; 112 Acil Sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması; koruyucu sağlık ve anne-çocuk sağlığı hizmetleri başta olmak üzere birinci basamak sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi,

aile hekimliği uygulaması başlatılması ve tüm ülkeye yaygınlaştırılması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Ayrıca, bulaşıcı olmayan hastalıkları önlemeye yönelik olarak kalp-damar hastalıkları, kanser, diyabet, kronik solunum yolları hastalıkları, felç, böbrek yetmezliği başta olmak üzere, belirli hastalıklar için ulusal programlar hayata geçirilmiş; fiziksel altyapı ile beşeri kaynaklara ilişkin bölgesel dengesizliklerin giderilmesi amacıyla bina, ekipman ve sağlık personelinin eksik olduğu bölgeler öncelikli tutularak sağlık tesisi ile sağlık personel sayılarını artırıcı önlemler alınmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2012:27; Yılmaz, 2018: 200-203)

5.2.3.1.2. Sağlık Bakanlığı 2013- 2017 Stratejik Planı

Tallinn Şartı, Halk Sağlığı Kapasitelerini ve Hizmetlerini Güçlendirmek için Avrupa Eylem Planı ve Sağlık 2020 dikkate alınarak Sağlık Bakanlığınca Dünya Sağlık Örgütü ile birlikte hazırlanan 2013-2017 Stratejik Planı, "İyi sağlık" hedefiyle, Türkiye'de sağlıklı hayat tarzının benimsenmesi ve herkesin sağlık hakkına kolayca erişebilmesi yolunda 4 stratejik amaç ile 32 hedef belirlemiştir. 2023 vizyonu ile hazırlanmış olan 2013-2017 Sağlık Stratejik Planı'nın 4 stratejik hedefi şunlardır:

- Sağlığa yönelik risklerden birey ve toplumu korumak ve sağlıklı hayat tarzını teşvik etmek
- Birey ve topluma erişilebilir, uygun, etkili ve etkin sağlık hizmetleri sunmak
- İnsan merkezli ve bütüncül yaklaşımla bireylerin sağlık ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap vermek
- Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasına ve küresel sağlığa katkı aracı olarak sağlık sistemini geliştirmeye devam etmek

Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı'nın detayları henüz kamuoyu ile paylaşılmamıştır. Bununla birlikte, tanıtım sunumu yapılan yeni stratejik planın "İnsan merkezli yaklaşımla birey ve toplum sağlığını en üst düzeyde korumak, sağlık sorunlarına zamanında, uygun ve etkili çözümleri yüksek hizmet kalitesiyle sunma" misyonuna sahip olduğu ifade edilmiştir. Sağlıklı hayat tarzının benimsendiği, herkesin sağlık hakkına kolaylıkla ve yüksek hizmet kalitesiyle eriştiği bir Türkiye vizyonuyla benimsenmesi planlanan temel politikalar ise (Sağlık Bakanlığı, 2018b: 19-22):

- Sağlığın geliştirilmesini sağlamak
- Birinci basamak sağlık hizmetlerini güçlendirmek
- Sağlık hizmetlerinin etkili, etkin ve kaliteli sunumunu sağlamak
- Bütünleşik sağlık hizmetlerini kesintisiz sağlamak
- Vatandaş ile sağlık çalışanının memnuniyetini artırmak ve sağlık sisteminin sürdürülebilirliği sağlamak
- Sağlık sistemini geliştirmek, sağlık ürünlerini düzenlemek, olarak belirlenmiştir.

5.2.3.2. Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)

Sağlığın hizmetlerinin kalitesi ve etkinliği için en temel faktörlerden biri, sağlık personelinin nitelik ve nicelik yönünden yeterliliğidir. 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi, toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılamak ve sağlık politikalarını hayata geçirebilmek amacıyla sağlık sektöründe ihtiyaç duyulan sağlık personelinin tespit edilmesi ile nitelik ve nicelik olarak artırılmasına yönelik çerçeveyi çizmiştir. Ulusal İstihdam Stratejisi'nde, Türkiye sağlık sektöründe çalışan sayısının, 2023 yılına kadar artırılarak sektördeki istihdamın toplam istihdama oranının OECD ortalamasına yaklaştırılacağı ifade edilmiştir. Buna göre, 2023 yılında bin kişiye düşen hekim sayısının 2,4 ve bin kişiye düşen hemşire sayısının ise 3,8 düzeyine çıkartılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda belirlenen politikalar aşağıdaki şekildedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, UİS 2017: 62-63, 118-119):

1. Sektörde mevcut istihdam imkânları geliştirilmesi

- Sağlık Bakanlığının belirlediği meslek tanımlarına uygun istihdam sağlanacaktır.
- Sağlık sektöründe periyodik olarak personel ihtiyaç analizi yapılması sağlanacaktır. Meslek hastalıklarıyla ilgili sağlık kuruluşları kurulacak ve yaygınlaştırılacaktır.

- Sektörel istihdamın bölgeler arasındaki dağılımı dengeli hale getirilecektir. (Beşinci ve Altıncı Bölgelerde özellikle ücret politikası olmak üzere sosyo-ekonomik hakların (lojman, servis, kreş vb.) iyileştirilmesi sağlanacaktır.
- İlaç ve tıbbi cihaz sektöründeki koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine öncelik veren araştırmalar teşvik edilecektir.
- Sağlık eğitimi veren kurumların kontenjanları arz ve ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden düzenlenecek ve eğitimin niteliği artırılacaktır.
- Sağlık turizminin gelişmesi yönünde önlemler alınacaktır.
- Sektörde çalışan diğer sağlık personeli tanımı yapılarak arz ve ihtiyaç analizi doğrultusunda istihdam sağlanacaktır.

2. Sektördeki nitelikli işgücü talebinin karşılanması

- İlaç ve tıbbi cihaz alanında nitelikli ve yeterli sayıda ara elemanın yetiştirilmesi sağlanacaktır.
- Sağlık sektöründeki meslek tanımlarının periyodik olarak güncellenmesi ve standartların eğitim müfredatına yansıtılması yoluyla mesleki uzmanlaşma sağlanacaktır.
- Örgün eğitim sürecinde ve sonrasında dil becerileri geliştirilecek ve bu yöndeki çalışmalar teşvik edilecektir.

3. Sektörde çalışma sürelerinin ve şartlarının iyileştirilmesi

- Özel sağlık kuruluşunda çalışanların kayıt dışı çalışmaları ya da ücretlerinin eksik bildirilmesi önlenecektir.
- Çalışma sürelerine ilişkin etki analizi raporu sonuçlarına göre, işyeri hekimlerinin çalışma süresi düzenlenecektir.

5.2.3.3. 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı

Türkiye'de özellikle Sağlıkta Dönüşüm Programı'ndan itibaren hastane ve hasta yatak sayıları ile sağlık personeli sayılarında artış; aile hekimliği ve koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması ve sağlıkta kurumsal yapılanmanın sağlanması gibi gelişmeler ile birlikte, başta anne ve çocuk sağlığı, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve hasta hakları olmak üzere sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık hizmet kalitesine ilişkin önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bununla birlikte, fiziki altyapı ve sağlık personelinin kent/kır ve bölgeler arası dağılımındaki farklılıklar önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Dahası, sağlık hizmetlerinin finansmanının sürdürülebilirliğine ilişkin ihtiyaçlar da gündeme gelmektedir. Bu hususlar çerçevesinde 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda veriye ve kanıta dayalı politikalarla desteklenen, erişilebilir, nitelikli, maliyeti etkin ve sürdürülebilir bir sağlık hizmeti sunumu esası gözetilerek vatandaşların, yaşam kalitesi ve süresinin yükseltilmesi ile ekonomik, sosyal ve kültürel hayata bilinçli, aktif ve sağlıklı bir şekilde katılımlarının sağlanması amacı benimsenmiştir. Bu amaca ulaşmak için öncelikle koruyucu sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi; birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkinleştirilmesi; altyapı ve sağlık personeli ihtiyacının karşılanması ve ülke genelindeki dağılımlarının dengelenmesi; sağlık hizmetlerinin eşitlik ve hakkaniyet ilkesiyle, hasta haklarına saygılı, erişilebilir, etkin ve kaliteli bir yapıya kavuşturulması; akılcı ilaç kullanım mekanizmalarının oluşturulması hedefleri vurgulanmıştır. Bu çerçevede, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018'e uygun olarak belirlenen politikalar şu şekildedir (Cumhurbaşkanlığı, 2018: 97-98; Kalkınma Bakanlığı, 2013: 34-35):

a) Sağlıklı hayat tarzının teşvik edilmesi ve daha erişilebilir, uygun, etkili ve etkin bir sağlık hizmeti sunulması

b) Sağlık hizmet sunumunda klinik müdahalelerin etkililiğini, hasta ve sağlık çalışanlarının güvenliği ve memnuniyetini dikkate alan yaklaşımlar geliştirilmesi

c) Akılcı ilaç kullanımı için sağlık personelinin ve halkın bilinçlendirilmesinin sağlanması, ilaç ve tıbbi cihazların kalitesi, kullanımı ve bunlara yönelik harcamaların etkinliğinin kontrolü

d) Veri ve kanıta dayalı sağlık politikalarını geliştirmek amacıyla uluslararası karşılaştırmalara imkân verecek standart ve kalitede verilerin üretilmesinin sağlanması

e) Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Programı

f) Sağlıklı Yaşam ve Hareketlilik Programı

5.2.3.4. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)

Temmuz 2019'da yayımlanan, 2019-2023 dönemine ilişkin On Birinci Kalkınma Planı'nın, sağlık alanında öncelikli olarak hizmet kalitesinin artırılmasını hedeflediği ifade edilebilir. Kaliteli sağlık hizmeti temininin, toplumu oluşturan bireylerin fiziksel, sosyal ve ruhsal açıdan iyi olmaları ile yaşam kalitelerinin yükseltilerek ekonomik ve sosyal hayata aktif ve sağlıklı bir şekilde katılmaları için önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca sağlık sistemlerinde, kaliteli, güvenilir ve etkin hizmet sunumunun mali açıdan sürdürülebilirliğinin sağlanması, dünyaya paralel şekilde ülkemizde de sağlık alanının kritik noktalarından biri olarak gözetilmektedir. Plan'da vurgulanan diğer bir nokta ise ülkemizde sağlık hizmetlerinde bölgesel farklılıkların giderilmesi için bölgeler arası dağılımın iyileşmesini sağlayacak şekilde fiziki altyapının ve insan kaynağının niteliğinin artırılması hedefidir. (On Birinci Kalkınma Planı s.23, s.134.) Bu genel çerçeveden yola çıkarak On Birinci Kalkınma Planının öngördüğü başlıca politika ve tedbirler aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

a) Bulaşıcı olmayan hastalık risklerine yönelik olarak sağlıklı yaşam tarzını teşvik edici ve yaygınlaştırıcı politika ve önemler alınması, koruyucu ve tedavi edici hizmet kapasitesinin ve erken teşhis hizmetlerinin etkinliğinin artırılması ile çevre sağlığı, gıda güvenilirliği, fiziksel aktiviteye elverişli sahalar, sağlık okuryazarlığı, iş sağlığı ve güvenliği alanlarında sektörler ve kurumlar arası işbirliği ve koordinasyon

b) Birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkinlik ve verimliliğinin artırılması ile daha fazla kullanılmasının sağlanması

c) Bağımlılıkla mücadele alanında yürütülen sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması ve faaliyetlerin etkinliğinin takibi;

d) Evde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, başta kırsalda yaşayanlar olmak üzere yaşlılara sunulan sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, yaşlılara yönelik koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin güçlendirilmesi

e) Acil sağlık, yoğun bakım, onkoloji, organ nakli hizmetleri gibi özellikli sağlık hizmetlerinin kapasitesinin artırılarak hızı ve kalitesinin yükseltilmesi

f) Sağlık hizmetinin kalitesinin geliştirilmesi için hizmet sunucularına yönelik akreditasyon sisteminin kurulması, klinik kalitenin takibi ve denetiminde standart ve etkili bir süreç oluşturulması, klinik rehberlerin kullanımının yaygınlaştırılması

g) Veri ve kanıta dayalı politika oluşturmada girdi olarak kullanılabilecek, bilimsel araştırma ve analizlerde kullanılmaya elverişli, uluslararası karşılaştırmalara olanak sağlayan kalite ve ayrıntıda veri üretiminin sağlanması

h) Geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarında ürün ve hizmet güvenilirliği ile standardizasyonun sağlanmasına yönelik hukuki düzenlemelerin tamamlanması, kontrol- denetim mekanizmasının oluşturulması

ı) Tedarik zincirinin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini sağlamak için uçtan uca yönetim yapısının oluşturulması

i) İlaç harcamalarının öngörülebilirliğinin ve sürdürülebilirliğinin artırılması, harcamalarda etkinliğin sağlanması

j) Ülkemizin sağlık turizmi alanında tanınırlığının ve tercih edilirliğinin artırılması ve sağlık turizmi hizmet kapasitesinin nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi

k) Sağlık sisteminde hizmet sunucusu ve ödeyici rollerinin hizmet kalitesi, mali sürdürülebilirlik, denetim, performans başta olmak üzere daha etkin bir biçimde yerine getirilecek şekilde güçlendirilmesi

l) Sağlık harcamalarında etkinliğin sağlanması için arz ve talep yönlü düzenlemelerin hayata geçirilmesi

Tablo 106: On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Sağlık Hedefleri

	2017	2023
On Bin Kişiye Düşen Yatak Sayısı	27,9	30
Yüz Bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	186	230
Yüz Bin Kişiye Düşen Hemşire Sayısı	206	280
Aile Hekimliği Birimi Başına Düşen Nüfus	3.207	2.700
Nitelikli Hasta Yatakların Tüm Hasta Yataklarına Oranı (%)	60,3	84
Bebek Ölüm Hızı (Bin Canlı Doğumda, Tüm Haftalar)	9,1	8,5
Anne Ölüm Oranı (Yüz Bin Canlı Doğumda)	14,6	13
Obezite Görülme Sıklığı (15 Yaş ve Üzeri) (%)	30 (*)	29,1
15 Yaş ve Üzeri Nüfusta Tütün Ürünü Kullanım Sıklığı (%)	31,6(^)	27

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), s. 149
2017 yılına ait rakamlar Sağlık Bakanlığı 2017 Sağlık İstatistikleri Yıllığı rakamlarıdır.
2023 verileri On Birinci Kalkınma Planı tahmini rakamlarıdır.
(*) Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması 2017 ön sonuçlarıdır.
(^)Sağlık Bakanlığı Küresel Yetişkin Tütün Araştırması sonucu ve 2016 yılı verisidir.

5.3. Şanlıurfa İli Sağlık Göstergeleri

Bir ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişliğini etkileyen en önemli faktörlerin başında, toplumun tüm fertlerinin kaliteli sağlık hizmetlerine eşit bir şekilde ulaşabilmesi gelmektedir. Türkiye'de sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde oldukça önemli bir yol kat edilmiş olmasına rağmen, bölgeler arası eşitsizlikler önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu anlamda, TRC2 (Şanlıurfa-Diyarbakır) bölgesinin, gelişime en çok ihtiyaç duyulan bölgelerden biri olduğu bilinmektedir. Aşağıda Şanlıurfa iline ait temel sağlık göstergeleri analiz edilmiştir. Sağlık düzeylerinde ve sağlık hizmetlerinin sunumunda bölgeler arası farklılıkların giderilmesi, tüm vatandaşların refah seviyelerinin artırılması ve beşeri sermayenin gelişmesi için kritik önemdedir.

5.3.1. Demografik Göstergeler

Şanlıurfa, 2018 verilerine göre toplam 2.035.809'luk nüfusuyla Türkiye'nin 8. kalabalık nüfusa sahip ilidir. Onu 2.028.563 ile Gaziantep izlemektedir. TRC2 bölgesindeki diğer bir il olan Diyarbakır'ın nüfusu ise 1.732.396'dır. Nüfus projeksiyonlarına göre, 2023 yılında Şanlıurfa ilinin 2.266.075 nüfusla Türkiye'nin 8. kalabalık ili olacağı öngörülmektedir (TÜİK, Nüfus Projeksiyonları).

5.3.1.1. Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

OECD ve TÜİK verilerine göre, doğumda beklenen yaşam süresi 2017 yılında Türkiye'de ortalama olarak 78'dir (OECD Health Data; TÜİK Hayat İstatistikleri). Şanlıurfa'da ise 2014 yılında 77,4 ve 2017 yılında 77,7 olduğu görülmektedir ve doğumda beklenen yaşam süresinin Türkiye ortalamasına oldukça yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 107: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (2014, 2017)

Türkiye		Gaziantep		Şanlıurfa		Diyarbakır	
2014	2017	2014	2017	2014	2017	2014	2017
78	78	76,7	76,9	77,4	77,7	78,2	78,9

Kaynak: TÜİK, Hayat İstatistikleri, 2019.

5.3.2. Temel Sağlık Göstergeleri

5.3.2.1. Anne Sağlığı İstatistikleri

Bir kadının doğurgan olduğu dönem olan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade eden doğurganlık hızı, Türkiye'de 2018 yılında 1,99'a inmiştir.

İllere göre doğurganlık hızı incelendiğinde, Şanlıurfa'nın doğurganlık hızı en yüksek il olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 7 Türkiye'de 2016, 2017 ve 2018 yıllarında doğurganlık hızının en yüksek olduğu illeri ve bu illere ait doğurganlık hızını göstermektedir. Buna göre, Şanlıurfa, 2016 yılında 4,34; 2017 yılında 4,32 ve 2018 yılında 4,13 doğurganlık hızı ile 3 yılda da birinci sırada yer almaktadır. Oranın yüksek olduğu diğer iller, Şırnak, Ağrı, Muş ve Siirt'tir.

Şanlıurfa'nın doğurganlık hızının Türkiye ortalamasının 2 katından fazla gerçekleşmesi, ilde cinsel sağlık ve üreme sağlığı, aile planlaması ve eğitimi ile anne, bebek ve çocuk sağlığının öncelikli olarak ele alınması gereken alanlar olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 108: Türkiye'de Doğurganlık Hızının En Yüksek Olduğu İller (2016, 2017, 2018)

	2016			2017			2018	
	İller	Doğurganlık Hızı (çocuk sayısı)		İller	Doğurganlık Hızı (çocuk sayısı)		İller	Doğurganlık Hızı (çocuk sayısı)
1	Şanlıurfa	4,34	1	Şanlıurfa	4,32	1	Şanlıurfa	4,13
2	Ağrı	3,72	2	Şırnak	3,74	2	Şırnak	3,6
3	Şırnak	3,49	3	Ağrı	3,62	3	Ağrı	3,26
4	Siirt	3,47	4	Muş	3,41	4	Muş	3,23
5	Muş	3,37	5	Siirt	3,33	5	Siirt	3,16
6	Bitlis	3,3	6	Mardin	3,27	6	Mardin	3,12
7	Mardin	3,25	7	Bitlis	3,23	7	Bitlis	3,06
8	Van	3,19	8	Van	3,15	8	Diyarbakır	2,96
9	Diyarbakır	3,13	9	Diyarbakır	3,13	9	Van	2,95
10	Batman	3,1	10	Batman	3,08	10	Batman	2,9
11	Gaziantep	3,05	11	Gaziantep	2,92	11	Gaziantep	2,83
12	Iğdır	2,97	12	Iğdır	2,81	12	Kilis	2,72
13	Kilis	2,86	13	Kilis	2,8	13	Adıyaman	2,68
14	Adıyaman	2,78	14	Adıyaman	2,78	14	Iğdır	2,68
15	Hatay	2,69	15	Hatay	2,6	15	Hatay	2,49

Kaynak: TÜİK, Hayati İstatistikler, 2019b.

5.3.2.1.1. Anne Ölüm Oranı

Türkiye Anne, Çocuk ve Ergen Sağlığı Enstitüsü verilerine göre, 2017 yılında Türkiye genelinde anne ölüm oranı ortalaması yüz bin canlı doğumda 14,6'dır. Bu oranın en yüksek olduğu iller, sırasıyla, Ardahan (yüz binde 70,82), Kars (yüz binde 52,99), Giresun (yüz binde 45,17), Hakkari (yüz binde 36,32), Şırnak (yüz binde 36,28) ve Burdur'dur (yüz binde 35,83).

Tablo 109: Seçilmiş illerde Anne Ölüm Oranı (Yüz binde) 2017

İller	Anne Ölüm Oranı (‰)
Şanlıurfa	31,17
Mardin	24,1
Adıyaman	23,1
Diyarbakır	23
Gaziantep	8,7

Kaynak: Türkiye Anne, Çocuk ve Ergen Sağlığı Enstitüsü İstatistik Modülü

Tablo 8'de Şanlıurfa ve seçilmiş bölge illerinde anne ölüm oranı gösterilmektedir. Şanlıurfa ili yüz binde 31,17 oran ile anne ölümünün en yüksek olduğu 15 il arasında bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerden Gaziantep'te anne ölüm oranı yüz binde 8,7 ve Diyarbakır'da 23'tür.

5.3.2.1.2. Adolesan Doğum Oranı

Ergenlik dönemi olarak da bilinen adolesan dönem, 11 yaş ile 20 yaş arasındaki dönemi ifade etmektedir. TÜİK Bölgesel İstatistikler verilerine göre 2018 yılında Türkiye genelinde yaşı 15'den az olan toplam 167 çocuk doğum yapmıştır. Aynı yıl doğum yapan 15 ile 17 yaş grubundaki ergenlerin sayısı ise 11.636'dır.

Tablo 110: Düzey 1 Bölgelere Göre Adolesan Doğum Sayıları, 2018

Bölge adı	Annenin yaş grubuna göre doğumlar: 15'den az	Annenin yaş grubuna göre doğumlar: 15-17	Annenin yaş grubuna göre doğumlar: 18-19
Türkiye	167	11.636	48.361
İstanbul	14	895	4.929
Batı Marmara	5	402	1.491
Ege	15	945	4.569
Doğu Marmara	21	651	3.033
Batı Anadolu	10	702	3.623
Akdeniz	29	1.613	6.872
Orta Anadolu	2	576	2.795
Bati Karadeniz	3	306	1.678
Doğu Karadeniz	-	91	743
Kuzeydoğu Anadolu	8	972	2.815
Ortadoğu Anadolu	18	1.213	4.205
Güneydoğu Anadolu	42	3.270	11.608

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2019.

Tablo 9'dan anlaşılacağı üzere, Düzey 1 bölgeler arasında adolesan doğurganlığın en yüksek olduğu bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. 2018 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 15 yaşın altında 42, 15-17 yaş grubunda 3.270 ve 18-19 yaş grubunda 11.608 doğum gerçekleşmiştir.

Tablo 111: Adolesan Doğumların Toplam Doğumlar İçindeki Oranının En Yüksek Olduğu İller (%)

(2016, 2017, 2018)

	2016			2017			2018	
	İller	Adolesan Doğum Oranı (%)		İller	Adolesan Doğum Oranı (%)		İller	Adolesan Doğum Oranı (%)
1	Muş	4,68	1	Muş	4,11	1	Ağrı	3,62
2	Ağrı	3,82	2	Ağrı	3,79	2	Kilis	3,11
3	Kilis	3,39	3	Iğdır	3,13	3	Muş	3,11
4	Kars	3,37	4	Kars	2,96	4	Iğdır	2,51
5	Bitlis	3,23	5	Bitlis	2,93	5	Kars	2,5

6	Van	2,88	6	Ardahan	2,9	6	Bitlis	2,32
7	Ardahan	2,85	7	Edirne	2,64	7	Van	2
8	Iğdır	2,83	8	Niğde	2,53	8	Edirne	1,9
9	Niğde	2,65	9	Van	2,45	9	Ardahan	1,75
10	Mardin	2,42	10	Kilis	2,38	10	Siirt	1,74
11	Siirt	2,36	11	Siirt	2,11	11	Şanlıurfa	1,71
12	Şanlıurfa	2,18	12	Gaziantep	2,04	12	Niğde	1,67
13	Edirne	2,16	13	Şanlıurfa	1,98	13	Gaziantep	1,57
14	Gaziantep	2,08	14	Mardin	1,94	14	Erzurum	1,49
15	Şırnak	2,03	15	Hatay	1,91	15	Mardin	1,49

Kaynak: TÜİK, Çocuk İstatistikleri, 2019d.

İllere göre dağılımı incelendiğinde, 2018 yılında adolesan doğumların toplam doğumlar içindeki yüzdesinin en yüksek olduğu ilk 5 il Ağrı, Kilis, Muş, Iğdır ve Kars'tır. Şanlıurfa ise %1,71 adolesan doğum oranı ile Türkiye iller sıralamasında 11. sırada yer almaktadır.

5.3.2.2. Bebek Ölümleri İstatistikleri

Türkiye genelinde bebek ölüm sayısı 2010 yılında 15.164 iken 2017 yılında 12.118 ve 2018 yılında 11.629 olarak gerçekleşmiştir. Şanlıurfa ilinde bebek ölüm sayısı ise, 2010 yılında 962, 2015 yılında 1.116, 2017 yılında 1.051 ve 2018 yılında 852 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 11).

Tablo 112: Bebek Ölüm Sayıları

	Türkiye		Güneydoğu Anadolu Bölgesi		Diyarbakır		Şanlıurfa	
	Bebek ölüm sayısı	1-4 yaş arası ölüm sayısı	Bebek ölüm sayısı	1-4 yaş arası ölüm sayısı	Bebek ölüm sayısı	1-4 yaş arası ölüm sayısı	Bebek ölüm sayısı	1-4 yaş arası ölüm sayısı
2010	15.164	4.328	3.342	1.317	541	237	952	461
2015	13.677	2.838	3.431	756	498	129	1.151	265
2016	12.915	2.828	3.224	774	461	145	1.116	241
2017	12.118	2.608	3.013	678	427	124	1.051	227
2018	11.629	2.611	2.894	687	411	117	852	209

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2019.

Bin canlı doğum başına düşen doğumdan sonraki bir yıl içinde ölen bebek sayısını ifade eden bebek ölüm hızı incelendiğinde, Türkiye genelinde 2010 yılında 12 olan bebek ölüm hızının 2017 yılında 9,4'e ve 2018 yılında 9,3'e gerilediği görülmektedir. Şanlıurfa'da 2010 yılında binde 17 olan bebek ölüm hızının 2015 yılında 18,4'e yükseldiği, fakat akabinde 2017 yılında 16,3'e ve 2018 yılında 13,5'e düştüğü anlaşılmaktadır (Tablo 12).

Tablo 113: Yıllara Göre Bebek Ölüm Hızı (binde)

	Türkiye	Şanlıurfa	Gaziantep	Diyarbakır
2010	12	17	17,9	13,5
2015	10,2	18,4	15,5	11,4
2017	9,4	16,3	13,1	9,8
2018	9,3	13,5	15,3	9,9

Kaynak: TÜİK, Çocuk İstatistikleri, 2019d.

2017 yılında Türkiye'de bebek ölüm hızının en yüksek olduğu 10 il, sırasıyla Kilis, Hakkari, Şanlıurfa, Muş, Bitlis, Mardin, Gaziantep, Şırnak, Ağrı ve Erzurum olmuştur. Şanlıurfa ili, 2017 yılında binde 16,3 bebek ölüm hızıyla Türkiye'de bebek ölüm hızının en yüksek olduğu üçüncü ildir (Tablo 13).

2018 yılında ise bebek ölüm hızının en yüksek olduğu il, binde 15,3 bebek ölümüyle Gaziantep olmuştur. Gaziantep'i binde 14,9 ile Mardin, binde 14,5 ile Şırnak ve Kilis izlemiştir. Şanlıurfa'nın ise binde 13,5 bebek ölüm hızıyla yine ilk on il arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 114: Türkiye'de Bebek Ölüm Hızının En Yüksek Olduğu 10 İl (2017-2018)

	2017			2018	
	İller	Bebek ölüm hızı (binde)		İller	Bebek ölüm hızı (binde)
1	Kilis	17,5	1	Gaziantep	15,3
2	Hakkari	16,8	2	Mardin	14,9
3	Şanlıurfa	16,3	3	Şırnak	14,5
4	Muş	14,9	4	Kilis	14,5
5	Bitlis	14,2	5	Siirt	13,8
6	Mardin	13,6	6	Çankırı	13,8
7	Gaziantep	13,1	7	Şanlıurfa	13,5
8	Şırnak	13,1	8	Bartın	13,3
9	Ağrı	13	9	Hakkari	13,3
10	Erzurum	12,9	10	Muş	12,8

Kaynak: TÜİK, Çocuk İstatistikleri, 2019d.

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı üzere, Şanlıurfa iline ait sağlık göstergelerindeki en problemli alanların başında bebek ölüm oranlarının yüksekliği gelmektedir. 2010 yılında binde 17 olan bebek ölüm hızı 2018 yılında binde 13,5'e gerilemiş olmakta birlikte, bu oranın binde 9,3 olan Türkiye ortalamasının oldukça üstünde seyretmeye devam ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 115: Şanlıurfa İline Ait Günlük ve Aylık Bebek Ölümleri İstatistikleri

	2010		2015		2016		2017		2018	
Bebeğin yaşı	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Toplam	952	100,00	1.151	100,00	1.116	100,00	1.051	100,00	852	100,00
0 günlük	111	11,66	120	10,43	102	9,14	108	10,28	89	10,45
1-6 günlük	214	22,48	328	28,50	332	29,75	300	28,54	201	23,59
7-29 günlük	165	17,33	212	18,42	230	20,61	212	20,17	190	22,30
1-4 aylık	280	29,41	314	27,28	287	25,72	286	27,21	224	26,29
5-8 aylık	122	12,82	125	10,86	114	10,22	108	10,28	99	11,62
9-11 aylık	60	6,30	52	4,52	51	4,57	37	3,52	49	5,75

Kaynak: TÜİK, Günlük ve Aylık Bebek Ölümleri, 2019.

Bebek ölümleri dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük oranda doğumdan sonraki ilk ayda gerçekleşmektedir (neonatal ölüm hızı). Türkiye genelinde bir ayını doldurmadan ölen bebek oranı 2017 yılında %64,9 iken 2018 yılında %65,3 olarak gerçeklemiştir (TÜSEB, 2019).

Tablo 14, Şanlıurfa iline ait günlük ve aylık bebek ölüm verilerini gösterilmektedir. Buna göre Şanlıurfa'da toplam bebek ölümleri içerisinde bir ayını tamamlayamadan ölen bebeklerin oranı 2017 yılında %58,99 iken 2018 yılında %56,34'tür. Ölen bebeklerin 2018 yılında %10,45'inin ilk gün, %23,59'unun 1-6 günlükken ve %22,30'unun ise 7-29 günlükken yaşamını yitirdiği görülmektedir. Ölen bebeklerden 1-4 aylıkken yaşamını yitirenlerin oranı ise %26,29'dur.

5.3.2.3. 5 Yaş Altı Ölüm Hızı

Temel sağlık düzeyi için önemli olan bir diğer veri, doğumdan sonraki beş yıl içinde ölme oranını gösteren beş yaş altı ölüm hızıdır. Türkiye genelinde, 2009 yılında binde 17,7 olan beş yaş altı ölüm hızı, 2010 yılında 15,5'e; 2015 yılında 12,4'e ve 2016 yılında ise binde 12'ye gerilemiştir. 2017 ve 2018 yıllarında ise binde 11,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 116: Beş Yaş Altı Ölüm Hızı (binde)

	Türkiye	Adıyaman	Diyarbakır	Şanlıurfa
2009	17,7	21,1	23,3	24,1
2010	15,5	17,7	19,3	25,2
2015	12,4	13,7	14,4	22,6
2016	12	16,1	14,1	21,4
2017	11,4	12,8	12,7	19,8
2018	11,4	13,7	12,7	16,8

Kaynak: TÜİK, Ölüm İstatistikleri

Şanlıurfa iline ait veriler incelendiğinde, 2009 yılında binde 24,1 olan beş yaş altı ölüm hızının, 2010 yılında binde 25,2'ye ulaştıktan sonra düşme eğilimi göstererek 2015 yılında 22.6, 2016 yılında 21.4, 2017 yılında 19.8 ve 2018 yılında 16.8 olarak gerçekleştiğini görülmektedir (Tablo 15).

Tablo 117: Türkiye'de 5 Yaş Altı Ölüm Hızının En Yüksek Olduğu 10 İl (2017-2018)

	2017			2018	
	İller	Beş yaş altı ölüm hızı (binde)		İller	Beş yaş altı ölüm hızı (binde)
1	Hakkari	22,3	1	Hakkari	19,1
2	Şanlıurfa	19,8	2	Mardin	18,2
3	Kilis	19,2	3	Gaziantep	18,1
4	Muş	18,7	4	Siirt	18,1
5	Mardin	16,5	5	Şanlıurfa	16,8
6	Siirt	16,5	6	Muş	15,2
7	Şırnak	16,5	7	Ağrı	15,1
8	Bitlis	15,8	8	Çankırı	15,1
9	Ağrı	15,6	9	Kars	14,7
10	Gaziantep	15,6	10	Van	14,7

Kaynak: TÜİK, Ölüm İstatistikleri, 2019.

Tablo 16, 2017 ve 2018 yıllarında Türkiye genelinde beş yaş altı ölüm hızının en yüksek olduğu illeri listelemektedir. Şanlıurfa, Türkiye'de beş yaş altı ölüm hızının en yüksek olduğu iller sıralamasında 2017 yılında ikinci ve 2018 yılında ise beşinci sırada yer almaktadır.

5.3.2.4. Çocuk Sağlığı, Çocuk Ölüm Nedenleri ve Oranları

Birleşmiş Milletler, 0-17 yaş grubunu çocuk nüfus olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre 2018 itibariyle Türkiye nüfusu 82.003.882 iken, bunun %28'ini 22.920.422 ile çocuk nüfus oluşturmaktadır.

Türkiye'de 2017 ve 2018 yıllarında çocuk nüfus oranının en yüksek olduğu il Şanlıurfa'dır. Toplam nüfusu 2018 yılında 2.035.809 olan Şanlıurfa'da çocuk sayısı 942.303'tür. Çocuk nüfusu, 2017 yılında toplam nüfusun %46,7'sini, 2018 yılında ise %46,3'ünü oluşturmaktadır. Nüfus projeksiyonlarına göre 2023 yılında çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki oranında %44,8 ile Şanlıurfa ilinin Türkiye genelinde en fazla çocuk nüfus oranına sahip olacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2015: 2).

Türkiye Sağlık Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye genelinde 0-6 yaş grubu çocuklarda en yüksek oranda görülen sağlık sorunu üst solunum yolu enfeksiyonudur. Son 6 ay içerisinde üst solunum yolu enfeksiyonu geçiren çocuk oranı 2016 yılında %42,6'dır. Aynı yaş gurubunda, 2016 yılında ikinci olarak %32,3'lük oran ile ishal ve üçüncü olarak ise %11,1 ile alt solunum yolu enfeksiyonu en sık görülen hastalıklardır. Bunları, %9,2 ile bulaşıcı hastalıklar (su çiçeği, kabakulak vb.); %7,3 ağız ve diş sağlığı sorunları, %5,4 ile kansızlık izlemektedir. 7-14 yaş grubu çocuklarda ise, 2016 yılında en sık rastlanan sağlık sorunları %23,4 ile ağız ve diş sağlığı sorunları ve %13,6 göz ile ilgili sorunlardır (Sağlık Bakanlığı, 2018: 40-45).

Ölüm nedeni istatistiklerine göre; Türkiye genelinde 0-14 yaş grubunda en fazla çocuk ölümleri, dışsal yaralanma ve zehirlenmeler nedeniyle gerçekleşmiştir. Söz konusu nedenle hayatını kaybeden, 0-14 yaş grubundaki çocuk ölüm sayısı 2017 yılında 1.517 iken, 2018 yılında 1.357 olarak gerçekleşmiştir. Sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları ise 0-14 yaş grubundaki çocuklarda ikinci en

yüksek ölüm nedeni olmuştur. Bu yaş grubunda 2017 yılında 1.092 çocuk, 2018 yılında ise 1.054 çocuk sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları nedeniyle hayatını kaybetmiştir (TÜİK, Ölüm Nedeni İstatistikleri, 2019e).

5.3.3. Fiziki Göstergeler ve Altyapı

Toplumun sağlık düzeyinin yükseltilmesinin en önemli ayağı, sağlık hizmetinin sunumunun etkinliğidir. Bunun sağlanması ise, nitelik ve nicelik yönünden yeterli ve uygun sayıda sağlık tesisi ile sağlık personelinin mevcudiyetini gerektirir.

Türkiye'de sağlık hizmetleri, Sağlık Bakanlığı, Üniversiteler, Silahlı Kuvvetler, Vakıflara ait sağlık kuruluşları ve diğer kamu-özel sektör kuruluşları tarafından verilmektedir (Boyacıoğlu, 2012: 19).

Sağlık sistemine 2008 yılından itibaren basamak sistemi getirilmiştir. Buna göre sağlık sistemi içerisinde birinci basamakta kamu idaresinde bulunan aile sağlığı merkezleri, sağlık ocakları, acil sağlık hizmetleri, toplum sağlığı merkezleri, vb. kurumlar bulunmaktadır. İkinci basamakta eğitim ve araştırma hastanesi olmayan devlet hastaneleri, SSK hastaneleri ile diğer resmi kurum hastaneleri ve üçüncü basamakta ise üniversite ve eğitim ve araştırma hastaneleri yer almaktadır.

5.3.3.1. Sağlık Tesisleri ve Hastane Yatak Sayıları

Şanlıurfa ilinde 2018 yılında, 13 devlet hastanesi, 1 üniversite hastanesi, 6 özel hastane olmak üzere toplam 20 kurum bulunmaktadır. Ayrıca 1 ağız ve diş sağlığı hastanesi, 168 adet aile sağlığı merkezi ve 601 adet aile hekimliği birimi bulunmaktadır. Sağlık hizmetleri büyük oranda Sağlık Bakanlığı bünyesinde yer alan kurum ve kuruluşlar tarafından verilmektir, özel hastanelerin payı ise düşüktür.

Yıllara göre hastane yatak sayılarını gösteren Tablo 17'den anlaşıldığı üzere, Şanlıurfa hastane yatak sayısı 2002 yılında toplam 1.615 adetken bu rakam 2010 yılında 2.086'ya ve 2017 yılında 3.971'e yükselmiştir.

Tablo 118: Yıllara Göre Hastane Yatak Sayıları

	Türkiye	Diyarbakır	Şanlıurfa
2002	148.571	2.529	1.615
2007	162.100	2.679	1.662
2009	172.738	2.996	1.771
2010	184.339	3.586	2.086
2015	209.648	4.508	3.144
2016	217.771	4.472	3.797
2017	225.863	4.474	3.971

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri, 2019.

Tablo 18'de ise karşılaştırmaya imkan vermesi için Şanlıurfa ve nüfusu Şanlıurfa nüfusuna yakın olan illerin 2017 yılına ait hastane ve hastane yatak sayıları gösterilmektedir. Şanlıurfa'nın toplam 20 hastanesinde yatak kapasitesi toplam 3.971'dir. Buna karşın nüfusu daha düşük olan Diyarbakır'ın 25 hastane ile 4.474 hastane yatağı mevcuttur.

Tablo 119: Seçilmiş İllerde Hastane ve Yatakların Dağılımı, 2017

		Toplam		Sağlık Bakanlığı		Üniversite		Özel	
İller	2017 Nüfus	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı
Adana	2.216.475	31	7.201	13	4.074	2	1.753	16	1.374
Diyarbakır	1.699.901	25	4.474	16	2.594	1	1.218	8	662
Gaziantep	2.005.515	30	5.878	9	2.537	1	990	20	2.351
Kocaeli	1.883.270	27	4.244	10	2.190	1	722	16	1.332
Konya	2.180.149	45	7.022	29	3.735	3	2.256	13	1.031
Şanlıurfa	1.985.753	20	3.971	13	2.737	1	664	6	570

Kaynak: Sağlık Bakanlığı ve TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Tablo 19'da Şanlıurfa nüfusunun ilçelere göre dağılımı ile ilçe devlet hastanelerinin isimleri, yatak sayıları ve aile sağlığı merkezlerinin sayıları gösterilmektedir.

2018 yılına ait Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilere göre, Şanlıurfa'nın en kalabalık ilçesi 379.251 nüfus ile Eyyübiye'dir. Bu ilçeyi, 376.251 nüfus ile Haliliye ve 258.265 ile Siverek izlemektedir.

İl toplamında bulunan 13 devlet hastanesinin toplam yatak sayısı ise 2.892'dir. Ayrıca Şanlıurfa Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi'nde 5 yatak sayısı bulunmaktadır. İldeki 6 özel hastanenin 2017 yılına ait toplam yatak kapasitesi ise 570'tir.

İlde 2017 yılı nitelikli yatak sayısı ve yoğun bakım yatak sayısı sırasıyla 1.976 ve 957 ve nitelikli yatak oranı (yoğun bakım yatakları hariç) ise %65,6'dır. 112 İstasyon sayısı 49 ve 112 ambulans sayısı 49'dur (Sağlık Bakanlığı, 2018:147-148).

Tablo 120: Şanlıurfa İli, İlçelere Göre Nüfus Dağılımı, Aile Sağlı Merkezi, Devlet Hastanesi ve Hastane Yatak Sayıları

	Nüfus, 2018	Aile Sağlığı Merkezi Sayısı	Devlet Hastaneleri	Yatak Sayıları
Akçakale	113.194	7	Akçakale Devlet Hastanesi	100
Birecik	95.149	13	Birecik Devlet Hastanesi	150
Bozova	58.565	8	Bozova Devlet Hastanesi	18
Ceylanpınar	87.684	9	Ceylanpınar Devlet Hastanesi	60
Eyyübiye	379.123	26	Balıklıgöl Devlet Hastanesi	182
			Şanlıurfa Eğitim ve Araştırma Hastanesi	910
Halfeti	41.142	3	Halfeti Devlet Hastanesi	25
Haliliye	376.251	29	SBÜ Mehmet Akif İnan Eğitim ve Araştırma Hastanesi	802
Harran	87.843	8	Harran Devlet Hastanesi	40

Hilvan	42.829	7	Hilvan Devlet Hastanesi	50
Karaköprü	195.552	10		5
Siverek	258.265	23	Siverek Devlet Hastanesi	200
Suruç	104.302	8	Suruç Devlet Hastanesi	150
Viranşehir	195.910	17	Viranşehir Devlet Hastanesi	200
Şanlıurfa (Toplam)	2.035.809	168		2.892

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri ve Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

5.3.3.2. Erişilebilirlik ve Nüfusun Sağlık Kurumlarını Kullanım Durumu

Sağlık hizmetlerinin etkinliğinde dikkate alınması gereken önemli bir diğer gösterge, nüfusun sağlık kurumlarını kullanım durumudur. Kişi başına düşen yatak sayısı, sağlık kurumlarına başvuru sayı ve oranları ile yatak doluluk oranları gibi göstergeler, sağlık hizmetlerinin kapasitesinin artırılmasının gerekip gerekmediğine dair bilgi verir.

Tablo 20'de Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep'te sağlık kurumlarına müraacat sayıları detaylı olarak verilmiştir. Şanlıurfa'da nüfusun birinci basamak sağlık hizmetlerine müracaat sayısı 4.269.080, ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına başvuru sayısı ise 11.544.872'dir. Kişi başı hekime başvuru 8; diş hekimine başvuru ise 851.688'dir. Kişi başı diş hekimine başvuru oranı 0,43 ile Diyarbakır ve Gaziantep'in gerisindedir. Yatak doluluk oranı ise %71,90'dır.

Şanlıurfa'da 2017 yılı itibariyle toplam 601 adet bulunan aile hekimliği birimi başına düşen nüfus 3.304, toplam 49 adet 112 istasyon başına düşen nüfus 40.526, toplam 93 adet bulunan112 ambulans başına düşen nüfus ise 21.352'dir. Türkiye genelinde ise aile hekimliği birimi başına düşen sayısı ortalama olarak 3.207; 112 istasyon başına düşen nüfus 30.867 ve 112 ambulans başına düşen nüfus 16.418'dir (Sağlık Bakanlığı, 2018:150). Bu oranlar, Şanlıurfa ilinin sağlık hizmetlerinde fiziki altyapı ve hizmet sunumu anlamında Türkiye ortalamasının altında kaldığını göstermektedir.

Tablo 121: Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep İllerine Ait Bazı Sağlık Göstergeleri, 2017

	Şanlıurfa	Diyarbakır	Gaziantep
Birinci basamak başvuru	4.269.080	3.879.005	5.887.807
İkinci ve üçüncü basamak başvuru	11.544.872	8.634.516	12.686.313
Kişi başı hekime başvuru	8,00	7,40	9,50
Diş Hekimine başvuru	851.681	933.080	223.867
Kişi başı diş hekimine başvuru	0,43	0,55	0,51
Yatan hasta sayısı	285.855	309.211	447.438
Yatılan gün sayısı	1.042.644	1.031.671	1.635.119
Ameliyat sayısı	83.881	83.213	147.461
Yatak doluluk oranı	71,90	63,20	76,20
Ortalama kalış günü	3,60	3,30	3,70
Yatak devir hızı	72,00	69,10	76,10
Kaba ölüm hızı	11,20	11,60	17,20

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2017, ss.193-196.

Kişi başına düşen yatak sayılarına bakıldığında ise; Türkiye genelinde yüz bin nüfusa düşen hastane yatak sayısının 2016 yılında 273 iken 2017 yılında 279'a yükseldiği anlaşılmaktadır. Şanlıurfa, Türkiye'de yüz bin kişi başına düşen yatak sayısının en düşük olduğu 15 il arasında yer almaktadır. İlde 2017 yılında yüz bin nüfus başına 200 yatak düşmektedir. Sağlık Bakanlığı verilerine göre, 2017 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ortalama 233 olan bu rakam, TRC2 Şanlıurfa-Diyarbakır Bölgesi'nde 229'dur (Sağlık Bakanlığı, 2018).

Tablo 122: Türkiye'de Yüz Bin Nüfus Başına Toplam Hastane Yatak Sayısının En Düşük Olduğu 15 İl, (2016, 2017)

	2016			2017	
	İller	Yatak Sayısı (yüzbin kişi başına)		İller	Yatak Sayısı (yüzbin kişi başına)
1	Şırnak	130	1	Şırnak	125
2	Bilecik	147	2	Hakkari	143
3	Hakkari	147	3	Bilecik	144
4	Ağrı	155	4	Ağrı	160
5	Mardin	157	5	Iğdır	161
6	Iğdır	161	6	Mardin	179
7	Muş	176	7	Aksaray	179
8	Ardahan	178	8	Ardahan	180
9	Gümüşhane	181	9	Muş	182
10	Tunceli	182	10	Tunceli	182
11	Aksaray	182	11	Gümüşhane	183
12	Düzce	189	12	Düzce	184
13	Kırşehir	194	13	Sakarya	198
14	Şanlıurfa	196	14	Şanlıurfa	200
15	Sakarya	201	15	Kırşehir	201

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri, 2019.

On bin kişiye düşen yoğun bakım yatağı sayısı ise, Şanlıurfa'da 4,8 Diyarbakır 5,4 ve Gaziantep'te 6,9'dur (Sağlık Bakanlığı, 2018: 147-148).

5.3.4. Beşeri Kaynaklar - Sağlık Personeli Sayı

Nicelik ve nitelik olarak uygun ve yeterli sayıda sağlık personelinin varlığı, toplum sağlığının sağlanması ve geliştirilmesi için asli unsurdur.

Tablo 22'de seçilmiş illerde ve Türkiye genelinde sağlıkta insan gücü sayıları bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2017 yılında Şanlıurfa Sağlık Bakanlığına bağlı sağlık kurumlarında 1.085 uzman hekim, 1.050 pratisyen hekim, 148 asistan hekim, 243 diş hekimi, 2.944 hemşire, 896 ebe ve 497 eczacı görev yapmıştır.

Tablo 123: Sağlık Personelinin İllere Göre Dağılımı, 2017

İller	Toplam Hekim	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Asistan Hekim	Diş Hekimi	Hemşire	Diğer Sağlık Personeli (*)	Ebe	Eczacı
Türkiye Toplamı	149.997	80.951	44.649	24.397	27.889	166.142	155.417	53.741	28.512
Adana	4.259	2.270	1.344	645	633	4.406	4.407	1.452	875
Adıyaman	832	395	349	88	84	1.295	1.344	506	135
Diyarbakır	2.546	1.221	923	402	330	3.622	2.668	985	406
Gaziantep	2.972	1.612	1.015	345	391	3.506	2.913	993	536
Kocaeli	3.161	1.654	1.060	447	557	3.842	3.371	1.152	554
Konya	4.208	1.996	1.244	968	619	4.681	4.827	1.407	832
Şanlıurfa	2.283	1.085	1.050	148	243	2.944	1.948	896	497

Kaynak: Sağlık Bakanlığı

(*) ''Diğer Sağlık Personeli'' grubuna, aşağıdaki branşlarda çalışanlar dahil edilmiştir: Ameliyat Teknisyeni, Anestezi Teknisyeni, Biyolog, Çevre Sağlığı Teknisyeni, Çocuk Gelişimcisi, Diş Protez Teknisyeni, Diş Teknisyeni, Diyetisyen, Fizik Tedavi Teknisyeni, Fizikoterapist, Fiziyoterapist, İlk ve Acil Yardım Teknisyeni, İlk ve Acil Yardım Teknikeri, Kalp Akciğer Pompa Çalışma Teknisyeni, Laboratuvar Teknikeri, Laboratuvar Teknisyeni, Odyolog, Odyometri Teknikeri, Odyometri Teknisyeni, Ortopedi Teknisyeni, Patolojik Anatomi Teknisyeni, Perfüzyonik Pompa Teknisyeni, Protez Teknisyeni, Psikolog, Röntgen Teknisyeni, Sağlık Fizikçisi, Sağlık Savaş Memuru, Sağlık Teknikeri, Sağlık Teknisyeni, Sitopatoloji, Sosyal Çalışmacı, Tıbbi Sekreter, Tıbbi Teknolog, Toplum Sağlığı Teknisyeni.

5.4. Hedef ve Eylemler

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Sağlık Hedefleri, Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgesi Hedefleri gibi uluslararası belgeler ile Sağlık Bakanlığı 2013-2017 Sağlık Stratejisinde çizilen 2023 sağlık vizyonu ve 11. Kalkınma Planı'na uygun olarak ve Şanlıurfa iline ait temel sağlık göstergeleri dikkate alınarak 2023 yılı için önerilen temel hedefler:

No	Hedefler
1	Toplum sağlığının geliştirilmesini sağlamak: - Anne, çocuk ve ergen sağlığının korunması ve geliştirilmesi - Üreme sağlığı konusundaki farkındalığın artırılması ve sağlıklı davranışların teşvik edilmesi - Kanser, kalp ve damar hastalıkları başta olmak üzere bulaşıcı olmayan hastalıkların görülme sıklığının ve risk faktörlerinin azaltılması - Ruh sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi
2	Sağlığa yönelik risklerden birey ve toplumu korumak; sağlıklı hayat tarzını teşvik edici ve yaygınlaştırıcı politika ve önlemler geliştirmek - Koruyucu ve tedavi edici hizmet kapasitesinin ve erken teşhis hizmetlerinin etkinliğinin artırılması - Bağımlılıkla mücadele alanında yürütülen sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması ve faaliyetlerin etkinliğinin takibi - Sağlıklı beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesi, fiziksel aktivite düzeyinin artırılması ve obezitenin azaltılması - Bireylerin kendi sağlığı üzerindeki sorumluluğunu artırmak için sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi
3	Sağlık hizmetlerinin etkinlik, verimlilik ve kalitesini artırmak - Birinci basamak sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi ve daha fazla kullanılmasının sağlanması - Evde sağlık ve evde bakım hizmetlerinin erişim, etkinlik ve kalitesinin artırılarak kullanımının yaygınlaştırılması - Birey ve topluma sağlık hizmetlerinin daha erişilebilir, uygun, etkili, etkin ve kaliteli sunumunun sağlanması - İnsan merkezli yaklaşımla bütünleşik sağlık hizmetlerinin kesintisiz sağlanması - Sağlık hizmet sunumunda hasta ve sağlık çalışanlarının güvenliği ve memnuniyetini dikkate alan yaklaşımlar geliştirilmesi - Acil sağlık, yoğun bakım, onkoloji, organ nakli hizmetleri gibi özellikli sağlık hizmetlerinin kapasitesinin artırılması; hızı ve kalitesinin yükseltilmesi

Hedef-1 Toplum sağlığının geliştirilmesine yönelik eylemler			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Kadınlara sunulan sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine yönelik olarak kadın sağlığı merkezlerinin etkinliği ve sayısı artırılacaktır.	Türkiye'nin doğurganlık hızı ve çocuk nüfusu en yüksek ili olan Şanlıurfa'nın, üreme sağlığı, anne, bebek ve çocuk sağlığı göstergelerinde Türkiye ortalamasının oldukça altında yer alması	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
2	Kadınlara yönelik farkındalık çalışmaları yapılacak ve bu yolla kadın, bebek ve çocuk sağlık bilinci yükseltilecektir.	Türkiye'nin doğurganlık hızı ve çocuk nüfusu en yüksek ili olan Şanlıurfa'nın, üreme sağlığı, anne, bebek ve çocuk sağlığı göstergelerinde Türkiye ortalamasının oldukça altında yer alması	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü
3	Kadın kanser tarama programlarının yaygınlaştırılması ve hedef gruptaki kadınların bu programlara katılımının sağlanması için aile hekimlikleriyle koordineli çalışılacaktır.	İlde, anne ve bebek sağlığına ilişkin risklerin yüksek oluşu	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
4	Adolesan doğurganlık oranının azaltılmasına yönelik farkındalık çalışmaları yapılacaktır.	Dünya Sağlık Örgütü, adolesan dönemde yapılan doğumların hem bebekler hem de genç anneler için sağlık risklerini artırdığına dikkat çekmektedir. Adolesan doğum oranı Türkiye ortalamasının oldukça üstünde seyreden ilde anne ve bebek sağlığı göstergelerinin iyileştirilmesi gerekliliği	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
5	Gebelik öncesinde ve sırasında sağlık hizmetlerinden faydalanma oranlarının yükseltilmesi ve doğumun sağlık kurumlarında gerçekleştirilme oranlarının artırılması için duyuru, bildiri ve aile hekimleri aracılığıyla bilgilendirme ve yönlendirme sağlanacaktır.	İlde, anne ve bebek sağlığına ilişkin risklerin yüksek oluşu	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
6	Ana ve Çocuk Sağlığı ve Aile Planlama Merkezlerinin sunduğu üreme eğitimleri, gebelik öncesi ve sonrası sağlık hizmetlerinden faydalanma ve aşılama hizmetleri yaygınlaştırılıp geliştirilecektir.	İlde, anne ve bebek sağlığına ilişkin risklerin yüksek oluşu	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü

7	Evde sağlık hizmetlerine ve başta kırsalda yaşayanlar olmak üzere yaşlılara sunulan sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması amacıyla evde sağlık hizmet kapasitesi artırılacaktır.	Bütünleşik sağlık hizmet sunumu ihtiyacı	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü
8	Çocuk sağlığı ve hastalıkları merkezleri kurulacaktır.	Şanlıurfa'nın, 2023 yılında %44,8 oranla Türkiye'de en fazla çocuk nüfus oranına sahip ili olacağı tahmin edilmektedir. Bu oran göz önünde bulundurularak çocuk sağlığına yönelik sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, ihtiyaç duyulan önlemlerin alınması gerekliliği	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
9	Çocuk sağlığı ve hastalıkları, çocuk diş hekimliği, çocuk cerrahisi alanlarında sağlık personeli sayıları artırılacaktır.	Şanlıurfa'nın, 2023 yılında %44,8 oranla Türkiye'de en fazla çocuk nüfus oranına sahip ili olacağı tahmin edilmektedir. Bu oran göz önünde bulundurularak çocuk sağlığına yönelik sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, ihtiyaç duyulan önlemlerin alınması gerekliliği	T.C. Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
10	Şanlıurfa Toplum Ruh Sağlığı Merkezi'nin kapasitesi artırılacaktır. Gerekli görülmesi halinde Ruh Sağlığı Merkez sayısı artırılacaktır.	Suriyeli göçmen nüfus başta olmak üzere toplumun ruh sağlığının geliştirilmesi ihtiyacı	T.C. Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
11	Aile içi şiddete maruz kalmış bireylere yönelik ruh sağlığı hizmetleri güçlendirilecektir.	Aile içi şiddet	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü
12	Çocukluk çağında başlayan kronik ruhsal bozukluklar konusunda erken tanılama, tedavi, rehabilitasyon hizmetleri için spesifik programlar geliştirilecektir.	Suriyeli göçmen nüfus başta olmak üzere toplumun ruh sağlığının geliştirilmesi ihtiyacı	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü

13	İstismara uğrayan çocukların ruh sağlığı tedavi ve rehabilitasyonu sağlanacaktır.	Çocuk nüfusu oranının ve çocuk istismar oranının yüksekliği	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü

Hedef-2 Koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve sağlıklı hayat tarzının teşvikine yönelik eylemler			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Yaşlılara yönelik koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin güçlendirilmesi sağlanacaktır.	Yaşlılara yönelik sağlık hizmetlerinin yetersiz oluşu	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü İl Sağlık Müdürlüğü
2	Gıda güvenilirliğinin artırılması için toplumun sağlık ve hijyen koşulları ile gıda üretimi ve tüketimi ile ilgili olarak bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi sağlanacaktır.	Güvenilir gıda üretim ve tüketiminin sağlıktaki rolü	İl Sağlık Müdürlüğü İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü
3	Sağlıklı ve dengeli beslenme düzeyinin artırılması amacıyla obezite ve diyabetin önlenmesine yönelik farkındalık çalışmaları yürütülecektir.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	İl Sağlık Müdürlüğü Belediyeler
4	Örgün eğitim sürecinde olan çocuk ve ergenlere sağlıklı beslenme eğitimleri verilecektir.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve	İl Sağlık Müdürlüğü İl Milli Eğitim Müdürlüğü

		alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	
5	Sağlık kuruluşlarına başvuran bireyler fazla kiloluluk ve obezite açısından değerlendirilecek ve tedavi programına dahil edilecektir.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	İl Sağlık Müdürlüğü
6	Diyabetin erken dönemde teşhisi artırılacak ve diyabetli bireylere yönelik bakım hizmetlerinin (öz bakım, evde bakım vb.) geliştirilmesi sağlanacaktır.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	İl Sağlık Müdürlüğü
7	Sağlıklı beslenme ve fiziksel aktiviteyi artırmaya ilişkin rehberler, broşür ve duyurular hazırlanacaktır.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	İl Sağlık Müdürlüğü İl Milli Eğitim Müdürlüğü Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü STK'lar
8	Tütün, alkol ve diğer bağımlılık yapıcı maddelerin kullanımının azaltılmasına yönelik gençler ve erkekler başta olmak üzere topluma bilinçlendirme programları organize edilecek; broşürler, Billboardlar ve medya aracılığıyla farkındalık yaratılacaktır.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	İl Milli Eğitim Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Şanlıurfa Müftülüğü STK'lar
9	Kamuya açık alanlarda tütün kullanımının tümüyle engellenmesi amacıyla yapılan denetimler güçlendirilecektir.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü

		alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	
10	Uyuşturucu madde bağımlılarına yönelik tedavi ve rehabilitasyon hizmetleri geliştirilecektir.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
11	Meme, serviks ve kolorektal kanserlerinin erken teşhisi için taramalar yaygınlaştırılacak ve halkın bu programlara katılımı hususunda farkındalığı artırılacaktır.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve önlenmesinde erken teşhisin önemli oluşu	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
12	Kalp ve damar hastalıkları ve risk faktörleri konusunda farkındalığı artırıcı kampanyalar uygulanacaktır.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve önlenmesinde erken teşhisin önemi	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
13	Spor yapma alışkanlığının ve hareketliliğin teşviki için özellikle çocuklara ve ergenlerin spor ve fiziksel aktivite yapmasına elverişli alanlar oluşturulacaktır. Bu alanların engellilerin erişim ve kullanımına uygun olarak hazırlanması gözetilecektir.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü İl Sağlık Müdürlüğü Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü
14	İlde gerçekleştirilen sportif ve sosyal faaliyetler ve başarılar ön plana çıkartılarak gençlerin bu alanlara yönlendirilmesi sağlanacaktır.	Bulaşıcı olmayan hastalıkların günümüzde dünyadaki en yaygın hastalık grubu içerisinde yer alması ve yaygın olarak tütün kullanımı, hareketsizlik, sağlıksız beslenme ve alkolün zararlı kullanımı gibi önlenebilir risk faktörlerinden kaynaklanması	İl Sağlık Müdürlüğü Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü İl Milli Eğitim Müdürlüğü Belediyeler
15	Kronik hastalıkların yönetimi için sağlık okuryazarlığı ve hasta okulu açılacaktır.	Koruyucu sağlık önemlerinin alınması ihtiyacı	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
16	Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında sağlık okuryazarlığı (aktif yaşam, hijyen, sağlık ve dengeli beslenme, sağlık kurumlarına erişim, aile hekimliği sistemi vb) eğitimleri verilecektir; görsel materyaller ve medya	Koruyucu sağlık önemlerinin alınması ihtiyacı	İl Sağlık Müdürlüğü İl Milli Eğitim Müdürlüğü

	aracılığıyla bu konularda farkındalığın artırılması sağlanacaktır.		Belediyeler
17	Kanser farkındalığının artırılmasına yönelik eğitimler düzenlenecektir.	Koruyucu sağlık önemlerinin alınması ihtiyacı	İl Sağlık Müdürlüğü Milli Eğitim Müdürlüğü Belediyeler
18	Çocuklar için Sağlık Eğitim Merkezi ve Parkı açılacaktır.	Çocuklar ve ailelerinde sağlık bilincinin artırılması ihtiyacı	İl Sağlık Müdürlüğü Milli Eğitim Müdürlüğü Belediyeler
19	İş kazası ve meslek hastalıklarının önlenmesine yönelik faaliyetler düzenlenecektir.	Koruyucu sağlık önemlerinin alınması ihtiyacı	İl Sağlık Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü

Hedef-3 Sağlık hizmetlerinin etkinlik, verimlilik ve kalitesini artırmaya yönelik eylemler			
No	**Eylemler**	**Yöneldiği Sorun Alanı**	**Sorumlu Kuruluş**
1	Birinci basamak sağlık hizmetlerinin nitelik ve nicelik yönünden iyileştirilmesi için planlama yapılacaktır.	İlde ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına müracaat sayılarının, birinci basamak müracaatlarına kıyasla iki katı oranda gerçekleşmesi	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
2	İhtiyaç duyulan bölgelerde ilave birinci basamak sağlık merkezleri açılacaktır.	İlde ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına müracaat sayılarının, birinci basamak müracaatlarına kıyasla iki katı oranda gerçekleşmesi	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
3	Sağlık personeli yetersiz olan merkezlerde sağlık personeli sayısı artırılacaktır.	İlde ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına müracaat sayılarının, birinci	Sağlık Bakanlığı

		basamak müracaatlarına kıyasla iki katı oranda gerçekleşmesi	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
4	Birinci basamak sağlık hizmetlerin nitelik yönünden geliştirilmesi amacıyla sağlık personellerine yönelik toplantılar ve eğitimler organize edilecektir.	İlde ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına müracaat sayılarının, birinci basamak müracaatlarına kıyasla iki katı oranda gerçekleşmesi	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
5	Birinci basamak sağlık hizmetlerine müracaat oranlarını artırmak amacıyla, yurttaşlara muhtarlar ve aile hekimlikleri aracılığıyla duyuru, bilgilendirme ve yönlendirme yapılacaktır.	İlde ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına müracaat sayılarının, birinci basamak müracaatlarına kıyasla iki katı oranda gerçekleşmesi	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
6	Sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve kalitesinin artırılması için sağlık kurumu sayısı artırılacaktır.	Nüfus başına düşen sağlık göstergelerinin (doktor, hastane, yatak vb.) Türkiye ortalamasının gerisinde kalması	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
7	Hastane yatak sayıları artırılacaktır. Yüz bin kişi başına düşen yatak sayısı 200'den 233'e çıkartılacaktır.	Yüz bin kişi başına düşen hastane yatak sayısının Türkiye ortalamasının ve Güneydoğu Anadolu bölge ortalamasının gerisinde kalması sebebiyle sağlık hizmetlerinin yetersiz kalması	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
8	Hastane yoğun bakım yatağı sayıları artırılacaktır.	Yüz bin kişi başına düşen hastane yoğun bakım yatağı sayısının yetersiz kalması	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
9	112 istasyon ve ambulans sayıları artırılacaktır.	Nüfus başına düşen sağlık göstergelerinin (doktor, hastane, yatak vb.) Türkiye ortalamasının gerisinde kalması	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
10	Sağlık hizmetlerinin kapasitesinin artırılması için özel sektör yatırımlarını teşvik programları hayata geçirilecektir.	Nüfus başına düşen sağlık göstergelerinin (doktor, hastane, yatak vb.)	Ticaret ve Sanayi Odası Şanlıurfa YDO
11	Engelli vatandaşların sağlık hizmetlerine daha kolay erişimi için sağlık kurumlarının fiziksel koşulları ile ilgili tarama yapılacak ve gerekli yerlerde fiziksel şartlar iyileştirilecektir.	Sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekliliği	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü

12	Hasta ve hasta yakınlarının memnuniyetinin yükseltilmesine yönelik, sağlık personeline eğitimler verilecektir.	Sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekliliği	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
13	Sağlık personelinin memnuniyetinin yükseltilmesi için çalışma koşullarıyla ilgili olarak düzenlemeler yapılacaktır.	Sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekliliği	Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü
14	Uzman doktorlar başta olmak üzere eksik branşlardaki sağlık personeli ihtiyacı giderilecektir.	Nüfus başına düşen sağlık personeli oranının Türkiye ortalamasının gerisinde kalması	Sağlık Bakanlığı Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü
15	İlde sosyal ve kültürel alanlar artırılarak sağlık personelinin yaşam kalitesi geliştirilecektir.	Uzman hekimler başta olmak üzere sağlık personelinin ilde uzun süre kalmamaları	Kültür ve Turizm Bakanlığı Belediyeler
16	Kamuda istihdam edilen sağlık personelinin çalışma koşullarında teşvik edici uygulamalar hayata geçirilecektir.	Uzman hekimler başta olmak üzere sağlık personelinin ilde uzun süre kalmamaları	Sağlık Bakanlığı Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Kaynakça

Abazaoğlu, İ., Yıldırım, O., & Yıldızhan, Y. (2016, Nisan). Geçmişten Günümüze Türk Eğitim Sisteminde Öğretmen Yetiştirme. Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi(6), 143-160.

Adıgüzel, A. (2013). Kız Çocuklarının Okullulaşma Engelleri ve Çözüm Önerileri (Şanlıurfa Örneği). EKEV Akademi(56), 325-344.

Akalın, L. (2011). Tandırlıktan Gelen Lezzet (Geleneksel Urfa Yemekleri). Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 6-8.

Akan, H. (2010). Şanlıurfa'nın Doğal Bitki Zenginliği ve Botanik Turizm. Şanlıurfa Kültür-Sanat-Tarih ve Turizm Dergisi(8), 29-34.

Akbıyık, M. (2014). Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler . Erzurum: (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrfya Ana Bilim Dalı.

Aykan, B. (2016). Karadeniz Teknik Üniversitesi. Erişim tarihi, Temmuz 15, 2019. www.ktu.edu.tr: www.ktu.edu.tr/dosyalar/aile_42ded.ppt

Başol, Emel ve Abdülkadir Işık (2015): "Türkiye'de Sağlık Politikalarında Güncel Gelişmeler: Sağlıkta Dönüşüm Programından Günümüze Bazı Değerlendirme ve Öneriler", IAAOJ, Social Science, 2015, 2(2), ss. 1-26.

Bauer , J., & Herr, A. (2004). Hunting and Fishing Tourism. K. Higginbottom içinde, Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning (s. 57-77). Altona: Common Ground Publishing.

Benek, S. (2005). GAP'ın Şanlıurfa İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısında Meydana Getirdiği Değişme/Gelişimler. Marmara Coğrafya Dergisi(11), 123-146.

Bircan, S., Erden, G., & Vatansever, M. (2019). Madde kullanım bozukluğu olan genç yetişkinlerin algıladıkları aile ortamı: Karşılaştırmalı bir çalışma. Nesne, 7 (14), 52-67.

Birinci, S., Kaymaz, Ç., & Camcı, A. (2018). Göbekli Tepe'nin Arkeolojik Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi (Şanlıurfa). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(3), 1351-1367.

Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Sağlıklı Bireyler: Hedef ve Göstergeler, https://sustainabledevelopment.un.org/sdg3 Erişim: (07.08.2019).

Boyacıoğlu, Ebru Z. (2012): "Sürdürülebilir Kalkınmada Sağlık Ekonomisi ve Edirne İlinin Sağlık Sektörü Açısından Analizi", Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 4, No: 2, ss. 13-23.

Boz, M., & Tunçer, S. (2016). Turizm Talebinde Yeni Eğilimler: Balıkçılık Turizmi. 3. Ulusal Deniz Turizmi Sempozyumu, (s. 19-37). İzmir.

Bozkurt, O. (2015). Madde bağımlısı bireylerin bağımlılık süreçlerinde ailenin etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

Broman, C. L., Reckase, M. D., & Freedman-Doan, C. (2006). The role of parenting in drug use among black, Latino and white adolescents. Journal of Ethnicity in Substance Abuse, 5 (1), 39-50.

Bülbül, K., & Odacı, H. (2018). Lise öğrencilerinde umutsuzluk, bağlanma stili ve aile yapısının madde kullanma eğilimini yordama gücü. Klinik Psikiyatri, 21, 360-369.

Cittaslow Türkiye. (2019, 07 12). Cittaslow Halfeti. Cittaslow Türkiye Resmi Web Sitesi: https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-halfeti/ adresinden alındı

Coşkun, İ., & Emin, M. (2016). Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitiminde Yol Haritası Fırsatlar ve Zorluklar. İstanbul: SETA Vakfı.

Çakmak, V. & Çınar, N. (2014). Gençler arasında giderek yaygınlaşan nargilenin sağlığa etkileri. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik e-Dergisi, 2 (3), 43-50.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2017): Ulusal İstihdam Stratejisi 2014 – 2023, Eylem Planları 2017 – 2019. http://www.uis.gov.tr/ Erişim: (15.08.2019).

Çataloğlu, B. (2011). Madde kullanan ve kullanmayan ergenlerin psikolojik sağlamlık ve aile işlevleri açısından karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Çelik, M., & Aksoy, M. (2017). Yerli Turistlerin Gastronomi Turizmine Yönelik Tutumları: Şanlıurfa Örneği. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5(3), 422-434.

Çetin, İ. (2016). Türkiye'de Suriyeli Sığınmacıların Sosyal ve Kültürel Entegrasyonu. Sosyoloji Dergisi(34), 197-222.

Daştan, İlker ve Volkan Çetinkaya (2015): "OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması", Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt:5 Sayı:1, ss. 104-134.

Demir, O. (2016). Nüfus Politikaları ve Çin, Fransa ve Türkiye Örneklerinin Değerlendirilmesi. Social Sciences (NWSASOS), 11(1), 41-61.

Doğan, C. (2005). Türkiye'de Sınıf Öğretmeni Yetiştirme Politikaları ve Sorunları. Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), 133-149.

Doğan, Y. B. (2001). Madde kullanımı ve bağımlılığı. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 4 (4).

EDAM. (2009). Türkiye için bir rekabet endeksi. İstanbul: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi.

EMCDDA. (2018). Avrupa Uyuşturucu Raporu: Eğilimler ve gelişmeler 2018. Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu.

EMCDDA. (2019). Avrupa Uyuşturucu Raporu: Eğilimler ve gelişmeler 2019. Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu.

EMCDDA_T (2019). Turkey: Country Drug Report, 2019. Erişim tarihi 31 Temmuz 2019.

http://www.emcdda.europa.eu/countries/drug-reports/2019/turkey/drug-induced-deaths_en

Emin, M. N. (2018, Haziran). "Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Devlet Okullarında Karşılaştığı Sorunlar Ankara İli Örneği", Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Erkol, G., & Zengin, B. (2015). Bölge Turizmini Planlama ve Sürdürülebilir Gelişim: Şanlıurfa Örneği. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(17), 377-396.

Ertaş, H., & Çiftçi Kıraç, F. (2017). Türkiye'de Suriyeli Göçmenlere Yönelik Yapılan Eğitim Çalışmaları. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi(13), 99-110.

Evrengil, E. (2016). Nargilelik tütün mamulü piyasasında kayıt dışı ekonomi, yasadışılık ve ticari sunum açmazı. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 25, 13-22.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2015). Şanlıurfa il profili.

https://www.gapgenclikevleri.org/wp-content/uploads/2016/03/SANLIURFA.pdf

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2019). Şanlıurfa il profili.

http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdfler/icerik/IL_profilleri/SANLIURFA.pdf

GAP Tarım İstatistikleri (http://www.gap.gov.tr/istatistiki-veriler-sayfa-63.html)

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, https://goc.gov.tr/gecici-koruma5638, (Çevrimiçi). (04.08.2019).

Harunoğulları, M. (2016, Mayıs). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği. Göç Dergisi, 3(1), 29-64.

Higginbottom, K. (2004). Wildlife Tourism: An Introduction. Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning. Altona: Common Ground Publishing.

Işık, M. (2013). Türkiye'nin madde kullanımı ve bağımlılığı ile mücadele politikasının stratejik iletişim yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi.

İstatistiklerle Türkiye, 2018.

https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7330775/7339623/Turkey+in+Statistics+2018.pdf/40f79ede-a8ce-43d1-a916-c86a879d0f1f

İçellioğlu, Ş. C. (2014). Kent Turizmi ve Marka Kentle: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbulun Swot Analizi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(1), 37-55.

İleri, Hüseyin; Betül Seçer ve Handan Ertaş (2016): "Sağlık Politikası Kavramı ve Türkiye'de Sağlık Politikalarının İncelenmesi", Selçuk Üniversitesi, Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 12, ss. 176-186.

İlhan, M. N. (2018). Şanlıurfa ilinde uyuşturucu kullanım sıklığı ve risk etmenlerinin belirlenmesi projesi raporu. Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa.

İŞKUR. (2018). Şanlıurfa İşgücü Piyasası Analiz Raporu. Şanlıurfa: Çalışma ve İş Kurumu Şanlıurfa İl Müdürlüğü.

İŞKUR (2017b). Şanlıurfa İli İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu 2017 Yılı Faaliyet Raporu. Şanlıurfa Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, Şanlıurfa. https://media.iskur.gov.tr/14329/sanliurfa-2017.pdf

Kap, D. (2014, Aralık). Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları. Akademik Perspektif, 30-35.

Karacadağ Kalkınma Ajansı. (2010, 01 01). TRC2 (DİYARBAKIR-ŞANLIURFA) BÖLGESİ 2010 YILI ÖN BÖLGESEL GELİŞME PLANI. https://www.karacadag.gov.tr: https://www.karacadag.gov.tr/Planlama/Dosya/www.karacadag.gov.tr_35_GO5Z33MX_trc2_bolgesi_on_bolgesel_gelisme_plani_2010.pdf adresinden alındı

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2015). TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi Bölge Planı 2014-2023. https://www.karacadag.gov.tr/Planlama/Dosya/www.karacadag.org.tr_4_TE3R95NX_trc2_2014_2023_bolge_plani.pdf

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2015). TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa Bölgesi Bölge Planı 2014-2023: Analiz ve Genel Değerlendirme. KKA, Diyarbakır. https://www.karacadag.gov.tr/Planlama/Dosya/www.karacadag.org.tr_5_FP6I58GL_analiz_ve_genel_degerlendirme.pdf

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2018). İstatistiklerle Şanlıurfa 2018. https://www.karacadag.gov.tr/Dokuman/Dosya/www.karacadag.gov.tr_306_FO6F86VU_istatistiklerle_sanliurfa_2018.pdf

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2017a). Şanlıurfa yatırım destek ve tanıtım strateji belgesi. Şanlıurfa Yatırım Destek Ofisi, Şanlıurfa. https://eski.karacadag.gov.tr/ContentDownload/Sanliurfa_Yatirim_Destek_Ve_Tanitim_Strateji_Belgesi.pdf

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2013). TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi Bölge Planı: 2014-2023 Analiz ve Değerlendirme.http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/view/15281/TRC2_Analiz_ve_Genel_Degerlendirme_V2.pdf

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2017b). TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi İstihdam ve İşgücü Piyasası Raporu. KKA, Diyarbakır. https://www.karacadag.gov.tr/Planlama/Dosya/www.karacadag.gov.tr_84_XK3P42IR_istihdam_ve_isgucu_piyasasi_2017_baski.pdf

Karasu, M. A. (2018). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Kentlerde Neden Oldukları Güvenlik Riskleri. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36(2), 51-73.

Kauppila, P., & Karjalainen, T. P. (2012). A process model to assess the regional economic impacts of fishing tourism: a case study in northern Finland. Fisheries Research(127), 88-97.

Kavak, Y. (2011). Türkiye'de Nüfus ve Eğitim: Uzun Vadeli (2010-2050) Nüfus Projeksiyonları ve Eğitim Sistemine Yansımaları. Milli Eğitim, Güz(192), 86-104.

Kaya, M. (2013). Modernleşme Sürecinde Aşiretlerin Dönüşümü: Şanlıurfa Aile ve Aşiret Şirketleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) . Konya.

Köksel, B. (2016, Nisan). Demografik Fırsat Penceresi'nden Türkiye'de İStihdam ve İşsizlik. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43), 2013-2022.

Kürkçüoğlu, S. (2011). Şanlıurfa Geleneksel Mimarisinde Kuş Takaları. Sanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi(11), 42-50.

Kürkçüoğlu, S. S., & Erkol, G. (2013). Şanlıurfa Kültür ve İnanç Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Uluslar arası İnanç Turizmi ve Hoşgörü Konferansı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 795-813.

Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2012-2018, http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64, (Çevrimiçi), 02.08.2019. (tarih yok).

Milli Eğitim Bakanlığı. Milli Eğitim İstatistikleri. Örgün Eğitim. 1997-2017, (Çevrimiçi), http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=327, 25.07.2019. (tarih yok).

Milliyet. (2017, 10 01). Şanlıurfa'ya "En İyi Gastronomi Şehri" Ödülü. Milliyet.com: http://www.milliyet.com.tr/sanliurfa-ya-en-iyi-gastronomi-sehri-sanliurfa-yerelhaber-2310341/ adresinden alındı

Mordue, T. (2009). Angling in modernity: A tour through society, nature and embodied passion. Current Issues in Tourism, 12(5-6), 529-552.

Mundan, D., & Çetin, İ. (2012). Dünya Doğa Mirası Kelaynak Kuşları. Harran Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 1(1), 61-67.

OECD Health Data, http://stats.oecd.org/ Erişim: (13.08.2019).

Ögel, K. (2010). Sigara, alkol ve madde kullanım bozuklukları: Tanı, tedavi ve önleme. İstanbul: Yeniden Yayınları.

Ökten, Ş. (2009). Aşiret, Akrabalık ve Sosyal Dayanışma: Geleneksel Hayatı Yönetme Biçimi. Aile ve Toplum, 5(18), 99-110.

Özbek, A. (2011). Şanlıurfa Turizm Verileri ve Altyapı Çalışmaları Altyapı Çalışmaları. Şanlıurfa: T.C. Karacadağ Kalkınma Ajansı, Şanlıurfa Yatırım Destek Ofisi.

Özbek, A., Özönen, H., Aksoy, M., & Çelebi, Z. (2010). Diyarbakır-Şanlıurfa (TRC2) Bölgesi Kültür ve Turizm Mevcut Durum Raporu. Şanlıurda: Karacadağ Kalkınma Ajansı.

Özbek, A., Özönen, H., Aksoy, M., & Çelebi, Z. (2008). Diyarbakır-Şanlıurfa (TRC2) Bölgesi: Kültür ve Turizm Mevcut Durum Raporu. Şanlıurfa: Karacadağ Kalkınma Ajansı.

Özcebe, H., Güçiz Doğan, B., İnal, E., Haznedaroğlu, D., & Bertan, M. (2014). Üniversite öğrencilerinin nargile içme davranışları ve ilişkili sosyo-demografik özellikleri. TAF Preventive Medicine Bulletin, 13 (1), 19-28.

Peltzer, K. (2009). Prevalence and correlates of substance use among school children in siz African countries. International Journal of Psychology , 44 (5), 378-386.

Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G. (2019): Sustainable Development Report 2019. New York: Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network (SDSN).

Saklan, E. (2018, Mayıs). "Türkiye'deki Suriyeli Eğitim Çağı Çocuklarının Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Çözümleme", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 81 İl Raporu ve OBB Bilgi Bankası, 2018.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018.

Seydi, A. R. (2014, Nisan). Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi(31), 267-305.

Sezer, R. E., & Kayım Pıçak, Y. (2011). Tütün mücadelesi için yeni bir tehdit: Aromatik nargile. Cumhuriyet Tıp Dergisi, 33, 133-143.

Swedenfishing. (2010). 06 28, 2018 tarihinde http://www.swedenfishing.com/ adresinden alındı

Şanlıurfa Yatırım Destek Ofisi, https://www.investsanliurfa.com/sektorler

Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2018.

Şanlıurfa ili kırsalı kadın profili demografik, sosyo-ekonomik ve istihdam perspektifli bir araştırma. E. Siverekli ve G. Sarıışık (Ed.). Aralık 2018, Şanlıurfa, Türkiye. https://www.researchgate.net/profile/Gencay_Sariisik/publication/331015185_Sanliurfa_Ili_Kirsali_Kadin_Profili_Demografik_Sosyo-Ekonomik_ve_Istihdam_Perspektifli_Bir_Arastirma/links/5c61628692851c48a9c99295/Sanliurfa-Ili-Kirsali-Kadin-Profili-Demografik-Sosyo-Ekonomik-ve-Istihdam-Perspektifli-Bir-Arastirma.pdf

Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2017). Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2015-2019 Stratejik Planı. Şanlıurfa: Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü.

Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Resmi Web Sitesi. (01.08.2019). https://sanliurfa.meb.gov.tr/www/okul-oncesi-egitimde-turkiye-rekoru-sanliurfadan/icerik/1794, (Çevrimiçi). adresinden alındı

Şeker, M., Saldanlı, A. ve Bektaş, H. (2016). TRC2 Bölgesi Yaşam Kalitesi Araştırması: Diyarbakır-Şanlıurfa. Karacadağ Kalkınma Ajansı Yayınları, Diyarbakır.

Şurkav Yemek Kitabı. (2014). Dünyanın En Eski Mutfağı: Şanlıurfa. (Ö. Durmaz, Dü.) Ankara: Şurkav Yayınları: 39.

Tanrıkulu, F. (2017, Bahar). Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunu ve Çözüm Önerileri. Liberal Düşünce Dergisi(86), 127-144.

T. C. Birecik Kaymakamlığı. (2019, 07 22). Kelaynak Kuşları. T. C. Birecik Kaymakamlığı Resmi Web Sitesi: http://www.birecik.gov.tr/kelaynak-kuslari3 adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2018): 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2019_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf Erişim: 28.07.2019

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019): On Birinci Kalkınma Planı (2019 - 2023). http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf Erişim: 01.08.2019

T. C. Diyarbakır İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü. (2019, 07 21). Turizm Aktiviteleri. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: http://diyarbakir.ktb.gov.tr/TR-56890/turizm-aktiviteleri.html adresinden alındı

T. C. Diyarbakır İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü. (2019b, 07 21). T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Kültür Envanteri ve Sit Alanları: http://diyarbakir.ktb.gov.tr/TR-56910/kultur-envanteri-ve-sit-alanlari.html adresinden alındı

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013): Onuncu Kalkınma Planı (2014 – 2018), Ankara.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007, 03 02). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 - Eylem Planı 2007-2013. 11 21, 2014 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü: http://www.kultur.gov.tr/ adresinden alındı

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). Turizm İstatistikleri Genel Değerlendirme-2018. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.

T. C. Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2019, 07 22). T. C. Kültür Varliklari Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44797/tasinmaz-kultur-varliklari.html adresinden alındı

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019, 07 12). İllere Göre Sit Alanları İstatistiği. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/ adresinden alındı

T.C. Sağlık Bakanlığı (2012): Stratejik Plan 2013-2017. Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2017): Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016. Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2018): Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2017. Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2018b): Stratejik Yönetim ve Plan Taslağı. https://sgb.saglik.gov.tr/Shared Documents/Antalya_Stratejik_plan_Tanıtımı_Sunumu_12 04 2018 V1.pptx Erişim: (03.08.2019)

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığ. (2019, 08 02). GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP) EYLEM PLANI (2014-2018). T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı : Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı: http://www.gap.gov.tr adresinden alındı

T. C. Şanlıurfa İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü. (2019, 07 18). T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. E-Hizmet: İstatistikler: https://sanliurfa.ktb.gov.tr/TR-165054/e-hizmet.html adresinden alındı

T.C. Şanlıurfa Valiliği. (2019, 07 12). Şanlıurfa Hakkında Genel Bilgiler. T.C. Şanlıurfa Valiliği Resmi Web Sitesi: http://www.sanliurfa.gov.tr/genel-bilgiler adresinden alındı

T.C. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi. (2019, 08 02). Projeler. https://www.sanliurfa.bel.tr/kategori/5/0/projeler adresinden alındı

T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018.

T. C. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2019, 07 21). T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Turizm İstatistikleri: Yıllık Bültenler: http://yigm.ktb.gov.tr/TR-201140/yillik-bultenler.html adresinden alındı

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2019, 07 19). Havalimanı Karşılaştırmalı İstatistikleri. T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü: https://www.dhmi.gov.tr/sayfalar/istatistik.aspx adresinden alındı

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü.

The World Bank. (2012). Hidden Harvest: The Global Contribution of Capture Fisheries. Economic and Sector Work.

Türkiye İhracatçılar Meclisi.

TTYD. (2019a, 07 12). Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Gelirinin Yıllara Göre Dağılımı. Türkiye Turizm Yatırımları Derneği: http://ttyd.org.tr/Uploadfiles/DocumentFiles/c3d9642a-3a06-43e8-a9a8-892949d83eba.pdf adresinden alındı

TTYD. (2019b, 07 12). Turizm Bakanlığı Belgeli Konaklama Tesisleri. Türkiye Turizm Yatırımları Derneği: http://ttyd.org.tr/Uploadfiles/DocumentFiles/ff89daf8-ee44-486e-af01-71088567c99c.pdf adresinden alındı

TUBİM (2017). Türkiye Uyuşturucu Raporu 2017. Ankara: Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi.

TUBİM (2018). Türkiye Uyuşturucu Raporu 2018. Ankara: TC İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı.

TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr, (Çevrimiçi). (31.07.2019). TÜİK. adresinden alındı

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027, (Çevrimiçi). (24.07.2019).

TÜİK, Su Ürünleri İstatistikleri, TÜİK, 2017.

TÜİK İstatistiklerle Gençlik (2018). http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30723

TÜİK İstatistiklerle Çocuk (2018).

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30708

TÜİK İşgücü İstatistikleri (2019).

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30684

TÜİK Dünya Nüfus Günü (2019).

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30710

TÜİK İstatistiklerle Aile (2018). http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30726

TÜİK İstatistiklerle Kadın (2018)

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30707

TÜİK. (2019, 07 23). Turizm İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 adresinden alındı

TÜİK (2015): İstatistiklerle Çocuk 2014. Ankara.

TÜİK (2018): İstatistiklerle Çocuk 2017. https://www.tuseb.gov.tr/enstitu/tacese/yuklemeler/istatistik/istatistiklerle_cocuk_2017.pdf Erişim: 12.08.2019.

TÜİK (2019): Bölgesel İstatistikler. https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/ Erişim: 12.08.2019.

TÜİK (2019b): Hayati İstatistikler. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060 Erişim: 12.08.2019.

TÜİK (2019c): Sağlık Harcama İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084 Erişim: 12.08.2019.

TÜİK (2019d): Çocuk İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1110 Erişim: 12.08.2019.

TÜİK (2019e): Ölüm Nedeni İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1083. Erişim: 12.08.2019.Türkiye Anne, Çocuk ve Ergen Sağlığı Enstitüsü (TÜSEB) (2019): Bebek Ölümleri. https://www.tuseb.gov.tr/enstitu/tacese/bebek-l-mleri Erişim: 10.08.2019

TÜRSAB. (2019, 07 21). TÜRSAB: Türkiye Seyahat Acenteları Birliği. Üye Acentelar: https://www.tursab.org.tr/uye-acentalar adresinden alındı

Uluç, A. V., & Karasu, M. (2015). Kente Yerleşmiş Aşiret Üyelerinin Kentlileşme Eğilimleri Üzerine Bir Çalışma: Şanlıurfa Örneği. Yönetim Bilimleri Dergisi, 13(25), 201-232.

UMFR (2017). Uyuşturucu ile Mücadele Faaliyet Raporu 2014-2017. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (2019, 08 02). UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu: http://www.unesco.org.tr/Home/Gallery/4 adresinden alındı

UNWTO. (2018). UNWTO: Tourism Highlights 2018 Edition. UNWTO.

UNWTO. (2019, 01 21). International Tourist Arrivals Reach 1.4 billion Two Years Ahead of Forecasts. UNWTO (World Tourism Organization): https://www2.unwto.org/press-release/2019-01-21/international-tourist-arrivals-reach-14-billion-two-years-ahead-forecasts adresinden alındı

UNODC (2009). Annual report 2009. United Nations Office on Drugs and Crime.

UNODC (2019). World drug report 2019. United Nations Publication.

United Nations (2015): Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development, A/RES/70/1. sustainabledevelopment.un.org Erişim: 03.08.2019

United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2017): World Population Ageing: 2017 Highlights, New York.

Uysal, G., & Acar, U. (2019, Mayıs 31). 15-19 yaş aralığındaki 1,3 milyon genç ne eğitimde ne istihdamda. BETAM Araştırma Notu 19/242. Erişim tarihi: Temmuz 22, 2019. https://betam.bahcesehir.edu.tr/2019/05/15-19-yas-araligindaki-13-milyon-genc-ne-egitimde-ne-istihdamda/

Uysal-Kolaşin, G. ve Güner, D. (2010). Gençler beşeri sermaye yoksunu. BETAM Araştırma Notu 10/91.

http://acikerisim.bahcesehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/484/ArastirmaNotu091.doc?sequence=1

Uyuşturucu ile mücadele ulusal strateji belgesi ve eylem planı 2018-2023. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/tutun-mucadele-bagimlilik-db/haberler/uyusturucu_eylem_plani/2018-2023_Uyusturucu_ile_Mucadele_Ulusal_Strateji_Belgesi_ve_Eylem_Plani.pdf

Van Ryzin, M., Fosco, G. M., & Dishion, T. J. (2012). Family and peer predictors of substance use from early adolescence to early adulthood: An 11-year prospective analysis. Addictive Behaviors, 37, 1314-1324.

Vatandaş, C., Can, B., Mahitapoğlu, H., Yaman, V. Ve Kırbaşoğlu, Z. (2015). Türkiye'de gençlik ve uyuşturucu madde sorunu. İstanbul: Sekam Yayınları.

(http://www.muharrembalci.com/kitaplika/67.pdf)

Wills, T. A., & Yaeger, A. M. (2003). Family factors and adolescent substance use: Models and mechanisms. American Psychological Society, 6, 222-226.

WHO-The Regional Office for Europe (1998): Health 21: Health for All in the 21st Century: An Introduction. Copenhagen.

WHO-The Regional Office for Europe (2013): Health 2020: A European policy framework and strategy for the 21st century, Copenhagen.

World Health Organization (2014): Basic Documents, Forty-Eighth Edition. Geneva.

World Health Organization (2018): World Health Statistics 2018: Monitoring health for the SDGs, Sustainable Development Goals. Geneva, ss. 66 - 75'ten

WHO-The Regional Office for Europe (2018): European Health Report 2018: More than numbers-evidence for all. Copenhagen.

Yaman, Ö. M. (2014). Uyuşturucu madde bağımlısı gençlerin aile içi ilişkilerine yönelik görüşleri: Esenler-Bağcılar Örneği. The Turkish Journal on Addictions, 99-132.

Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2019, 07 21). Yıllık İl-İlçe Konaklama Tabloları. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: http://yigm.ktb.gov.tr/TR-208783/yillik-il-ilce-konaklama-tablolari.html adresinden alındı

Yıldız, S., Rızvanoğlu, M., Yıldız, S., & Altın, İ. (2016). Kültür ve inançlar diyarı Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Şehir Kitaplığı Dizisi:26. Ankara: Navi Medya.

Yıldırımalp, S., İslamoğlu, E., & İyem, C. (2017, Kış). Suriyeli SIğınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi(2), 107-126.

Yılmaz, Gözde (2018): "Türkiye Sağlık Sisteminde Reformlar ve Politika Transferi", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Yıl: 18 Sayı: 41, ss. 179-206.